

**Університет митної справи та фінансів
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БИКОВСЬКИЙ МИКОЛА ЮРІЙОВИЧ

УДК 342.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора філософії**
зі спеціальності 081 «Право»

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.Ю. Биковський

Науковий керівник – **Філатов Віктор Вікторович**,
доктор юридичних наук, доцент

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Биковський М.Ю. Адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексних наукових досліджень, що присвячені визначенню адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано та системно сформульовано визначення адміністративного правопорушення для колективного суб'єкта, яке усуває суб'єктивну ознаку вини (у класичному психічному розумінні) та прив'язує делікт до протиправної дії/бездіяльності, вчиненої в інтересах суб'єкта господарювання його органом управління чи уповноваженими особами (або допущеної за їх відсутності), де показано, як така дефініція долає концептуальну розбіжність між індивідуальною виною та колективною деліктоздатністю;

- запропоновано конкретизований зміст доповнення положення ст. 9 КУпАП, що інституціоналізує деліктоздатність суб'єктів господарювання в адміністративному праві, де доведено, що така норма забезпечує узгодженість між галузевими актами (податковим, банківським, конкурентним тощо) і загальною процедурною структурою адміністративної відповідальності;

удосконалено:

- зміст доктрини «організаційної вини» суб'єкта господарювання як підстави відповідальності, де визначено роль управлінських процесів, внутрішнього контролю та організаційних дефектів у кваліфікації діяння та індивідуалізації санкцій;

- доктринальне відмежування штрафу та фінансових санкцій, де перший визначено як переважно репресивно-превентивного інструменту, тоді як останні розуміються компенсційно-фіскальний механізм у публічних фінансах, що дозволяє подолати термінологічні суперечності між КУПАП, ПКУ та спеціальними законами;

дістали подальшого розвитку:

- розуміння цілей й функцій адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання у взаємозв'язку з фіскальною дисципліною і «культурою дотримання», що дозволило обґрунтувати визначення санкції не лише через їх репресивної ролі, а й стимулюючої та регулятивної ролі (легалізація обігу, захист споживачів, добросовісна конкуренція);

- опис правопорушень суб'єктів господарювання за сферами: оподаткування, митниця, праця, зайнятість, конкуренція, банківська й фінансова діяльність, бюджетний процес, довкілля, захист прав споживачів, спеціалізовані сектори, інформаційна безпека та персональні дані, що дозволило встановити чіткий зв'язок між видом правопорушення, статусом суб'єкта і набором стягнень, слугуючи методологічною основою для систематизації чинного законодавства України;

- підходи до перегляду системи критеріїв диференціації санкцій, що можуть бути застосовані до суб'єктів господарювання, де запропоновано нормативно запровадити критерії врахування розміру бізнесу, характеру ринку, повторності, ступеня шкоди публічним фінансам, обсягу конкуренції, шкоди довкіллю, наявності корупційних ризиків, що дозволяє вирішити задачу із встановлення збалансованості між превенцією і економічною стійкістю суб'єкта господарювання;

- розуміння моделей виконання рішення у справах про застосування заходів адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання, де виокремлено: адміністративну (рішення виконує орган, що його ухвалив; суд залучається у випадку оскарження або необхідності примусу); судову (рішення приймає суд і контроль за виконанням інтегрований у судовий захист; можливі як самовиконувальні ефекти, так і участь державного чи приватного виконавця); змішану (адміністративне рішення набуває реальної виконавчої сили через судовий механізм (надання виконавчої сили, судовий контроль способів примусу).

Систематизовано такі функції адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, як: каральну (відплатну), превентивну (загальну та спеціальну), регулятивну (підтримання стандартів і процедур), відновну (компенсацію шкоди). З огляду на цільову спрямованість впливу виокремлено три типи юридичної відповідальності: карально-превентивний, орієнтований на покарання та недопущення повторних порушень (типовий інструмент – штрафи); карально-припинювальний, сфокусований на негайному припиненні протиправної поведінки й усуненні умов її продовження (позбавлення спеціальних прав, анулювання ліцензій/дозволів, конфіскація знарядь правопорушення, примусовий поділ суб'єкта з домінуючим становищем); карально-компенсаційний, який поєднує відплатну та відновну функції (накладення штрафу разом із обов'язком відшкодувати шкоду чи сплатити донараховані суми).

Встановлено, що застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання невід'ємно пов'язане з дотриманням процесуальної форми, яка має забезпечувати одночасно ефективність захисту публічних інтересів і гарантування прав учасників провадження. Описано зміст процесуальної форми як нормативно визначеної послідовності дій уповноважених органів, спрямованої на досягнення цілей адміністративно-деліктного реагування. Визначено, що розмежування процесуальної форми відповідальності та власне процесуальної відповідальності має

фундаментальне значення: перша структурує порядок притягнення до відповідальності, друга – є різновидом державно-примусових заходів, покликаних охороняти процесуальний правопорядок.

На рівні матеріальних засад обґрунтовано ключові принципи відповідальності суб'єктів господарювання: законності, верховенства права, об'єктивної істини, справедливості, рівності перед законом і судом, розумності строків, індивідуалізації стягнення та гарантованості оскарження. Узагальнено, що принцип об'єктивної істини вимагає повного й неупередженого дослідження доказів та встановлення вини саме юридичної особи як організаційного утворення, а не механічного перенесення психічних категорій вини фізичної особи. Встановлено, що дефекти правозастосовчого впливу, корпоративного контролю та внутрішніх процедур можуть слугувати критеріями «організаційної вини» і впливати на вид та розмір санкцій.

Адміністративні правопорушення суб'єктів господарювання класифіковано: за галузево-інституційним критерієм (дорожня безпека, оподаткування та інші обов'язкові платежі, праця й зайнятість, конкуренція, банківська та фінансова сфери, бюджетний процес, екологія, захист прав споживачів, спеціалізовані сектори, інформаційна безпека/персональні дані, а також інші змішані склади). Для кожної групи описано характерні об'єкти посягання, підстави деліктоздатності та інструменти реагування. Підкреслено, що для банківської та фінансової сфер притаманний розширений арсенал інструментів (від штрафів до організаційних і ліцензійних заходів), а для екологічного блоку – множинність джерел і потреба уніфікації.

Визначено правову природу проваджень щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності як таких, що належать до юрисдикційних; описано їх місце в системі адміністративного процесу та взаємозв'язок із судовими і позасудовими формами розгляду. Встановлено, що класифікація проваджень доцільно здійснюється дихотомічно (юрисдикційні та неюрисдикційні) з подальшим поділом юрисдикційних за

інституційним критерієм (суди, органи публічної адміністрації) і за процесуальним режимом (КАС України, КУПАП, спеціальні адміністративні процедури).

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративний акт, адміністративне законодавство, адміністративне право, адміністративна процедура, адміністративні стягнення, виконання, вимоги законодавства, вина, державний нагляд, договір, додержання, диспозитивність, державно-приватне партнерство, заходи впливу, імперативність, контроль, нормативно-правове регулювання, принципи, підстави, природні ресурси, публічне адміністрування, стадія, суб'єкт господарювання, фінансова відповідальність, юридичні особи.

ABSTRACT

Bykovsky M.Yu. Administrative responsibility of business entities. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 “Law”. – University of Customs and Finance, Dnipro, 2026.

The dissertation conducts a comprehensive scientific study of the administrative responsibility of business entities.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the work is one of the first in domestic legal science of comprehensive scientific studies devoted to the definition of the administrative responsibility of business entities. As a result of the study, a number of new scientific provisions, recommendations and conclusions were formulated, in particular:

first:

- a definition of an administrative offense for a collective entity was substantiated and systematically formulated, which eliminates the subjective sign of guilt (in the classical mental sense) and links the tort to an unlawful action/inaction committed in the interests of the entity by its management body or

authorized persons (or committed in their absence), where it is shown how such a definition overcomes the conceptual discrepancy between individual guilt and collective tortious capacity;

- a specific content of the supplement to the provision of Article 9 of the Code of Administrative Offenses, which institutionalizes the tortious capacity of entities in administrative law, was proposed, where it is proven that such a norm ensures consistency between industry-specific acts (tax, banking, competition, etc.) and the general procedural structure of administrative liability;

improved:

- the content of the doctrine of "organizational fault" of a business entity as a basis for liability, which defines the role of management processes, internal control and organizational defects in the qualification of an act and the individualization of sanctions;

- the doctrinal distinction between fines and financial sanctions, where the former is defined as a predominantly repressive and preventive instrument, while the latter is understood as a compensatory and fiscal mechanism in public finances, which allows overcoming terminological contradictions between the Code of Administrative Offenses, the Code of Administrative Offenses and special laws;

- further developed:

- understanding of the goals and functions of administrative liability of business entities in relation to fiscal discipline and "culture of compliance", which allowed justifying the definition of sanctions not only through their repressive role, but also their stimulating and regulatory role (legalization of circulation, consumer protection, fair competition);

- description of offenses of business entities by areas: taxation, customs, labor, employment, competition, banking and financial activities, budget process, environment, consumer protection, specialized sectors, information security and personal data, which allowed to establish a clear connection between the type of offense, the status of the entity and the set of penalties, serving as a methodological basis for systematizing the current legislation of Ukraine;

- approaches to reviewing the system of criteria for differentiating sanctions that can be applied to business entities, where it is proposed to normatively introduce criteria for taking into account the size of the business, the nature of the market, repetition, the degree of damage to public finances, the volume of competition, damage to the environment, the presence of corruption risks, which allows solving the problem of establishing a balance between prevention and the economic sustainability of the business entity;

- understanding the models of decision enforcement in cases of applying administrative liability measures to business entities, where the following are distinguished: administrative (the decision is enforced by the body that adopted it; the court is involved in the event of an appeal or the need for coercion); judicial (the decision is made by the court and control over execution is integrated into judicial protection; both self-executing effects and the participation of a state or private executor are possible); mixed (an administrative decision acquires real executive force through a judicial mechanism (granting executive force, judicial control of methods of coercion)).

The following functions of administrative liability of business entities are systematized: punitive (retaliatory), preventive (general and special), regulatory (maintaining standards and procedures), restorative (compensation for damage). Given the targeted direction of influence, three types of legal liability are distinguished: punitive-preventive, focused on punishment and prevention of repeated violations (a typical tool is fines); punitive-terminating, focused on the immediate cessation of illegal behavior and the elimination of the conditions for its continuation (deprivation of special rights, cancellation of licenses/permits, confiscation of the instruments of the offense, forced separation of an entity with a dominant position); punitive-compensatory, which combines retaliatory and restorative functions (imposition of a fine together with the obligation to compensate for damage or pay additional amounts).

It is established that the application of administrative liability to business entities is inextricably linked to compliance with the procedural form, which must

simultaneously ensure the effectiveness of the protection of public interests and guarantee the rights of the participants in the proceedings. The content of the procedural form is described as a normatively defined sequence of actions of authorized bodies aimed at achieving the goals of administrative tort response. It is determined that the distinction between the procedural form of liability and procedural liability itself is of fundamental importance: the first structures the procedure for bringing to justice, the second is a type of state coercive measures designed to protect procedural law and order.

At the level of substantive principles, the key principles of the liability of business entities are substantiated: legality, the rule of law, objective truth, justice, equality before the law and the court, reasonableness of deadlines, individualization of recovery and guaranteed appeal. It is summarized that the principle of objective truth requires a complete and impartial investigation of the evidence and the establishment of the guilt of the legal entity as an organizational entity, and not a mechanical transfer of the mental categories of guilt of an individual. It is established that defects in law enforcement influence, corporate control and internal procedures can serve as criteria for “organizational guilt” and affect the type and size of sanctions.

Administrative offenses of business entities are classified: by industry-institutional criterion (road safety, taxation and other mandatory payments, labor and employment, competition, banking and financial sectors, budget process, ecology, consumer protection, specialized sectors, information security/personal data, as well as other mixed formulations). For each group, characteristic objects of encroachment, grounds for tortious capacity and response tools are described. It is emphasized that the banking and financial sectors are characterized by an expanded arsenal of instruments (from fines to organizational and licensing measures), and the environmental sector is characterized by a plurality of sources and the need for unification.

The legal nature of proceedings to bring business entities to administrative liability as those that belong to jurisdictional ones is determined; their place in the

system of the administrative process and the relationship with judicial and extrajudicial forms of consideration are described. It is established that the classification of proceedings is expediently carried out dichotomously (jurisdictional and non-jurisdictional) with a further division of jurisdictional ones by institutional criterion (courts, public administration bodies) and by procedural regime (CAS of Ukraine, Code of Administrative Offenses, special administrative procedures).

Keywords: administrative responsibility, administrative act, administrative legislation, administrative law, administrative procedure, administrative penalties, enforcement, legislative requirements, guilt, state supervision, contract, compliance, discretion, public-private partnership, measures of influence, imperativeness, control, regulatory and legal regulation, principles, grounds, natural resources, public administration, stage, business entity, financial responsibility, legal entities.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Nataliia Zadyraka, Yevhen Leheza, Mykola Bykovskiy, Yevhenii Zheliezniak, Yulia Leheza. Correlation of Legal Concepts of Administrative Procedure and Administrative Liability in the Sphere of Urban Planning. *Journal of Law and Economics*. 2023. №1. Vol. 11. URL. <https://journal.uinjkt.ac.id/index.php/citahukum/article/view/31784>

2. Биковський М.Ю. Підстави адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: реформа розуміння сутності. *Правові новели*. 2024. № 22. Том 3. С. 91-95 DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.3.14>

3. Биковський М.Ю. Адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання: методологічний аспект розуміння. *Юридичний науковий журнал*

електронний журнал. 2024. № 4. С. 798-800 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/193>

4. Биковський М. Процесуальні форми адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: нормативно-правовий та теоретичний аспекти. *Law. State. Technology*. 2024. № 4. С. 19–24, doi: 10.32782/LST/2024-4-4

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Биковський М.Ю. Суб'єкт господарювання як суб'єкт адміністративної відповідальності. *Legal education and science in the context of European integration* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (5 жовтня 2022 р.) / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.О. Легези; НТУ «Дніпровська політехніка». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 6-8

6. Биковський М.Ю. Методологічні основи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. *«Молодь: наука та інновації» 2024*: матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Дніпро, 13–15 листопада 2024 року (у 3-х томах) / Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2024. Том 3. С. 130-132.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	14
Вступ.....	15
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	23
1.1. Поняття та функції адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання	23
1.2. Форми адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.....	42
1.3. Ознаки та принципи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.....	51
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	68
2.1 Підстави адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання	68
2.2 Засоби адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.....	102
Висновки до розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3. СТАДІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	120
3.1 Специфіка розгляду адміністративної справи про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання у позасудовому порядку.....	120
3.2 Судовий розгляд адміністративної справи про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання	138

3.3 Оскарження рішення у адміністративній справі про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання.....	162
3.4 Виконання рішення у адміністративній справі про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання.....	176
Висновки до розділу 3	188
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
ДОДАТКИ	221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність дослідження адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання зумовлена трансформацією публічного управління, діджиталізацією контролю та зростанням регуляторного навантаження на бізнес. В умовах воєнного стану, відбудови й євроінтеграції держава активніше застосовує адміністративно-правові інструменти забезпечення публічних інтересів (безпека, фінансова дисципліна, конкуренція, споживчі та екологічні стандарти). Водночас множинність спеціальних законів і розпорошення процедур утворюють ризики непередбачуваності правозастосування, юрисдикційної фрагментації та колізійності вибору юрисдикції з метою досягнення вигіднішого результату.

Проблемними залишаються питання меж дискреції органів, пропорційності втручання у майнову сферу, належних стандартів доказування, а також узгодження адміністративних, господарських і деліктних процедур. Недостатня уніфікація стадій оскарження та виконання рішень породжує додаткові трансакційні витрати й підриває довіру до інституту відповідальності. На тлі курсу на гармонізацію з правом ЄС потрібні чіткі, прозорі та цифровізовані процедури, які гарантують баланс між публічним інтересом і свободою підприємництва, забезпечують презумпцію правомірності дій бізнесу й ефективні механізми захисту. Отже, тема має як теоретичну, так і прикладну значущість для формування передбачуваного регуляторного середовища та правової визначеності.

Питання адміністративно-правової правосуб'єктності та взаємодії суспільних інститутів з державою вже отримало ґрунтовне висвітлення в українській науковій доктрині. Цю проблематику активно розробляли численні вітчизняні дослідники, серед яких необхідно виокремити праці В.Б. Авер'янова, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, В.В. Галуцька, Є.А. Гетьмана, І.П. Голосніченка, В.В. Доненка, Н.В. Коваленка, С.В. Кувакіна,

Д.М. Лук'янця, П.С. Лютікова, Т.П. Мінки, Д.В. Приймаченко та ін. У царині господарського права та господарського процесу істотний науковий внесок здійснили В.К. Мамутов, В.С. Щербина, О.П. Подцерковний, Д.М. Притика, В.В. Рєзнікова, О.О. Кот, М.А. Гора, В.Я. Карабань, Ю.В. Георгієвський, О.Є. Самбір та ін.. У їхніх працях концептуалізовано межі державного втручання у сферу підприємництва, розроблено моделі юридичної відповідальності суб'єктів господарювання, визначено співвідношення публічно-правових та приватно-правових механізмів захисту, а також проаналізовано особливості судового контролю за актами регуляторних органів (зокрема, Антимонопольного комітету України та Державної податкової служби) у межах господарської юрисдикції.

Комплексні дослідження у сфері конкурентного (корпоративного) права та публічних фінансів суттєво просунули проблематику процедурної економії, принципу пропорційності санкцій і стандартів доказування. Водночас вони залишили нерозв'язаними низку ключових питань: уніфікацію досудових (адміністративних) і судових процедур оскарження, вироблення чітких критеріїв зміни способу та строків виконання рішень, а також окреслення меж дискреції органів публічної влади під час реалізації санкцій.

Таким чином, наявний обсяг наукових напрацювань є значним і багатоаспектним, однак потребує подальшої систематизації та інтеграції. Насамперед йдеться про гармонізацію адміністративного та господарського процесів, уніфікацію правил адміністративного оскарження та інстанційного перегляду, доктринальне й нормативне закріплення презумпції правомірності дій підприємства в загальних процедурах, а також про узгодження національних підходів із стандартами *acquis* ЄС, задля підвищення ефективності нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки та інноваційної діяльності в Україні, визначених Законом України від

21 грудня 2023 року № 3534-IX; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015; Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки; Концепції розвитку електронної демократії в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 797-р; Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 04 червня 2015 р. № 509-VII; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. Дисертацію виконано в межах планів науково-дослідної роботи кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів. Внесок здобувача полягає у здійсненні характеристики адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у визначенні на підставі аналізу доктринальних та нормативних джерел характеристики адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Для досягнення вказаної мети в дисертаційній роботі поставлено й вирішено такі основні *задачі*:

- встановити поняття та функції адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання;
- охарактеризувати форми адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання;
- визначити ознаки та принципи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання;
- описати підстави адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання;
- дослідити засоби адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання;
- аргументувати специфіку розгляду адміністративної справи про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання у позасудовому порядку;

- здійснити характеристику судового розгляду адміністративної справи про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання;

- визначити особливості оскарження рішення у адміністративній справі про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання;

- встановити особливості виконання рішення у адміністративній справі про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією механізму адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Предметом дослідження є адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, застосовані системно й послідовно відповідно до поставлених дослідницьких завдань. Загальна концепція та логіка дослідження підпорядковані положенням діалектичного методу, що дозволило розкрити адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання як динамічний правовий інститут, який функціонує у взаємозв'язку із системою публічної влади, господарських свобод та механізмів державного примусу. Історико-правовий метод застосовано з метою встановлення поняття та функцій адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання шляхом простеження її еволюції, витоків та трансформації у національній правовій системі (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). За допомогою формально-догматичного методу охарактеризовано форми адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, здійснено аналіз нормативного змісту відповідних санкцій та юридичних конструкцій, що застосовуються до підприємств й інших учасників господарських відносин (підрозділи 2.1, 2.2). Системно-структурний метод використано для визначення ознак та принципів адміністративної відповідальності, а також

для опису підстав притягнення суб'єктів господарювання до неї як взаємопов'язаних елементів єдиної адміністративно-деліктної конструкції (розділ 3). Застосування логіко-нормативного методу дало змогу дослідити засоби адміністративної відповідальності та забезпечення їх пропорційності, правової визначеності та належного урядування.

Структурно-логічний метод використано для аргументації специфіки підготовки адміністративної справи про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання, а також для аналізу послідовності й внутрішньої логіки судового розгляду. Порівняльно-правовий метод застосовано для визначення особливостей оскарження адміністративних рішень щодо суб'єктів господарювання у різних юрисдикціях (адміністративній, господарській та деліктній за КУпАП), що дало змогу виокремити сильні та слабкі моделі захисту. Нарешті, функціонально-правовий та інституційний методи використано для встановлення особливостей виконання рішень у справах про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання та з'ясування ролі адміністративних органів, судів і органів примусового виконання на цій стадії.

Нормативну основу дослідження становлять: Конституція України; акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; міжнародні договори й інші міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України у сфері розгляду та вирішення адміністративних спорів; а також законодавство зарубіжних держав, зокрема Республіки Польща та Федеративної Республіки Німеччини.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані, акумульовані Державною службою статистики України за період 2016–2025 рр., інформація Єдиного державного реєстру судових рішень України та офіційних електронних ресурсів суб'єктів публічного адміністрування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексних наукових

досліджень, що присвячені визначенню адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано та системно сформульовано визначення адміністративного правопорушення для колективного суб'єкта, яке усуває суб'єктивну ознаку вини (у класичному психічному розумінні) та прив'язує делікт до протиправної дії/бездіяльності, вчиненої в інтересах суб'єкта господарювання його органом управління чи уповноваженими особами (або допущеної за їх відсутності), де показано, як така дефініція долає концептуальну розбіжність між індивідуальною виною та колективною деліктоздатністю;

- запропоновано конкретизований зміст доповнення положення ст. 9 КУпАП, що інституціоналізує деліктоздатність суб'єктів господарювання в адміністративному праві, де доведено, що така норма забезпечує узгодженість між галузевими актами (податковим, банківським, конкурентним тощо) і загальною процедурною структурою адміністративної відповідальності;

удосконалено:

- зміст доктрини «організаційної вини» суб'єкта господарювання як підстави відповідальності, де визначено роль управлінських процесів, внутрішнього контролю та організаційних дефектів у кваліфікації діяння та індивідуалізації санкцій;

- доктринальне відмежування штрафу та фінансових санкцій, де перший визначено як переважно репресивно-превентивного інструменту, тоді як останні розуміються компенсаційно-фіскальний механізм у публічних фінансах, що дозволяє подолати термінологічні суперечності між КУпАП, ПКУ та спеціальними законами;

дістали подальшого розвитку:

- розуміння цілей й функцій адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання у взаємозв'язку з фіскальною дисципліною і «культурою дотримання», що дозволило обґрунтувати визначення санкції не лише через їх репресивної ролі, а й стимулюючої та регулятивної ролі (легалізація обігу, захист споживачів, добросовісна конкуренція);

- опис правопорушень суб'єктів господарювання за сферами: оподаткування, митниця, праця, зайнятість, конкуренція, банківська й фінансова діяльність, бюджетний процес, довкілля, захист прав споживачів, спеціалізовані сектори, інформаційна безпека та персональні дані, що дозволило встановити чіткий зв'язок між видом правопорушення, статусом суб'єкта і набором стягнень, слугуючи методологічною основою для систематизації чинного законодавства України;

- підходи до перегляду системи критеріїв диференціації санкцій, що можуть бути застосовані до суб'єктів господарювання, де запропоновано нормативно запровадити критерії врахування розміру бізнесу, характеру ринку, повторності, ступеня шкоди публічним фінансам, обсягу конкуренції, шкоди довкіллю, наявності корупційних ризиків, що дозволяє вирішити задачу із встановлення збалансованості між превенцією і економічною стійкістю суб'єкта господарювання;

- розуміння моделей виконання рішення у справах про застосування заходів адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання, де виокремлено: адміністративну (рішення виконує орган, що його ухвалив; суд залучається у випадку оскарження або необхідності примусу); судову (рішення приймає суд і контроль за виконанням інтегрований у судовий захист; можливі як самовиконувальні ефекти, так і участь державного чи приватного виконавця); змішану (адміністративне рішення набуває реальної виконавчої сили через судовий механізм (надання виконавчої сили, судовий контроль способів примусу).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшого розроблення теоретичних і прикладних проблем реалізації адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання;

– *правотворчій та правозастосовній діяльності* – результати дослідження містять низку пропозицій щодо внесення змін до чинного адміністративного законодавства, викладені рекомендації можуть бути використані для підвищення ефективності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання;

– *навчальному процесі* – у викладанні студентам закладів вищої освіти дисциплін «Адміністративне право України», «Адміністративне судочинство».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації були оприлюднені на 2 міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: Legal education and science in the context of European integration (м. Дніпро, 2022 р.); «Молодь: наука та інновації» 2024 (м. Дніпро, 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображені у 3 наукових статтях, які опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук та входять до міжнародних наукометричних баз, у одній статті, що опублікованій у виданні, що індексується у міжнародній наукометричній базі Web of Sciences, а також у 2 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок, у т. ч. основного тексту – 190 сторінок. Список використаних джерел налічує 194 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Поняття та функції адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання

Дослідження змісту та сутності адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності має базуватися на її розумінні як засобу державного примусу, що визначає її каральну функцію. Такий підхід визначає зміст позитивістської концепції правового регулювання, але вимагає його поєднання із соціальним функціональним змістом адміністративної відповідальності.

З точки зору філософського розуміння поняття «відповідальність» відображується через усвідомлене ставлення індивіду, певної соціальної спільноти, нації, народу обов'язку, виконання якого на нього покладається суспільством та державою. Юридичний обов'язок відрізняється від соціального його нормативним встановленням.

Реалізація покладених на особу юридичних обов'язків вимагає забезпечення його ефективності через встановлення нормативних приписів та засобів контролю, у разі недотримання яких є можливим констатувати неналежність їх виконання, в тому числі неналежність їх виконання суб'єктами господарювання. Така правова ситуація є підставою для застосування до зазначених суб'єктів заходів адміністративної відповідальності, яка виконує як превентивну персоніфіковану функцію, так і функцію загальної превенції.

Необхідно підкреслити, що адміністративна відповідальність суб'єкта господарювання є складовою його спеціального статусу, має формувати його зміст та характеризувати його елементи.

До підстав застосування заходів юридичної відповідальності для суб'єкта господарювання є невиконання чи неналежне виконання умов договору, що є підставою для застосування заходів цивільно-правової відповідальності у договірних та позадоговірних відносинах; фінансово-правової відповідальності, що визначається як відповідальність у сфері справляння штрафів за ухилення від сплати податків. В межах чинного законодавства до посадових осіб суб'єктів господарювання можуть бути застосовані заходи адміністративної, кримінально-правової відповідальності, а також відповідальності у сфері трудових та службових правовідносин.

Отже, відсутнім є нормативний механізм застосування заходів адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання [57]. Тлумачення змісту положень з питань застосування заходів адміністративної відповідальності здійснено в межах рішень Конституційного Суду України 2001 року [174], що дозволяє визначити актуальність цієї наукової тематики, розроблення якої є напрямком забезпечення ефективності адміністративно-деліктного законодавства.

Згідно із ч. 3 ст. 2 КУпАП закріплено, що «положення цього Кодексу поширюються і на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законодавством, ще не включеним до Кодексу», що означає його співвідношення із рядом законодавчих актів, де відображено відповідальність фізичних осіб. Таке положення є підставою для розуміння Кодексу України про адміністративні правопорушення як акту, який не може бути застосовано до юридичних осіб.

Серед публікацій, що необхідно виділити, результати яких сприяють пошуку напрямів вирішення проблеми застосування заходів адміністративної відповідальності в цілому, і зокрема, встановлення дієвого механізму адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, необхідно виділити праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, Л. Р. Білої-Тіунової, М. Ю. Віхляєва, В. М. Гаращука, Є. А. Гетьмана, І. П. Голосніченка, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова,

Л. П. Коваленко, Н. В. Коваленко, І. Б. Коліушка, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Константого, Є. В. Курінного, М. В. Лошицького, Д. М. Лук'янця, П. С. Лютікова, Р. С. Мельника, О. І. Миколенка, О. М. Музичука, Н. Р. Нижник та ін. Проте з врахуванням надзвичайно низького рівня правової ефективності застосування заходів адміністративної відповідальності набуває особливої актуальності набуває визначення його особливостей та напрямів удосконалення правового регулювання її механізму відносно результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Метою підрозділу є встановлення сутності та напрямів реалізації механізмів реалізації механізмів адміністративної відповідальності юридичних осіб в цілому.

Дослідження питання адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання вже тривалий час є предметом наукових пошуків, здійснених в різні часи представниками вітчизняної та зарубіжної юриспруденції. На основі заборони приватної власності, що панувало за радянських часів, розвинулась ситуація, коли виявився відсутнім належний механізм законодавчого врегулювання відповідальності суб'єктів господарювання за заподіяння шкоди, що визначило низьку ефективність інституту адміністративної відповідальності як регулятора суспільних правовідносин за участі суб'єктів господарювання. Структура адміністративної відповідальності визначається через застосування категорії «вина», що часто визначається через психічне ставлення особи до вчиненого діяння [191, с. 394-395;137;167]. Відсутність у юридичної особи психіки робить неможливим застосовувати до неї заходи адміністративної відповідальності. Однак при цьому доволі поширеними є випадки, коли настання адміністративних правопорушень, хоч і здійснюються посадовими особами юридичної особи, але вчинюється задля її інтересів та потреб. У такий спосіб застосування заходів адміністративної відповідальності не

досягає своєї мети, адже фактично при наявності фіктивних органів юридичної особи, зміст каральної функції не реалізується [92, с. 314].

У Кодексі України про адміністративні правопорушення відсутнім нормативний механізм застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання в цілому [77], але такі заходи закріплюються рядом спеціальних нормативно-правових актів. Наприклад, Законами України: «Про ветеринарну медицину» [137], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [149], «Про виключну (морську) економічну зону» [138], «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» тощо. Також важливим є звернення до положень Господарського кодексу України, де закріплюються адміністративно-господарські санкції (глава 27) [52;101]. У ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу України встановлено, що метою застосування адміністративно-господарських санкцій є захист порушених прав та інтересів. Положення Господарського кодексу України деталізуються у спеціальних законодавчих актах, зокрема, у ч. 2 ст. 104 Закону України: «Про ветеринарну медицину», де визначено, що сплата штрафів за порушення вимог використання об'єктів тваринного світу не звільняє юридичних та фізичних осіб від усунення у порядку, встановленому законодавством, допущених порушень і відшкодування завданої ними шкоди.

У Законі України «Про виключну (морську) економічну зону» передбачено ряд правопорушень, вчинення яких є підставою для застосування до юридичних осіб заходів відповідальності за незаконну промислову діяльність (ст. 22), порушення правил безпечної експлуатації споруд (ст. 23), незаконну експлуатацію природних ресурсів (ст. 24), незаконне ведення морських наукових досліджень (ст. 25), забруднення морського середовища (ст. 26) [138].

У Законі України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» визначено, що «суб'єкти містобудування (юридичні особи та фізичні особи - підприємці), які здійснюють проектування об'єктів,

експертизу проектів будівництва, несуть відповідальність у вигляді штрафу за передачу замовнику проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті будівництва, розробленої з порушенням вимог законодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, будівельних норм, державних стандартів і правил, у тому числі за нестворення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, незабезпечення приладами обліку води і теплової енергії, а також за зниження класу наслідків (відповідальності) об'єкта будівництва» [139].

Проблематики адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів Ю.О. Легезою розглядається через дослідження адміністративно-господарських санкцій, що мають такі ознаки, як майновий характер обмежень, а також віднесення до її складових таких санкцій, як штраф, конфіскація засобів і знарядь, конфіскація незаконно добутих природних ресурсів, є аргументацією її віднесення до адміністративної чи кримінальної відповідальності юридичних осіб в цілому, і зокрема, у сфері захисту довкілля [101, с. 140-147]. Але при цьому необхідно підкреслити, що адміністративно-господарські санкції не замінюють інститут адміністративної відповідальності. Інститут адміністративно-господарських санкцій має такі особливості, як : спеціальна підстава застосування, якою є господарсько-правове порушення; адміністративно-господарські санкції відрізняються від господарських санкцій тим, що останні є наслідком порушення умов господарсько-правового договору, тоді як перші застосовуються внаслідок здійснення контрольного-наглядового провадження; нормативним закріпленням, де варто наголосити, що застосування адміністративно-господарських санкцій визначається актами законодавства, тоді як господарські санкції можуть визначатися господарсько-правовим договором, що має характер індивідуального приватного акту [40, с. 151-153;88].

І. Я. Куян акцентує, що вчинення правопорушень у сфері використання природних ресурсів може призвести як до застосування стягнення, передбачені у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення, так і до застосування інших заходів адміністративного примусу задля обмеження чи позбавлення особи спеціального права – права використання природних ресурсів чи об'єктів, права ведення екологічно значущої діяльності, в тому числі обмеження дії чи анулювання дозволів та ліцензій [100, с. 8].

Судова практика національних адміністративних судів також переслідує такий підхід у правозастосуванні, коли водночас із адміністративними штрафами застосовуються спеціальні стягнення контрольно-наглядового провадження [131].

У дослідженнях Ю.О. Легези обґрунтовується необхідність перегляду структурного змісту адміністративної відповідальності в цілому, і зокрема, у сфері природокористування. Застосування заходів відповідальності до суб'єктів господарювання має бути погоджено із положеннями чинного законодавства України у частині визначення відповідальності у сфері діяльності, пов'язаної із використанням об'єктів підвищеної небезпеки (ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки») [162]. Так, згідно із статтею 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» особи, які володіють джерелом підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що ця шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ або навмисних дій потерпілих [164]. Таким нормативний підхід корелюється із позицією, висвітленою у наукових працях Д. М. Лук'янця. Так, вченим зазначається, що адміністративна відповідальність юридичних осіб у співвідношенні із категорією «вини» має виходити із такого, що: застосування психічних характеристик до юридичних осіб є недоцільним; у деліктних правовідносинах юридична особа бере

участь через її уповноважені органи управління (одноособових чи колегіальних) [108, с. 189-192].

Здійснене дослідження дозволяє обґрунтувати, що вина у структурі адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання має визначатися як факультативний елемент суб'єктивної сторони правопорушення, де пріоритетним є встановлення мети та мотивів певного делікту.

На нашу думку, найбільш всебічно феномен юридичної відповідальності з позицій філософського детермінізму був проаналізований у працях Д.М. Лук'янця. Зокрема, дослідник акцентує увагу на необхідності врахування загального закону причинності у сфері нормативного регулювання. Він підкреслює, що право, як форма соціального регулювання, повинно брати до уваги наявність свободи волі у суб'єкта, оскільки саме вона зумовлює його неоднозначне ставлення до правових приписів – тобто вибір між дотриманням або порушенням норм.

Особливістю правового регулювання, відповідно до Лук'янця, є те, що кожна правова норма, будучи однією з причин у причинно-наслідковому ланцюгу, потенційно може спричинити два альтернативні наслідки: її дотримання або недотримання. І хоча ці наслідки є взаємовиключними, сама їхня можливість укладається у рамки детерміністської моделі, яка не заперечує вибір, а передбачає його зумовленість попередніми обставинами.

З цього випливає, що юридична відповідальність, як елемент нормативної системи, не є винятком із загального закону причинності. Вона функціонує у межах детермінованої реальності, де кожен варіант поведінки – правомірний або протиправний – має своїм наслідком передбачену реакцію з боку держави. Отже, нормативна модель правових відносин повинна охоплювати обидва можливі сценарії розвитку подій: як у випадку дотримання норми, так і в разі її порушення. Такий підхід забезпечує цілісність регулювання та відповідає логіці детерміністської картини світу.

У випадку дотримання приписів правової норми має місце однолінійний ланцюг причинності. У той самий час для випадків

недотримання приписів правової норми має бути змодельований інший вид ланцюгу причинності – дволінійний зі зворотним зв'язком. Оскільки недотримання приписів правових норм (правопорушення) є соціально небажаним, наслідок недотримання повинен мати характер такої реакції, яка впливала б на причину і певним чином усувала б її. У даному випадку зв'язок між причиною і наслідком розвивається за двома напрямками: від причини до наслідку і навпаки. При цьому реалізація принципу причинності абсолютно відповідає необхідності подолання протиріччя між правомірною і протиправною поведінкою на користь правомірної [106].

Вчинення правопорушення доцільно розглядати як фрагмент причинно-наслідкового ланцюга, що відповідає загальному закону детермінізму, згідно з яким кожне явище має свою причину й обумовлює певні наслідки. У даному випадку причинно зумовлений зв'язок може бути представлений у вигляді триєдиної моделі: суб'єкт – діяння – шкода.

На першому етапі вказаного ланцюга виступає суб'єкт правопорушення, який, реалізуючи власну свободу волі, приймає рішення щодо вчинення дії або бездіяльності, що суперечить вимогам правових норм. Таке волевиявлення суб'єкта розглядається як первинна причина, яка обумовлює виникнення наступного елемента – протиправного діяння.

У свою чергу, діяння як результат попереднього причинного чинника (волі суб'єкта), стає опосередкованою причиною заподіяння шкоди – порушення чи утиску суспільно значущих правових благ, інтересів або цінностей. Таким чином, має місце послідовний причинно-наслідковий ланцюг, у межах якого кожен елемент є як наслідком попереднього, так і передумовою для настання наступного.

Загальним наслідком правопорушення, відповідно до логіки нормативного регулювання, є реакція держави у формі юридичної відповідальності, що виконує функцію соціального впливу на одну або кілька складових причинного ланцюга. Зокрема, така реакція може бути спрямована: на суб'єкта – шляхом застосування персоніфікованих санкцій

(кримінальне покарання, адміністративне стягнення, дисциплінарна відповідальність тощо), що має на меті як відплату, так і превенцію; на діяння – через юридичне визнання його неправомірності, встановлення або посилення відповідних заборон, а також удосконалення механізмів правового регулювання з метою запобігання аналогічним правопорушенням у майбутньому; на шкоду – шляхом її усунення, відшкодування або компенсації, що забезпечує відновлення правового стану, порушеного внаслідок протиправного діяння.

Таким чином, кожен із трьох елементів розглядуваного причинно-наслідкового ланцюга може виступати не лише як компонент правопорушення, а і як об'єкт впливу юридичної відповідальності. Це, у свою чергу, свідчить про складну й багаторівневу структуру правової реакції, яка покликана не лише відновити порушений правопорядок, але й попередити подібні порушення в майбутньому. Такий підхід повністю узгоджується з позиціями філософського детермінізму та забезпечує цілісне бачення механізмів правового регулювання в контексті причинності.

Реакція на завдану шкоду в системі юридичної відповідальності, за умови її матеріального характеру, зазвичай виражається у встановленні обов'язку суб'єкта правопорушення відшкодувати заподіяні збитки. Такий обов'язок спрямований на відновлення первісного правового стану та компенсацію втрат потерпілої сторони. У разі, якщо протиправне діяння ще триває, реакція правової системи може полягати у вжитті заходів щодо його припинення. Це може охоплювати адміністративне втручання, судову заборону або інші превентивні механізми. Варто також зазначити, що припинення діяння можливе не лише через безпосередній вплив на суб'єкта чи його поведінку, але й шляхом нейтралізації окремих елементів діяння. Зокрема, йдеться про вилучення знарядь, за допомогою яких воно здійснюється, або предметів, на які спрямоване протиправне посягання. Такий підхід забезпечує комплексний характер правової реакції на порушення.

Варто також враховувати й ті ситуації, коли заподіяна шкода не має матеріального виміру, а протиправне діяння вже завершене. У подібних випадках єдиним елементом, на який може бути спрямована правова реакція, залишається суб'єкт правопорушення. Вплив на суб'єкта може здійснюватися як шляхом його ізоляції від суспільства (наприклад, у формі позбавлення волі), так і за допомогою інших засобів впливу на його волеву сферу, що визначає здатність особи до правомірної або неправомірної поведінки в майбутньому.

Особливу увагу слід звернути на те, що суб'єкт, на відміну від самого діяння чи його наслідків, існує в часовому вимірі та може зазнавати подальшого правового впливу навіть після припинення самого правопорушення, що обґрунтовує доцільність розгляду суб'єкта як ключового адресата юридичної відповідальності в умовах завершеного діяння та нематеріального характеру шкоди.

Відповідно до цього підходу можна виокремити три основні типи юридичної відповідальності, які диференціюються залежно від цільової спрямованості впливу: карально-превентивна відповідальність, що має на меті покарання правопорушника з одночасним запобіганням подібним діям у майбутньому; карально-припинювальна відповідальність, яка реалізується в умовах ще триваючого правопорушення і спрямована на його оперативне припинення; карально-компенсаційна відповідальність, основною метою якої є відновлення порушених прав та інтересів, зокрема через відшкодування завданої шкоди.

Карально-превентивна відповідальність найбільш часто реалізується у вигляді штрафів, база обрахування яких не пов'язана із характеристиками об'єктивної сторони протиправного діяння.

Застосування до особи, яка вчинила правопорушення, заходу юридичної відповідальності у формі штрафу виконує не лише каральну, а й превентивну функцію. У результаті сплати штрафу у правопорушника виникають негативні емоційні переживання, пов'язані з матеріальними

втратами. Саме ці втрати стають психологічним чинником, що стримує особу від вчинення аналогічних правопорушень у майбутньому. Таким чином, реалізується індивідуальна превенція, яка ґрунтується на усвідомленні негативних наслідків правопорушної поведінки та небажанні знову їх зазнавати [113, с.19-20].

Розмір відповідальності суб'єкта господарювання залежить також від повторюваності вчиненого особою діяння. Згідно п.1 ч.1 ст. 17 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» [154] встановлено відповідальність у вигляді штрафу у разі встановлення протягом календарного року в ході перевірки факту:

«1) у разі встановлення в ході перевірки факту: проведення розрахункових операцій з використанням реєстраторів розрахункових операцій, програмних реєстраторів розрахункових операцій або розрахункових книжок на неповну суму вартості проданих товарів (наданих послуг) або неповну суму розрахунку при організації та проведенні азартних ігор; непроведення розрахункових операцій через реєстратори розрахункових операцій та/або програмні реєстратори розрахункових операцій з фіскальним режимом роботи; невідача (в паперовому вигляді та/або електронній формі) відповідного розрахункового документа, що підтверджує виконання розрахункової операції, або проведення її без використання розрахункової книжки на окремому господарському об'єкті такого суб'єкта господарювання:

100 відсотків суми, на яку здійснено продаж товарів (робіт, послуг) та/або розрахунки при організації та проведенні азартних ігор з порушеннями, встановленими цим пунктом, - за порушення, вчинене вперше;

150 відсотків суми, на яку здійснено продаж товарів (робіт, послуг) та/або розрахунки при організації та проведенні азартних ігор з порушеннями, встановленими цим пунктом, - за кожне наступне порушення;

2) п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - якщо у випадках, визначених цим Законом, при здійсненні розрахункових операцій суб'єкт господарювання не використовує, використовує незареєстровані належним чином, порушує встановлений порядок використання або не зберігає протягом встановленого строку книги обліку розрахункових операцій та/або розрахункові книжки;

3) тридцять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі якщо контрольну стрічку не надруковано або не створено в електронній формі на реєстраторах розрахункових операцій або виявлено спотворення даних про проведені розрахункові операції, інформація про які міститься на такій контрольній стрічці;

4) триста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі проведення розрахункових операцій через реєстратори розрахункових операцій та/або програмних реєстраторів розрахункових операцій без використання режиму програмування найменування кожного підакцизного товару із зазначенням коду товарної підкатегорії згідно з УКТ ЗЕД, ціни товару та обліку його кількості;

5) двадцять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі порушення встановленого пунктом 1 статті 9 порядку проведення розрахунків через каси підприємств, установ і організацій, в яких ці операції повинні проводитися з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів та видачею відповідних квитанцій у встановленому порядку, або у разі порушення порядку оформлення розрахункових і звітних документів при здійсненні продажу проїзних і перевізних документів на залізничному (крім приміського) та авіаційному транспорті;

6) триста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі застосування при здійсненні розрахункових операцій реєстратора розрахункових операцій, в конструкцію чи програмне забезпечення якого внесені зміни, не передбачені конструкторсько-технологічною та програмною документацією виробника;

7) тридцять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі неподання до контролюючих органів звітності, пов'язаної із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій, розрахункових книжок та копій розрахункових документів і фіскальних звітних чеків з реєстраторів розрахункових операцій через дротові або бездротові канали зв'язку в разі обов'язковості її подання» [154].

Стаття 17 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» встановлює вичерпний перелік порушень, пов'язаних із використанням реєстраторів розрахункових операцій (РРО) та відповідальність за їх вчинення. Правозастосування цієї норми має важливе значення для забезпечення фіскальної дисципліни, легалізації грошового обігу та захисту інтересів як держави, так і споживачів.

Норма охоплює такі ключові порушення, як проведення розрахункових операцій без РРО або програмного РРО, невидача (або видача з порушенням) розрахункових документів, використання незареєстрованих РРО, зберігання необлікованих товарів тощо. Кожне з цих порушень підлягає чіткій юридичній кваліфікації та супроводжується встановленими штрафними санкціями, що мають карально-превентивний характер.

Застосування статті 17 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» має не лише репресивну мету, а й регуляторну функцію, оскільки спонукає суб'єктів господарювання дотримуватись встановлених правил ведення розрахункових операцій. У практичному вимірі застосування цієї статті сприяє детінізації економіки, посиленню податкової культури та формуванню відповідального бізнес-середовища.

Особливу увагу слід звернути на адміністративно-правовий механізм реалізації цієї норми, зокрема діяльність податкових органів, які уповноважені складати акти перевірок та накладати відповідні санкції.

Водночас правозастосовна практика демонструє необхідність вдосконалення процедур контролю, гарантування процесуальних прав суб'єктів господарювання та співмірності штрафних санкцій.

У цілому, стаття 17 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» виконує важливу правоохоронну, превентивну та стимулюючу функцію, забезпечуючи дотримання принципів законності, прозорості та фіскальної відповідальності у сфері господарської діяльності.

Карально-припинювальний тип юридичної відповідальності виявляється у тих випадках, коли застосування санкцій має на меті безпосереднє припинення протиправної поведінки або усунення можливостей для її продовження в майбутньому. Його суть полягає у впливі на правосуб'єктність особи, яка вчинила правопорушення, через її обмеження або тимчасове припинення (наприклад, шляхом позбавлення певних прав, ліцензій, дозволів, доступу до професійної діяльності тощо) [188].

Крім того, до елементів цього типу відповідальності належить також вилучення у правопорушника засобів чи знарядь, за допомогою яких було або могло бути вчинено правопорушення. Таке вилучення спрямоване на нейтралізацію потенційної загрози, що виходить від суб'єкта або його дій, та забезпечує негайний правовий контроль над ситуацією [180]. Таким чином, карально-припинювальний тип відповідальності поєднує репресивну та превентивну функції, зосереджуючись на забезпеченні негайної правової реакції на порушення [176].

Карально-припинювальний тип юридичної відповідальності характеризується тим, що санкції, що застосовуються у межах його реалізації, мають на меті не лише покарання особи, яка вчинила правопорушення, але й припинення можливості вчинення аналогічних правопорушень у майбутньому. Такий ефект досягається шляхом обмеження або припинення правосуб'єктності правопорушника чи усунення

умов, які сприяли здійсненню протиправної поведінки.

До санкцій, яким притаманні карально-припинювальні властивості, належать, зокрема: позбавлення права займатися певною діяльністю (наприклад, підприємницькою або професійною); анулювання ліцензій, дозволів, сертифікатів примусова ліквідація юридичної особи; вилучення знарядь або предметів, які були використані у процесі вчинення правопорушення.

Поняття припинення в цьому контексті слід розуміти як втрату особою юридичних або фактичних можливостей продовжувати чи повторно вчиняти протиправну діяльність. Це може бути зумовлено як втратою правового статусу (наприклад, внаслідок ліквідації підприємства), так і усуненням матеріальних передумов, таких як вилучення спеціального обладнання чи технічних засобів.

Яскравим прикладом реалізації карально-припинювального механізму є норми статті 29 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг». Згідно з цією статтею, у разі виявлення у конструкції або програмному забезпеченні реєстратора розрахункових операцій виробничих дефектів, які дозволяють спотворювати інформацію про обсяг розрахункових операцій, до виробника або постачальника таких пристроїв застосовується фінансова санкція у розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, передбачено обов'язкову конфіскацію таких реєстраторів, а також повернення їхньої вартості суб'єкту господарювання, який ними користувався. Найсуттєвішим припинювальним елементом санкції є виключення відповідної моделі РРО з Державного реєстру, що позбавляє можливості її подальшого законного використання в господарській діяльності. Такий комплекс заходів не лише карає правопорушника, але й унеможливорює повторення порушення у майбутньому, що ілюструє реалізацію повноцінного карально-припинювального підходу в межах

фінансово-правової відповідальності.

Прикладом карально-припинювального впливу на суб'єкта господарювання є положення ч.1 ст. 68 Закону України «Про землеустрій», де зазначено, що кваліфікаційна комісія за результатами розгляду письмових звернень заінтересованих осіб, замовників документації із землеустрою, органів державної влади та місцевого самоврядування, саморегулювальних організацій у сфері землеустрою робить подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, про позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката (його анулювання) з таких підстав [160]:

«встановлення Кваліфікаційною комісією факту порушення сертифікованим інженером-землевпорядником законодавства у сфері землеустрою та Державного земельного кадастру, що призвело до порушення прав та/або законних інтересів замовників документації із землеустрою, юридичних або фізичних осіб, держави, територіальної громади, на підставі розгляду письмових звернень таких осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

рішення суду за фактами неякісного проведення землеустрою сертифікованим інженером-землевпорядником;

наявність у сертифікованого інженера-землевпорядника непогашеної судимості за корисливі кримінальні правопорушення;

з'ясування факту неправомірної видачі кваліфікаційного сертифіката» [160].

Настання зазначених у ч. 1 ст. 68 Закону України «Про землеустрій» призводить до позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката, що призводить до припинення його діяльності та унеможливорює вчинення ним правопорушень у сфері землеустрою.

Іншим прикладом карально-припинювального впливу є положення ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [158], де визначено

якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище. Унаслідок застосування такого заходу юридичної відповідальності замість одного суб'єкта, який зловживає монопольним становищем, утворюються два, які вже не виступають монополістами, а отже не можуть зловживати.

До карально-припинювального типу юридичної відповідальності відносяться ті випадки, коли за вчинення протиправного діяння до особи застосовуються санкції, спрямовані не лише на покарання, але й на усунення можливостей повторного правопорушення шляхом припинення певного статусу, права або володіння. Зокрема, до таких санкцій належить позбавлення спеціального права (наприклад, права на керування транспортним засобом або на здійснення певного виду діяльності), анулювання ліцензій, дозволів, а також примусова ліквідація юридичних осіб, діяльність яких пов'язана з систематичними або грубими порушеннями законодавства. До цього ж типу належить конфіскація чи вилучення знарядь правопорушення або предметів, що були безпосередньо використані у процесі вчинення діяння. Такий підхід забезпечує припинення правової або фактичної можливості продовження протиправної поведінки і є важливою складовою превентивного впливу юридичної відповідальності.

Карально-компенсаційний тип юридичної відповідальності має місце у випадках, коли санкція поєднує в собі як каральний, так і компенсаційний елементи. Такий різновид відповідальності передбачає не лише застосування заходів покарання до правопорушника, а й відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок протиправного діяння. Компенсаційний компонент тісно пов'язаний з матеріальними наслідками правопорушення та визначається з урахуванням обсягу завданих збитків або порушених інтересів.

Основна мета такого типу відповідальності – відновлення порушеного

стану справедливості та забезпечення задоволення законних прав і свобод потерпілої сторони. У правозастосовній практиці це проявляється, зокрема, через накладення штрафів, що спрямовуються в бюджет, одночасно з обов'язком компенсувати завдану шкоду, або шляхом встановлення санкцій, пропорційних розміру шкоди. Таким чином, карально-компенсаційна відповідальність поєднує функції репресії та відновлення, забезпечуючи комплексну правову реакцію на правопорушення [35, с.9-12].

Карально-компенсаційний тип юридичної відповідальності суб'єктів господарювання є порівняно менш поширеним та є більш ефективним у порівнянні із карально-превентивним та карально-припинювальним типом реагування держави на протиправні діяння особи.

Прикладом карально-компенсаційного типу юридичної відповідальності суб'єктів господарювання є застосування фінансових санкцій за порушення податкового законодавства, яке супроводжується обов'язком відшкодувати завдану державі шкоду.

Зокрема, відповідно до статті 123 Податкового кодексу України, у разі якщо контролюючим органом встановлено, що платник податків занижив суму податкового зобов'язання, до нього застосовується штраф у розмірі 25% суми такого заниження, а також він зобов'язаний сплатити донараховану суму податку та відповідні пені. У даному випадку штраф виконує каральну функцію, а сплата донарахованого податку – компенсаційну, спрямовану на відновлення порушених майнових інтересів держави [127;21].

Зазначений приклад демонструє характерне поєднання репресивного та відновлювального елементів юридичної відповідальності, що є ключовою ознакою карально-компенсаційного типу відповідальності в сфері господарської діяльності.

Отже, методологічні основи дослідження адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання становлять систему теоретичних підходів, принципів, методів і засобів, які забезпечують комплексне та

об'єктивне вивчення зазначеного правового феномену. Вибір методологічного інструментарію ґрунтується на необхідності поєднання загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних методів дослідження, що дозволяє повно і глибоко осмислити природу, функції, цілі й механізми адміністративної відповідальності в господарській сфері.

У процесі дослідження є необхідним застосувати діалектичний метод, що забезпечив розгляд адміністративної відповідальності як динамічного явища, яке еволюціонує разом із розвитком суспільних відносин. Системний підхід дає змогу розглядати відповідальність суб'єктів господарювання як елемент адміністративно-правового механізму регулювання підприємницької діяльності. Порівняльно-правовий метод сприяє виявленню особливостей вітчизняного регулювання у порівнянні з зарубіжними моделями. Формально-юридичний метод дозволив проаналізувати нормативно-правову базу з позицій логіки та внутрішньої узгодженості.

Таким чином, методологія дослідження визначає цілісність і наукову обґрунтованість правового аналізу адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання та забезпечує достовірність отриманих висновків.

Адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання є різновидом юридичної відповідальності, що настає за вчинення адміністративних правопорушень у сфері господарської діяльності та реалізується у формі застосування до таких суб'єктів уповноваженими органами держави адміністративних стягнень. Це правове явище має комплексний характер, оскільки поєднує елементи публічного та приватного інтересу, спрямоване як на забезпечення економічного порядку, так і на захист прав споживачів, державних інституцій та суспільства в цілому.

Функціональне призначення адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання реалізується через низку основних функцій: каральну, яка забезпечує покарання за вчинене правопорушення; превентивну (загальну і спеціальну), що спрямована на запобігання повторним порушенням; регулятивну, яка забезпечує дотримання

встановлених правил у сфері господарювання; а також відновну, яка у певних випадках сприяє компенсації або усуненню наслідків порушення.

Отже, адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання є важливим елементом механізму державного регулювання економічної діяльності, забезпечуючи баланс між свободою підприємництва та обов'язком дотримуватися правових норм.

Необхідним є виділити три основні типи юридичної відповідальності, які диференціюються залежно від цільової спрямованості впливу: карально-превентивна відповідальність, що має на меті покарання правопорушника з одночасним запобіганням подібним діям у майбутньому; карально-припинювальна відповідальність, яка реалізується в умовах ще триваючого правопорушення і спрямована на його оперативне припинення; карально-компенсаційна відповідальність, основною метою якої є відновлення порушених прав та інтересів, зокрема через відшкодування завданої шкоди.

1.2 Форми адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання

Застосування заходів адміністративної відповідальності до будь-яких суб'єктів, в тому числі до суб'єктів господарювання, має відбуватися в межах регламентованої чинним законодавством процесуальної форми. Згідно із положеннями ст. 19 Конституції України закріплюється, що дії та здійснення повноважень всіма державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами мають відповідати вимогам чинного законодавства, обмежуються вимогами щодо способу та обсягу їх застосування [90].

Процесуальна форма – це сукупність правил. Однак не будь-яких правил, а правил процедури. Процедура представляє собою послідовність певних дій, вона має нормативну модель свого розвитку і спрямована на

досягнення поставлених цілей.

Процесуальну форму юридичної відповідальності необхідно відмежовувати від процесуальної відповідальності. Як визначає Н. Капустіна [69], процесуальна відповідальність відносить до засобів державного примусу, і реалізується в таких її різновидах, як кримінально-процесуальна відповідальність, арбітражно-процесуальна відповідальність, адміністративно-процесуальна відповідальність, конституційна відповідальність та цивільно-процесуальна відповідальність. Функціонально застосування заходів процесуальної відповідальності спрямовується на пошук нормативних підстав для її впровадження владними органами. Здійснення процесуальної діяльності має спрямовуватися в межах компетенції владного органу. При цьому ціллю застосування заходів процесуальної відповідальності визначення створення таких умов, за яких сформується належна поведінка зобов'язаного та управомоченого суб'єкта. У часовому вимірі реалізації процесуальної відповідальності допускається в межах судового розгляду справи, що відрізняє її від процесуальної форми адміністративної відповідальності [91, с. 162-165].

Таким чином, процесуальна відповідальність відноситься до системи засобів правового (державного) примусу; так само із заходи юридичної відповідальності в цілому, і зокрема, адміністративної є її частинами. Однак при цьому функціональна юридична відповідальність спрямовується на вжиття заходів примусу, адресованих до особи, що вчинила правопорушення.

Для процесуальної відповідальності є притаманними такі особливості, як: її спрямування на забезпечення функціонування суб'єктів в межах юридичного процесу; її завданням є забезпечення охорони процесуального права; базується на застосуванні нормативних гарантій реалізації процесуальної діяльності; підвищення ефективності захисту інтересів учасників процесуальних відносин; попередження посягань на процесуальний правопорядок та законність [69;102;87]. Таким чином, процесуальна відповідальність спрямовується на забезпечення дисципліни

учасників судового розгляду адміністративної справи, тоді як процесуальна форма адміністративної відповідальності по суті є відображенням процесів застосування адміністративних стягнень та інших адміністративних санкцій до осіб, винних у вчиненні адміністративного правопорушення .

Таким чином, процесуальна форма адміністративної відповідальності побудова так, щоб максимально гарантувати ефективність вжиття засобів адміністративно-правової охорони, так і водночас забезпечити права та інтереси учасників справи про адміністративне правопорушення [123, с.11-12].

До ознак процесуальної форми адміністративної відповідальності передусім відносяться: вимога забезпечення її відповідності принципам застосування; дотримання процесуальних правил реалізації; функціональне нормативне призначення, що полягає у з'ясуванні об'єктивної істини по справі [10, с. 99-100].

Структура процесуальної форми адміністративної відповідальності полягає у її внутрішньої побудові у складних взаємозв'язках між дотриманням нормативних умов застосування, послідовності реалізації стадій, відповідності нормативних строків та їх співмірності із застосуванням критеріїв розумності та ефективності, порядку ухвалення процесуального рішення у справі [10, с. 99].

Реалізація процесуальної форми адміністративної відповідальності відображується у таких її типових моделях, як: класична (що пов'язується із розглядом адміністративної справи, із дотриманням процедури визначеної в КУпАП); змішана; квазіпроцесуальна; позапроцесуальна [15].

Розуміння класичної процесуальної форми адміністративної відповідальності виходить із встановлення змісту категорії «провадження у справах про адміністративні правопорушення», що рядом вчених визначається як «врегульована нормами адміністративно-процесуального права діяльність уповноважених органів, спрямована на притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили адміністративні

правопорушення» [4, с.203;115].

Такий підхід Т.О. Коломоєць підтримано у наукових розробках У.І. Ляхович [113, с.78] та О.О. Бригінець [33]. При цьому акцентуація уваги дослідників встановлюється не лише на обґрунтуванні необхідності дотримання процедури розгляду справи про адміністративне правопорушення, але і забезпеченні реальності належного виконання адміністративного стягнення, що визначається рішенням владного суб'єкта.

Класифікація проваджень у справах про адміністративні правопорушення є допустимою : за суб'єктами здійснення такої діяльності, що вимагає його поділу на судове провадження та провадження, що здійснюється іншими органами державної та місцевої влади; за різновидами адміністративних стягнень; за категоріями справ. Варто зазначити, що саме останній критерій є основою побудови Єдиного реєстру судових рішень, отже з точки зору практичної цінності є найбільш затребуваним [156]. Очевидно, що розгляд справи про порушення митних правил має відрізнитися від розгляду справи про дрібне хуліганство на кожній із стадій врегулювання справи про адміністративне правопорушення [113, с.78].

У справах про адміністративні правопорушення допускається із врахуванням їх обставин, складності їх доказування, застосування таких видів проваджень, як скорочене, загальне (звичайне) та особливе провадження.

Відповідно до ст. 245 КУпАП завданнями провадження у справах про адміністративні правопорушення є своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її з додержанням вимог закону, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [77].

Варто акцентувати, що наукові підходи до встановлення структури провадження у справах про адміністративні правопорушення в цілому є

спільними щодо визначення його структури [5;3;4;13;32;49;61;98].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення відбувається із дотриманням його стадій, які замінюють одна одну, слідує одна за одною, при цьому є взаємообумовленими [84, с. 196].

Як було встановлено вище реалізація процесуальної форми адміністративної відповідальності відноситься до різновидів правозастосування, що традиційно вимагає виділення таких стадій, як: визначення обстави справи; обрання необхідної нормативної бази для вирішення справи; ухвалення рішення у справі [84, с. 197].

Виділяються також підходи до розуміння структури провадження в адміністративній справі, де серед стадій також виділяються стадії оскарження рішення у справі, а також стадія виконання рішення у справі [98, с. 34-35].

Визначеною в КУпАП є така структура провадження у справах про адміністративні правопорушення, що складається із: стадії адміністративного розслідування (де ухвалюється рішення про початок провадження, визначається коло суб'єктів у справі, їх належність, встановлюється підвідомчість справи); стадії розгляду справи (що вимагає здійснення підготовчих дій у справі, заслуховування справи, дослідження доказів у справі; ухвалення рішення у справі); стадії оскарження рішення у справі; стадії виконання постанови по справі [98, с.308].

Заради справедливості слід наголосити, що навіть у тих типах юридичної відповідальності, які ми відносимо до таких, що реалізуються у процесуальній формі, існує багато проблем, пов'язаних із досконалістю процесуальної форми. Так, сучасні дослідники звертають увагу на недосконалість процесуальної форми класичної адміністративної відповідальності [107].

При цьому Д.М. Лук'янець обґрунтовує, що адміністративне провадження у справах про адміністративні правопорушення попри доволі широкий теоретичний базис, на нормативному рівні врегульована досить

фрагментарно. Так, вченим наводиться приклад, що згідно із ст. 254 КУпАП встановлюється вимога, що адміністративне правопорушення має оформлюватися протоколом. При цьому у ст. 256 КУпАП встановлюються вимоги до протоколу, а у ст. 255 КУпАП – визначається перелік осіб, уповноважених складати протоколи. Але при цьому є відсутньою норма про встановлення обсягу повноважень осіб, що є компетентними на складання протоколів про адміністративні правопорушення; так само є нормативно невизначеною їх діяльність, яка має передувати складанню адміністративного протоколу.

Відтак адміністративно-процесуальні норми, що визначають порядок здійснення розгляду справи про адміністративне правопорушення лише фрагментарно закріплюють процедурні аспекти діяльності уповноважених осіб. Зазначений свідчить про недосконалість чинного законодавства, про те, що КУпАП досить умовно може бути віднесено до процесуальних нормативно-правових актів.

Невизначеними є питання встановлення місця складання протоколу про адміністративні правопорушення, не визначаються вимоги щодо максимально допустимих строків впровадження таких дій, а зазначається вимога дотримання «максимально коротких строків».

Процесуальна форма розгляду справи про адміністративне правопорушення встановлюється згідно із ст. 279 КУпАП, де встановлюється загальний порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення. Розгляд справи розпочинається з оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, яка розглядає дану справу. Головуючий на засіданні колегіального органу або посадова особа, що розглядає справу, оголошує, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їх права і обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи, досліджуються

докази і вирішуються клопотання [77].

Окремі особливості визначення ряду категорій справ про адміністративні правопорушення встановлюється ст.ст. 279-1 – 279-8 КУпАП. Аналіз зазначених норм свідчить про те, що фактично «класична» процесуальна форма розгляду справи про адміністративне правопорушення реалізується в таких діях: оголошення протоколу про адміністративне правопорушення, дослідження доказів; вирішення клопотань; вирішення справи по суті. Однак при цьому детальної регламентації дослідження доказів у справі, як це має відбуватися у процесуальному законодавчому акті, в КУпАП не здійснено.

Окремо варто зазначити процесуальні прогалини щодо відбору та фіксації пояснень від учасника справи про адміністративне правопорушення, і зокрема, від особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Хибним є підхід, закріплений у ст. 281 КУпАП, де містяться вимоги оформлення протоколу про адміністративне правопорушення, однак при цьому відбувається диференціація підходів, і закріплюються відповідні вимоги до ведення адміністративного протоколу саме колегіальним органом, тоді як специфіка ведення протокол про адміністративне правопорушення, що ухвалюється одноосібно, не закріплено. При цьому такими колегіальними органами є лише адміністративні комісії та виконавчі комітети місцевих рад, компетенції яких підвідомча відносно незначна кількість справ про адміністративні правопорушення. Тоді як переважна більшість справ про адміністративні правопорушення розглядаються одноособово суддями або уповноваженими посадовими особами ЦОВВ та їх територіальних управлінь.

Так само не закріплюється специфіка здійснення процедури перегляду постанови по справі про адміністративне правопорушення.

Так, згідно із ст. 293 КУпАП встановлюється, що в порядку розгляду скарги або протесту на постанову по справі про адміністративне правопорушення має бути перевірено дотримання законності та обґрунтованості винесеної постанови, що результативно може відобразитися

в ухваленні одного з таких рішень про: залишення постанови без зміни, а скарги або протесту без задоволення; скасування постанови та направлення справи на новий розгляд; скасування постанови про адміністративне правопорушення та закриття справи; зміни заходу стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено.

У разі встановлення, що постанову про адміністративне правопорушення ухвалено суб'єктом владних повноважень поза обсягом його юрисдикції, то така постанова скасовується, із подальшим направленням справи до розгляду компетентним органом або його посадовою особою. Водночас адміністративно-деліктним законодавством України прямо не зазначається порядок перевірки законності та обґрунтованості винесеної постанови про адміністративне правопорушення, що повинно бути у змісті ст. 293 КУпАП. Процесуальний зміст діяльності владного суб'єкта щодо перегляду постанови про адміністративне правопорушення у ст. 293 КУпАП відображується лише із застосуванням такого словосполучення – «перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови», що, вочевидь є недостатнім.

Вимоги ст. 246, 251 КУпАП щодо дослідження доказів у справі про адміністративне правопорушення, а також щодо закріплення порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення в органах (посадовими особами), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, мають визначатися виключно на підставі КУпАП та інших законодавчих актів, але при цьому таких нормативно-правових актів саме рівня Закону України, в нашій державі не розроблено та не ухвалено.

Таким чином, навіть «класична» процесуальна форма про застосування засобів адміністративної відповідальності на законодавчому рівні не відображується, що означає недосконалість нормативної конструкції із захисту прав особи в таких правовідносинах.

Таким чином, фактично попри відсутність нормативного закріплення принципу диспозитивності адміністративно-деліктного законодавства, в Україні він фактично запроваджений [107, с.187].

В цілому підтримуючи такий висновок Д.М. Лук'янця, зазначимо, що дійсно на законодавчому рівні не закріплюються особливості реалізації «класичної» процесуальної форми розгляду справи про адміністративне правопорушення, але при цьому в Україні є чисельні підзаконні нормативно-правові акти, які таку специфіку відображують.

Наприклад, таким підзаконним нормативно-правовим актом є Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 09 грудня 2020 року № 4248/5 [155], де закріплюються особливості реалізації вимог статей 18, 32 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», статей 221, 255, 256 Кодексу України про адміністративні правопорушення та визначається порядок складання уповноваженими на те посадовими особами Міністерства юстиції України, територіальних органів Міністерства юстиції України і подання органам, уповноваженим розглядати справи про адміністративні правопорушення, протоколів та матеріалів про адміністративні правопорушення, передбачені частиною першою статті 166⁹ та статтею 188⁻³⁴ КУпАП.

Отже, законодавець у визначенні особливостей процесуального порядку розгляду справи про адміністративні правопорушення обрав шлях їх регламентації на підзаконному рівні всупереч вимогам КУпАП.

Іншою процесуальною формою застосування адміністративної відповідальності, що є відмінною від її «класичного» виду, є змішана форма, що поділяється на дві підкатегорії: процесуальна форма застосування заходів адміністративної відповідальності, що реалізується у порядку контрольно-наглядного провадження; процесуальна форма застосування заходів

адміністративної відповідальності, що реалізується у адміністративного судочинства.

Наприклад, згідно із ч. 2 ст. 14 Закону України «Про державні лотереї» визначається, що «до суб'єктів, які організовують або проводять на території України ігри, що відповідають визначенню лотереї, крім випадків, якщо така гра проводиться особою, яка одержала статус оператора державних лотерей, застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу у розмірі шістнадцяти тисяч мінімальних заробітних плат з конфіскацією грального обладнання, а прибуток (дохід) від проведення такої гри підлягає перерахуванню до Державного бюджету України». Застосування зазначених санкцій здійснюється за рішенням суду, ухваленим за позовом органів Національної поліції та/або податкових органів [145]. Однак при цьому порядок застосування такої санкції, як конфіскація грального обладнання із вилученням прибутку (доходу) від проведення такої гри до Державного бюджету України, безпосередньо Законом України «Про державні лотереї» не передбачено.

Отже, необхідним є висновок про те, що нормативне закріплення застосування заходів адміністративної відповідальності в цілому, і зокрема, до суб'єктів господарювання, здійснюється фрагментарно, і при цьому процесуальні особливості дій владних суб'єктів встановлюються на рівні підзаконних нормативно-правових актів, що суперечить як вимогам Конституції України, так і чинного КУпАП.

1.3 Ознаки та принципи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання

Встановлення принципів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання має будуватися із врахуванням загальних принципів адміністративного процесу та принципів конституційно-правового регулювання суспільних відносин [6, с. 468-471; 124, с. 530-539 та ін.].

Загально визнаним є розуміння принципів як основоположних засад та керівних ідей, що відображають генезу формування та функціонування певного суспільно-правового інституту, явища чи сфери правовідносин. Принципи провадження, і тому принципи відповідальності суб'єктів господарювання є тим необхідним підґрунтям, на якому будується весь процес розгляду вчиненого особою діяння, його оцінки та наслідків вчиненого [19, с. 10; 15, с. 45-50].

Таким чином, принципи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання мають розумітися як певні основоположні засади, що визначають зміст процесуальних дій, впровадження яких робить ефективним розгляд справи про адміністративне правопорушення.

Встановлення природи відповідного правового інституту (а в нашому дослідженні – це інститут адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання) є неможливим без встановлення його основоположних засад реалізації, якими є принципи, що мають бути основою для забезпечення ефективного провадження у справах про порушення адміністративно-деліктних норм [95, с. 7-8].

Принципи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання виконують функцію загального регулятора суспільних відносин і здатні закрити наявні прогалини нормативно-правового регулювання суспільних відносин, які є достатньо характерними для інституту адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Таким чином, принципами адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання є основоположні засади, концептуальні управлюючі ідеї, що є нормативно встановленими та визначають функціональне спрямування здійснення адміністративно-деліктних процедур щодо відповідальності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Сутність принципів юридичної відповідальності суб'єктів господарювання може бути відображена в їх ознаках, де головними є такі положення, як: нормативний характер закріплення, зв'язок із

загальноправовими принципами, міжгалузевий, комплексний характер впровадження [182, с. 358-365]. Необхідно підкреслити, що принципи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання за такими ознаками як: нормативна визначеність, комплексний міжгалузевий характер не відрізняються від інших принципів інших суспільно-правових інститутів чи явищ.

Ряд вчених намагаючись встановити унікальний характер принципів адміністративної відповідальності ведуть мову про їх ієрархічну структуру, взаємозв'язок та взаємодія елементів [132, с. 405]. Взаємодія елементів, що встановлюють інститут адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання має розглядатися як їх взаємозалежність та взаємна обумовленість.

Варто звернути дослідницьку увагу на принципи адміністративного судочинства, яку мають такі ознаки, як: концептуальне спрямування, що має досягатися через їх застосування задля вирішення відповідних соціальних задач; демократичність, що має відображати розвиток людської цивілізації, гуманістичних її ідеалів та цінностей; ефективність дії на всіх стадіях розгляду та вирішення адміністративної справи; незалежність та автономія; системноутворююче значення, що є базисом для утворення цілісної системи регулювання суспільних відносин [30, с. 4].

Аналізуючи наведені принципи, необхідно вказати, що вони точно віддзеркалюють природу системи принципів адміністративного провадження щодо відповідальності юридичних осіб. Реалізація ідейної концептуальної спрямованості має розглядатися як головна ознака відповідної системи, що створює умови для забезпечення законності, справедливості та неупередженості застосування заходів адміністративного примусу, в тому числі і заходів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Таким чином, при визначенні системи принципів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання необхідно керуватися як

загальними принципами адміністративно-деліктного та адміністративно-судочинного проваджень, так і враховувати їх характерні особливості.

Отже, ознаками системи принципів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання є такі: концептуальна спрямованість, що відображує зміст розвитку суспільства в окремих історико-правових умовах; нормативна визначеність та закріплення; системоутворюючий характер та взаємозв'язок між ними; міжгалузевий комплексний характер застосування; ефективність застосування як якісний критерій оцінки діяльності владних суб'єктів; обмежений вплив на діяльність суб'єктів господарювання.

Визначення змісту системи принципів адміністративної відповідальності вимагає здійснення їх класифікації, де можливим є виокремити такі підгрупи, як: соціальнообумовлені принципи (де виокремлюються принцип гуманізму, соціальної справедливості, демократичності); загальноправові принципи (тут виділяються принципи законності, верховенства права, публічності, доступності інформації, обґрунтованості застосування заходів відповідальності, повноти та об'єктивності розгляду справи, взаємної поваги та особистої недоторканості, рівності учасників провадження); спеціальноправові принципи (змагальність процесу, встановлення статусу суб'єкта відповідальності) [19, с. 9-11].

Неодноразово у наукових публікаціях наголошувалось на загальнотеоретичному значенні поділу принципів застосування заходів адміністративної відповідальності на певні групи, що при цьому втрачає відповідну практичну цінність, і власне на рівні законодавчих актів не відображується [114;16].

Однак при цьому виділення критеріїв класифікації принципів адміністративної відповідальності з точки зору наукового пізнання відповідної проблеми є важливим та поглиблює предмет дослідження. Принципи адміністративного провадження можуть бути класифіковані за : підставою виникнення на конституційні, адміністративно-деліктні,

адміністративно-судочинні; за правовою сутністю на загальноправові та спеціальноправові.

Однак при цьому дієвість застосування принципів адміністративної відповідальності залежить від їх спрощеного розуміння, чіткості та лаконічності викладення у правовій нормі та практиці правозастосування.

Реалізація засад адміністративної відповідальності має базуватися на дотриманні таких принципів, як законність; верховенство права; соціальна справедливість; рівність всіх перед законом і судом; відповідальність за винне діяння; індивідуалізація стягнення [117, с. 248-252].

Р.В. Батіг вважає при цьому, що побудова принципів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання вимагає перегляду підходів щодо доцільності застосування таких принципів як відповідальність за наявності вини суб'єкта (ів), також відповідальність за умови дотримання ідей соціальної справедливості [15, с.60-61].

Таким чином, принципи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання мають відображати як загальноправові засади регулювання будь-якого правового явища чи інституту, так і його спеціальні характеристики.

Загальноправовими принципами адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання є принципи верховенства права, законності, об'єктивності, соціальної справедливості, рівності, розумності строків, обґрунтованості та комплексності, гарантування права на оскарження дій і рішень юрисдикційних органів.

Розкриття принципу законності варто здійснити із врахування положень Постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» суди, розглядаючи конкретні справи, зобов'язані перевіряти будь-які закони та інші нормативні акти на відповідність Конституції України і в разі потреби застосовувати Основний Закон як акт прямої дії [153]. Якщо з конституційної норми випливає необхідність її подальшого законодавчого врегулювання, то

адміністративний суд має застосовувати лише той закон, що ґрунтується на Конституції та не суперечить їй [2, с. 162]. Усі адміністративно-правові й адміністративно-процесуальні заходи та дії в межах провадження щодо притягнення юридичних осіб до відповідальності повинні спиратися на приписи чинних законів і підзаконних нормативно-правових актів. Принцип законності в адміністративному судочинстві (а отже, і в адміністративному провадженні як особливому різновиді юрисдикційного процесу) означає, що суд при вирішенні спорів повинен коректно застосовувати норми матеріального права до конкретних правовідносин і неухильно дотримуватися процесуальних приписів. Уся діяльність суду підпорядковується вимогам законодавства про адміністративне судочинство і відбувається в передбаченому ним процесуальному порядку. Отже, принцип законності покладає на адміністративні суди обов'язок розглядати й вирішувати справи відповідно до Конституції та законів України із суворим додержанням матеріальних і процесуальних норм [117, с. 248]. Дії уповноважених органів, включно із судами, що здійснюються в межах адміністративного провадження щодо відповідальності юридичних осіб, мають ґрунтуватися виключно на нормах Конституції України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших актів національного адміністративного законодавства. Водночас і поведінка правопорушника (зокрема, юридичної особи) під час такого провадження повинна відповідати вимозі законності, наприклад при оскарженні постанови про накладення адміністративного стягнення. Законність як юридична категорія має всеохопний характер, тобто поширюється на всі сфери суспільних правовідносин.

Адміністративне провадження щодо притягнення юридичних осіб до відповідальності є багатоступеневою процедурою, що передбачає повне й неупереджене дослідження доказів у справі та встановлення вини суб'єкта у вчиненні протиправного діяння. Досягнення об'єктивної істини забезпечується врахуванням усієї сукупності релевантних фактів і

відомостей, пов'язаних із правопорушенням юридичної особи, і прийняттям на цій основі обґрунтованого рішення відповідно до чинних матеріальних норм адміністративного законодавства.

Справедливість постає як багатовимірне явище: моральна категорія, принцип права та загальнолюдська цінність. Такий підхід дозволяє розглядати її передусім як етичне, оціночне поняття світоглядного характеру щодо складних соціальних процесів, через яке в конкретному суспільстві формуються уявлення про справедливе й несправедливе. Як правовий принцип справедливість спрямована на оцінку соціально значущих явищ та вчинків у правовій сфері; як моральне поняття вона може виступати взірцем оцінювання, почуттям, нормою, мотивом поведінки та моральним ідеалом, з позицій якого оцінюють економічні, політичні й правові факти дійсності [192;189;82]. У межах адміністративного провадження щодо відповідальності юридичних осіб принцип справедливості вимагає з'ясування обставин правопорушення, урахування форми та ступеня вини юридичної особи, а також оцінки наслідків учиненого діяння для держави й суспільства. На цій підставі ухвалюється рішення і накладається адміністративне стягнення, яке має бути співмірним із тяжкістю проступку та заподіяними негативними наслідками. Додатково провадження повинно здійснюватися з обов'язковим дотриманням прав, свобод і законних інтересів усіх учасників, забезпеченням можливості реалізувати ці права на кожній стадії та наданням належних гарантій їх захисту.

С. А. Бондарчук зазначає, що ідея правової рівності закріплена у низці норм Конституції України. Так, стаття 24 гарантує рівність конституційних прав і свобод громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак. Стаття 129 конкретизує рівність перед законом і судом як одну з основних засад судочинства: усі учасники процесу є рівними незалежно від походження, соціального та майнового статусу, расової чи іншої належності, статі, освіти,

мови, ставлення до релігії тощо. Відповідно, сторонам надаються рівні процесуальні права, а принципи рівності перед законом і судом та рівноправності сторін перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємообумовленості [29, с. 152–153]. Жодні привілеї чи обмеження при застосуванні адміністративно-правових санкцій до юридичних осіб не допускаються, що має особливе значення під час притягнення до відповідальності суб'єктів, заснованих на державній чи комунальній власності: вимога рівності слугує запобіжником зловживань і корупційних проявів на всіх стадіях провадження – від розгляду справи до накладення стягнення.

Норми адміністративного законодавства України дають змогу виокремити два різновиди провадження у справах про адміністративні правопорушення: звичайне та спрощене. Звичайне провадження є базовим, детально врегульованим і охоплює складання протоколу, визначення його змісту, запобіжні заходи й порядок їх застосування, права та обов'язки учасників, процедуру розгляду справи та оцінку доказів (Кодекс України про адміністративні правопорушення, Господарський кодекс України, Митний кодекс України тощо). Спрощене провадження використовується для обмеженого кола проступків і характеризується мінімізацією процесуальних дій і швидкістю ухвалення рішень: протокол не складається, а посадова особа, що виявила правопорушення, одразу на місці вчинення приймає і виконує рішення про накладення стягнення (штраф чи попередження) (ст. 258 КУпАП).

Види провадження залежно від органу, що його здійснює. З огляду на суб'єкт здійснення розрізняють два різновиди провадження у справах про адміністративні правопорушення: адміністративне та судове.

Адміністративне провадження здійснюють суб'єкти публічної адміністрації, зокрема:

– адміністративні комісії при місцевих органах виконавчої влади;

– одноособово службові (посадові) особи органів виконавчої влади – інспектори, контролери, керівники (річкового, повітряного, автомобільного та електротранспорту), посадові особи органів внутрішніх справ, пожежного нагляду, рибоохорони, митного контролю, нагляду за охороною праці тощо.

Судове провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється судами першої інстанції суддею одноособово [118;8].

З наведеного випливає, що відповідний принцип орієнтує на максимально швидкий розгляд справи про адміністративне правопорушення, вчинене юридичною особою, та оперативне ухвалення рішення щодо застосування засобів адміністративного примусу до винного суб'єкта. Загалом адміністративні провадження (включно з тими, що стосуються юридичних осіб) вирізняються підвищеною оперативністю і коротшими строками розгляду порівняно з кримінальним чи цивільним судочинством.

Адміністративна відповідальність організації настає лише за наявності її власної вини у вчиненні адміністративно-протиправного діяння, за винятком прямо визначених законом випадків об'єктивної (безвинної) відповідальності. Водночас вина фізичної особи традиційно описується через форми умислу чи необережності, однак природа вини фізичних і юридичних осіб є різною. Доцільно не ототожнювати провину організації з провиною її працівників; психологічні категорії на кшталт «суб'єктивне ставлення», «умисел», «необережність» методологічно непридатні для встановлення вини юридичної особи у вчиненні адміністративного проступку [15].

Встановлення вини як ключова процесуальна умова. У провадженні щодо притягнення юридичної особи до відповідальності встановлення її вини є центральним елементом, що зумовлює можливість ухвалення рішення уповноваженим органом та застосування адміністративного стягнення до відповідного суб'єкта. Реалізація цього принципу має відбуватися у поєднанні з іншими засадами провадження, насамперед із принципом справедливості: слід ідентифікувати саме провину юридичної особи як організаційного утворення, не підміняючи її особистою виною керівника чи інших уповноважених осіб, але й оцінюючи дії/бездіяльність організаційних органів управління, систему контролю та дотримання встановлених правил у межах підприємства, установи чи організації.

Одним із ключових теоретико-прикладних аспектів функціонування інституту оскарження в адміністративному праві є засоби оскарження як процесуальні форми захисту прав фізичних та юридичних осіб у відносинах із суб'єктами публічної влади. Користуючись такими засобами, особа у визначеному законом порядку може домагатися перегляду рішення, дії чи бездіяльності органу влади, які вона вважає незаконними або неправомірними.

Відповідно до ст. 288 КУпАП, постанова у справі про адміністративне правопорушення підлягає оскарженню шляхом подання скарги. Водночас, виходячи з ч. 1 цієї статті, таке оскарження здійснюється в порядку, встановленому КАС України, із урахуванням особливостей КУпАП та положень статей 3, 106 КАС України, які закріплюють позовний характер адміністративного судочинства. Отже, фактично постанови у справах про адміністративні правопорушення оскаржуються в позовному порядку. Науковий аналіз має брати до уваги виявлену колізійність регулювання на стику КУпАП і КАС України, тим більше, що в суміжних режимах ч. 2 ст. 529 Митного кодексу України та п. 56.18 ст. 56 Податкового кодексу України прямо визначають, що судове оскарження відбувається шляхом подання адміністративного позову (позову) [77;75;118;127].

Нормативне закріплення можливості перегляду рішень уповноважених органів щодо притягнення юридичних осіб до адміністративної відповідальності виступає практичним утіленням демократизму та принципу верховенства права, забезпечуючи скасування актів, ухвалених необґрунтовано, незаконно або несправедливо. Зазначене відповідає конституційним гарантіям права фізичних і юридичних осіб на оскарження протиправних рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Підсумовуючи аналіз системи принципів адміністративного провадження щодо притягнення юридичних осіб до відповідальності, слід констатувати, що цей різновид провадження вирізняється підвищеною складністю та специфікою правового регулювання. Відтак він має бути належно врегульований і організаційно спрямований на основі загальних засад і керівних ідей, які відображають природу та призначення відповідного інституту адміністративного й адміністративно-процесуального права. Разом з тим, провадження щодо відповідальності юридичних осіб перебуває на етапі інституційного становлення й нормативної кодифікації. У цьому контексті законодавче закріплення його принципів є необхідною передумовою для ефективного проєктування процедур і забезпечення належного регуляторного середовища. Запропонована сукупність принципів не претендує на вичерпність чи беззаперечність. Порушена проблематика потребує подальшої доктринальної розробки, адже від чіткості та детальності нормативної регламентації принципів залежить як формування й розвиток інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб у цілому, так і підвищення якості правозастосування у конкретних провадженнях [194; 22; 25; 23; 24].

Висновки до розділу 1

1. У підсумку дослідження встановлено, що адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання є самостійним різновидом юридичної відповідальності, спрямованим на забезпечення належного правопорядку в економічній сфері та балансування публічних і приватних інтересів. Описано її дуалістичну природу: з одного боку, вона виконує карально-превентивну ціль адміністративного примусу; з іншого – має виразний регулятивний і відновний потенціал, покликаний підтримувати стандарти ведення господарської діяльності і відшкодувати спричинену шкоду.

Визначено, що в основі доктрини відповідальності лежить позитивістське розуміння примусу, яке доповнюється соціально-функціональним підходом: санкції розглядаються як інструмент корекції поведінки й стабілізації очікувань учасників ринку. У межах філософсько-правової парадигми з'ясовано детерміністську логіку правового регулювання: будь-який правовий припис генерує альтернативні наслідки – дотримання або порушення, – а відповідальність виступає реакцією держави, що спрямовується на один чи кілька елементів причинно-наслідкового ланцюга «суб'єкт – діяння – шкода».

Уточнено, що інститут вини у відносинах за участю суб'єктів господарювання потребує спеціальної методологічної інтерпретації. Підкреслено, що психічні категорії, релевантні для фізичних осіб (умисел, необережність), не можуть механічно переноситись на організації; натомість вина юридичної особи розкривається через дефекти організаційної волі, систем управління і контролю, недодержання встановлених правил та процедур. Наголошено, що без викристалізованого підходу до вини суб'єктів господарювання застосування санкцій часто втрачає цільову ефективність.

З нормативної перспективи встановлено наявність фрагментарності регламентації адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: базовий КУпАП не містить загальної моделі відповідальності юридичних осіб, тоді як численні спеціальні закони (у сферах ветеринарії, санітарного благополуччя, містобудування, використання виключної економічної зони тощо) закріплюють окремі склади правопорушень і санкції.

Систематизовано такі функції адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, як: каральну (відплатну), превентивну (загальну та спеціальну), регулятивну (підтримання стандартів і процедур), відновну (компенсацію шкоди). З огляду на цільову спрямованість впливу виокремлено три типи юридичної відповідальності: карально-превентивний, орієнтований на покарання та недопущення повторних порушень (типовий інструмент – штрафи); карально-припинювальний, сфокусований на негайному припиненні протиправної поведінки й усуненні умов її продовження (позбавлення спеціальних прав, анулювання ліцензій/дозволів, конфіскація знарядь правопорушення, примусовий поділ суб'єкта з домінуючим становищем); карально-компенсаційний, який поєднує відплатну та відновну функції (накладення штрафу разом із обов'язком відшкодувати шкоду чи сплатити донараховані суми).

Аргументовано, що практична ефективність цих типів функцій адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання залежить від чіткості процедур контролю, доказових стандартів і пропорційності санкцій. На прикладі регулювання розрахункових операцій проілюстровано, що санкції адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання виконують не лише репресивну, а й стимулюючу роль, інституціоналізуючи фіскальну дисципліну та культуру добросовісного ведення бізнесу. У сферах землеустрою та конкуренції показано, як припинювальні заходи (анулювання сертифіката, примусовий поділ) забезпечують структурний ефект, унеможливаючи повтор порушення.

Констатовано, що ключовою процесуальною умовою накладення стягнення є встановлення вини суб'єкта господарювання як організаційного утворення, а не лише персональної провини її посадових осіб; при цьому оцінці підлягають системи управління, внутрішній контроль, виконання обов'язків із запобігання порушенням. Визначено необхідність уніфікації підходів до вини у спеціальному законі або в межах оновленої кодифікації адміністративно-деліктного права.

2. З точки зору методології описано доцільність використання діалектичного, системного, порівняльно-правового й формально-юридичного методів, що забезпечують багатовимірний аналіз інституту та підвищують валідність висновків. Підкреслено, що міждисциплінарна оптика (право – економіка – управління) є критичною для розуміння мотиваційної структури санкцій та їх поведінкових ефектів.

У площині законодавчої політики забезпечення ефективності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання запропоновано такі орієнтири: кодифікувати загальні засади відповідальності юридичних осіб у сфері адміністративних проступків (дефініції, склади, вина, санкції, процес); гармонізувати положення КУпАП із спеціальними законами та режимом адміністративно-господарських санкцій (усунення дублювання й прогалин); уточнити стандарти доказування вини організацій (роль управлінського впливу, належної обачності, корпоративного контролю); забезпечити пропорційність і диференціацію санкцій залежно від шкоди, повторності, масштабу діяльності суб'єкта; посилити процесуальні гарантії суб'єктів господарювання (доступ до інформації, строки, засоби захисту, ефективні процедури оскарження).

Загалом узагальнено, що адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання є ключовим інструментом правового впливу на економічні відносини, ефективність якого визначається системністю нормативної бази, коректністю доктрини вини юридичної особи та якістю процедур правозастосування. Її подальший розвиток пов'язано з кодифікаційним

оновленням, функціональним перетворенням санкцій у поведінкові стимулятори дотримання права та інтеграцією управлінських стандартів у модель адміністративної деліктності суб'єктів господарювання.

3. Уточнено, що конституційний принцип законності (ст. 19 Конституції України) детермінує межі дискреції публічної адміністрації під час усього циклу провадження – від фіксації правопорушення до виконання постанови. Підтверджено, що «класична» модель провадження (за КУпАП) охоплює стадії адміністративного розслідування, розгляду справи, оскарження та виконання, а її завдання – своєчасно, повно та об'єктивно з'ясувати обставини і прийняти законне, обґрунтоване рішення. Разом з тим встановлено наявність істотних процедурних лакун: неповно визначені повноваження осіб, що складають протоколи; відсутність детальної регламентації збирання та оцінки доказів; фрагментарність приписів щодо оскарження й перегляду постанов. Це описано як системну проблему кодифікації, коли значні блоки процесуальних правил перенесено до підзаконних актів, що суперечить ієрархії джерел права.

Визначено різновиди провадження за суб'єктним та процедурним критеріями: адміністративне (в органах публічної адміністрації) і судове (одноособовий розгляд суддею); за складністю – спрощене (без протоколу, з накладенням стягнення «на місці») та звичайне; за формою – класичне, змішане, квазіпроцесуальне і позапроцесуальне. Показано, що змішані форми (контрольно-наглядові процедури та адміністративне судочинство) відіграють дедалі більшу роль у сферах із підвищеним регуляторним ризиком (фінансовий моніторинг, лотереї, конкуренція), але вимагають чіткого узгодження зі спеціальними законами.

Систематизовано функції адміністративної відповідальності у господарській сфері: каральну, превентивну (загальну й спеціальну), регулятивну та відновну. У цій площині визначено три цільові типи юридичної відповідальності: карально-превентивний (штрафні моделі із мотиваційним ефектом стримування), карально-припинювальний

(анулювання дозволів, позбавлення спеціальних прав, конфіскація знарядь, примусовий поділ монополіста), карально-компенсаційний (поєднання відплати з відшкодуванням шкоди). Пояснено, що адресність санкцій до елементів ланцюга «суб'єкт – діяння – шкода» підвищує ефективність правового впливу.

У сфері процесуальних гарантій встановлено необхідність уніфікації стандартів доказування, посилення прозорості рішень та деталізації процедур оскарження. Описано колізійність регулювання між КУпАП і КАС України щодо способів судового перегляду постанов, що знижує передбачуваність правозастосування. Визначено доцільним закріпити на рівні закону (через оновлення КУпАП або спеціальний акт) загальну модель відповідальності юридичних осіб: дефініцію «вини організації», критерії пропорційності санкцій (шкода/ризик, повторність, масштаб діяльності, рівень управління), єдині процесуальні стандарти.

З огляду на викладене сформульовано такі стратегічні орієнтири: 1) кодифікаційне доопрацювання процесуальної форми із перенесенням ключових правил із підзаконного рівня до закону; 2) гармонізація класичної та змішаних форм провадження; 3) інституціоналізація управлінського підходу в доказуванні вини; 4) запровадження ризик-орієнтованої диференціації санкцій; 5) забезпечення реальної рівності сторін і доступу до ефективних засобів оскарження. Зрештою узагальнено, що підвищення якості адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання можливе лише за умови поєднання чіткої процесуальної архітектури, належної матеріально-правової основи та практик правозастосування, які спираються на принципи законності, справедливості та пропорційності, що визначено як головний напрям модернізації адміністративно-деліктної політики у господарській сфері.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

2.1 Підстави адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання

Дотримання змісту адміністративного та адміністративно-деліктного законодавства України відноситься до системи гарантій здійснення основоположних засад правової держави, що відповідають вимогам верховенства права, справедливості та законності. Забезпечення панування правопорядку пов'язується передусім із застосуванням певних стандартів, обмежень у діяльності приватних осіб, і зокрема, осіб, що здійснюють господарські операції.

Важливе значення в такій системі відіграють засади юридичної відповідальності суб'єктів господарювання. Перехід до ринкової форми побудови економіки поставив вимоги щодо існування та діяльності суб'єктів правовідносин, незалежно від їх форми власності.

Тривалий розвиток української правової системи пов'язується із радянськими часами, коли здійснення господарської діяльності допускалось лише підприємствами державної чи комунальної форми власності, а отже, не вимагало розвитку інституту адміністративної відповідальності приватних суб'єктів господарювання.

Перехід до ринкової економіки визначив у якості одного із пріоритетів правотворчої діяльності в Україні вирішення нормативної проблеми застосування заходів адміністративної відповідальності до приватних суб'єктів господарювання в цілому, і зокрема, в окремих сферах, що мають певні особливості, та відображуються у відповідних видах правопорушень, що загально визнано розуміються як підстави порушення деліктного провадження.

Наявні підходи персоніфікованого застосування заходів адміністративної відповідальності, що поширюються згідно із КУпАП на фізичних осіб, не завжди відповідають критеріям ефективності, що висуваються до норм права.

Відповідно до офіційної статистичної інформації щорічно в Україні вчинюється майже три мільйони адміністративних правопорушень [133]. Такі показники збільшились у зв'язку із воєнним станом в українській державі. Однак при цьому питання застосування заходів адміністративної відповідальності і досі залишається не вирішеним.

Підставами застосування засобів адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання є вчинення правопорушення, встановлення розуміння якого має відбуватися через пошук критеріїв їх класифікації та систематизації.

У ч. 1 ст. 9 КУпАП визначено, що під адміністративним правопорушенням (проступку) необхідно розуміти «протиправну, винну (умисну або необережна) дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [77]. Така конструкція розуміння категорії адміністративного правопорушення відбувається через категорію винного діяння, яке тлумачиться як певний складний феномен, що описує психолого-соціальні особливості людини, а отже робить можливим застосування засобів адміністративної відповідальності лише до фізичних осіб в цілому, але і до фізичних осіб-підприємців як суб'єктів господарювання зокрема.

Спроби переосмислити такі підходи постійно ведуться, але вони не мають комплексного характеру. Зокрема, із ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 14.07.2015 № 596-VIII, було запроваджено адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання у сфері дорожнього руху у виді штрафу як

грошового стягнення, яке може накладатися на громадян, посадових та юридичних осіб, на відміну від старого формулювання Кодексу, відповідно до якого штраф міг бути накладеним лише на фізичних та посадових осіб [140]. Через внесення змін до статей 14-1 та 14-2 КУпАП, де встановлюються особливості відповідальності власників (співвласників) транспортних засобів, зокрема, за вчинення правопорушень, зафіксованих в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів - приладів контролю за дотриманням правил дорожнього руху з функціями фото-, відеофіксації, які функціонують згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах), або за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису) (за допомогою технічних засобів з функціями запису, зберігання, відтворення і передачі фото-, відеоінформації), несе відповідальна особа - фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб, а в разі якщо до Єдиного державного реєстру транспортних засобів внесено відомості про належного користувача відповідного транспортного засобу, - належний користувач транспортного засобу, а якщо в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань відсутні на момент запиту відомості про керівника юридичної особи, за якою зареєстрований транспортний засіб, - особа, яка виконує повноваження керівника такої юридичної особи, відбувається поступове переосмислення інституту адміністративної відповідальності [141].

Попри зазначену новелу, вона швидше ускладнила розуміння змісту адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, про зазначено у рішенні Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року по справі № 1-34/2010 за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки

дорожнього руху) [172]. Отже, висновок Конституційного Суду України засвідчив, що положення про регуляцію адміністративної відповідальності власників автотранспортних засобів свідчить про її невідповідність загальній правовій доктрині, правозастосовній практиці, що ускладнює її застосування.

В іншому рішенні Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року по справі № 1-22/2001 за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) було обґрунтовано, що чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена лише відповідальність фізичних осіб, натомість його положення не поширюються на відповідальність юридичних осіб [173].

Інших нормативних спроб внести зміни до КУпАП у частині запровадження інституту адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання не відбувалось останніми роками.

Варто акцентувати, що публічно-правова (адміністративна) відповідальність суб'єктів господарювання має неналежний рівень нормативної регламентації згідно із положеннями інших законодавчих актів також. Зокрема, із ухваленням Податкового кодексу України було запроваджено фінансову відповідальність суб'єктів господарювання [127].

Питання застосування засобі адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання регулюється чисельними іншими законодавчими актами (зокрема, Закони України: «Про ветеринарну медицину» [137], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [149], «Про виключну (морську) економічну зону» [138], «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» [139] та іншими), що свідчить про наявність правотворчої тенденції до розуміння Кодексу України про адміністративні правопорушення як законодавчого акту, що регламентує

відповідальність фізичних осіб.

Таким чином, є важливим підкреслити, що зміст триваючої реформи адміністративно-деліктного законодавства не вирішує остаточно проблематику регулювання відповідальності юридичних осіб, що є суб'єктами господарювання, адже в межах існуючого правової доктрини концепт відповідальності без вини не працює для відносин, що визначаються в межах положень КУпАП.

Однак вимоги забезпечення правової ефективності вимагають перегляду законодавчих підходів до встановлення змісту та сутності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання в Україні.

Базисом для формування нормативно-правової бази врегулювання питання адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання має бути розуміння того, що такі суб'єкти можуть бути діяти через органи управління, однієї чи декількох фізичних осіб, дії яких можуть бути оцінені через застосування концепту вини. Тобто запровадження до правової системи інституту адміністративної відповідальності суб'єкта господарювання вимагає перегляду розуміння категорії «адміністративне правопорушення», що має визначатися без застосування такої характеристики як винність.

Таким чином, під адміністративним правопорушенням як підставою відповідальності суб'єкта господарювання має розумітися правопорушення, що характеризується протиправністю, вчинюється в інтересах суб'єкта господарювання його органом управління в особі його посадової особи, що має ознаки суспільної небезпеки, шкідливості, призводить до порушення публічного правопорядку, та є караним відповідно до норм адміністративно-деліктного законодавства. Такий висновок є підставою для обґрунтування авторських пропозицій із внесення змін до чинного КУпАП, де необхідним є доповнити окремою частиною статтю 9 у наступному змісті: «Адміністративним правопорушенням юридичної особи є протиправне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта господарювання, що вчинюється його органом управління в його інтересах, що суперечить засадам та положенням

адміністративно-деліктного законодавства, має ознаки суспільної небезпеки та шкідливості» (додаток Б).

З огляду на фрагментарність і несистематизованість нормативного масиву, науковці традиційно виявляли обережність у віднесенні тих чи інших порушень до категорії адміністративних. Щоб уникнути прямого ототожнення правової природи деліктів юридичних осіб із адміністративними проступками фізичних осіб, регламентованими КУпАП, у працях послуговувалися галузевими позначеннями та посиланнями на спеціальні акти, кваліфікуючи відповідні порушення як банківські, податкові, митні, господарсько-адміністративні тощо. Нерідко застосовувалася нейтральніша термінологія – «делікти» або «порушення відповідного законодавства», – аби не вступати у суперечність із застарілими конструкціями КУпАП та усталеною доктриною адміністративної відповідальності. При цьому дефініцію «адміністративного правопорушення» зазвичай виводили з положень КУпАП, акцентуючи найтипівіші риси складу, передусім характеристику об'єкта посягання. Такої методологічної позиції, зокрема, дотримувалися А. Т. Комзюк та О. М. Якуба.

Перший із дослідників обстоює підхід, за яким діяння набуває статусу адміністративного правопорушення тоді, коли певна модель поведінки прямо кваліфікована як склад проступку, а відповідна дія чи бездіяльність особи нормативно визначена елементами цього складу. Натомість другий науковець виходить із того, що адміністративне правопорушення обов'язково передбачає порушення адміністративно-правових приписів, закріплених у гіпотезах інших адміністративно-правових актів.

Л. Д. Менів, характеризуючи категорію правопорушення, за яке настає адміністративна відповідальність, уживає поняття «адміністративний проступок» [6, с. 303]. Воно закріплене у КУпАП і фактично не відмежовується від терміна «адміністративне правопорушення», що дає підстави розглядати ці категорії як тотожні. Серед обов'язкових ознак

адміністративного проступку виокремлюється адміністративна деліктоздатність. Ця характеристика є ключовою для аналізу проступків суб'єктів господарювання, адже, як уже зазначалося, за загальним правилом КУпАП не надає їм деліктоздатності в традиційному розумінні.

Щодо правопорушень, де суб'єктами виступають саме суб'єкти господарювання, у науковому обігу частіше застосовується поняття «делікт». Такий термін використовується для відмежування складів, передбачених КУпАП, від інших адміністративних порушень [77]. «Делікт» тлумачиться широко: він може позначати протиправні дії як у площині адміністративної, так і інших видів юридичної відповідальності, акцентуючи на суперечності поведінки праву. У контексті адміністративної відповідальності така поведінка або безпосередньо порушує конкретні адміністративно-правові норми, або ж прямо визначена законодавством як правопорушення.

У загальній теорії юридичної відповідальності усталеним є використання терміна «правопорушення» [187, с. 233]. Саме він є найбільш доречним для національної доктрини: етимологічно та змістовно точно відображає сутність явища й не вносить плутанини у категоріально-понятійний апарат.

Очевидно, що юридична особа реалізує свою волю через уповноважених фізичних осіб, для яких притаманна категорія вини як психічного ставлення до дії чи бездіяльності. Водночас, якщо розглядати саму юридичну особу як деліктоздатного суб'єкта, «вина» не може виступати обов'язковою ознакою складу адміністративного правопорушення, вчинюваного такою особою (аргументи з цього приводу наведено вище).

Показовою є ще одна риса адміністративного правопорушення юридичної особи: воно може мати місце незалежно від того, чи допущено протиправну поведінку конкретною фізичною особою. Наприклад, можливі ситуації, коли у юридичної особи з певних причин відсутні уповноважені представники для вчинення юридично значимих дій, а також засновники, спроможні їх учинити або призначити нового представника. Таке

трапляється, зокрема, у разі смерті учасників до вступу правонаступників у корпоративні права за одночасної відсутності керівника. За цих умов фактично немає особи, яка б могла вчинити винні дії чи бездіяльність, однак за неподання звітності чи невчинення інших значимих дій юридична особа все одно може бути притягнена до адміністративної відповідальності.

Станом на сьогодні відповідальність суб'єктів господарювання не узгоджується повністю з жодною з окреслених концепцій. Простежуються окремі риси четвертої та п'ятої моделей. Ознакою четвертої моделі є запровадження фінансової відповідальності за порушення у сфері додержання трудового законодавства, норми щодо якої містяться в Податковому кодексі України. П'ята модель проявляється в тому, що в Україні здебільшого різновиди відповідальності врегульовано окремими актами (з охопленням ключових інститутів); прикладом є відповідальність за порушення митного законодавства. Інші види відповідальності тією чи іншою мірою спираються, зокрема, на загальне правове регулювання, яке забезпечував ГК України, втрата чинності яким відбулася 9 січня 2025 року [52;163].

Попередньо підтримуємо другу та третю моделі розвитку адміністративного законодавства щодо відповідальності суб'єктів господарювання, які уніфікують підходи до такої відповідальності та чітко відмежовують її від адміністративної відповідальності фізичних осіб, що в підсумку підвищує ефективність системи й гарантує належний захист прав осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності. Водночас, з огляду на тривалість відповідної реформи, доцільно вже зараз внести точкові зміни до законодавства, аби забезпечити визначеність щодо деліктоздатності суб'єктів господарювання за порушення норм адміністративного законодавства.

З цією метою пропонуємо доповнити ст. 9 КУпАП частиною третьою в такій редакції:

«Адміністративним правопорушенням суб'єкта господарювання визнається протиправне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта господарювання, вчинене його уповноваженими представниками чи учасниками або допущене за їх відсутності, що суперечить нормам адміністративного законодавства, а також діяння, прямо визначені адміністративним законодавством як правопорушення, які є суспільно небезпечними та шкідливими і за вчинення яких законодавством передбачена адміністративна відповідальність суб'єкта господарювання».

Запропоноване положення усунуло б суб'єктивну ознаку психічного ставлення до вчинюваних дій чи бездіяльності, яка не властива суб'єктам господарювання. Перегляд такого підходу дав би змогу обґрунтувати вже наявну в законодавстві адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання та закласти підвалини для подальшого розширення їхньої деліктоздатності за окремими складами адміністративних правопорушень. Надалі це сприятиме уніфікації підходів щодо різних видів відповідальності, які на теоретичному рівні можна охарактеризувати як відповідальність за порушення адміністративного законодавства.

З огляду на надзвичайно велику кількість складів адміністративних правопорушень, що можуть бути інкриміновані суб'єктам господарювання, існує відповідно й широкий спектр їхніх класифікацій. Критеріями такої класифікації можуть слугувати: об'єкти посягання; спеціальний статус суб'єктів адміністративних правопорушень; сфера суспільної діяльності, у якій вчиняється правопорушення; закріплення складу у тому чи іншому законі; види заходів, що застосовуються до суб'єкта господарювання – порушника норм адміністративного законодавства; суспільна тяжкість проступку; можливість покладення відповідальності як безпосередньо на суб'єкта господарювання, так і на його учасників/посадових осіб тощо. Подібна класифікація неминуче буде громіздкою й застосовуватиметься настільки, наскільки цього потребує конкретна проблематика адміністративної відповідальності суб'єкта господарювання; водночас вона

може слугувати орієнтиром для прийняття кодифікованого акта щодо адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання або ж щодо всіх суб'єктів адміністративної відповідальності.

У межах цього дослідження доцільно виокремити найпоширеніші види адміністративних правопорушень суб'єктів господарювання за галузево-інституційною сферою суспільних відносин, у якій вони вчиняються. Такий підхід надалі дозволить визначити види заходів відповідальності за їх учинення. Прикладами можуть слугувати порушення антимонопольного, банківського, валютного законодавства, а також законодавства про ліцензування певних видів господарської діяльності тощо. Для кожного з цих видів правопорушень суб'єктів господарювання будуть властиві специфічні заходи адміністративно-правової відповідальності, а також особливий статус суб'єкта господарювання як порушника відповідних норм. Відтак проведемо аналіз ключових видів адміністративних правопорушень суб'єктів господарювання крізь призму сфер адміністративного регулювання суспільних відносин.

Першою групою виступають охарактеризовані нами новели КУпАП – адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Їх особливість полягає в тому, що суб'єкт господарювання фактично розглядається за статусом подібно до деліктоздатної фізичної особи, а провадження щодо нього здійснюється в порядку, передбаченому Кодексом. Водночас, як зазначалося вище, цей різновид правопорушень суб'єктів господарювання належним чином не врегульований. У світлі запропонованого нами теоретичного визначення адміністративного правопорушення суб'єкта господарювання воно не відповідає ознаці протиправності.

За статистичними даними, кількість справ, що надійшли на розгляд уповноважених органів за правопорушення, передбачені статтями 122 та 123 КУпАП, становить відповідно 504 663 та 3 096. За результатами розгляду цієї категорії справ притягнуто до відповідальності 501 640 та 2 710 осіб

відповідно [11]. Саме за ці правопорушення можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності суб'єкти господарювання, якщо порушення зафіксовано в автоматичному режимі. Однак станом на сьогодні відсутні статистичні дані, диференційовані за видами суб'єктів, притягнутих до відповідальності (суб'єкти господарювання чи фізичні особи). Ба більше, бракує відомостей щодо загальної кількості адміністративних правопорушень, зафіксованих в автоматичному режимі в межах пілотного проєкту. У процесі активного обговорення зміни підходів до адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання доцільно окремо систематизувати інформацію про їх притягнення до адміністративної відповідальності в Україні за відповідними положеннями КУпАП.

Наведені дані знову підкреслюють важливість ґрунтовної теоретичної та практичної опрацювання питань адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. Водночас ключовим для науки залишається визначення правової природи різних інститутів відповідальності за зазначені адміністративні проступки.

Щодо віднесення таких порушень до категорії адміністративних постає суттєва теоретична проблема, спричинена неоднозначністю термінології, якою скористався законодавець. У профільних актах не вживається термін «адміністративні правопорушення», натомість використовується формула «порушення законодавства у сфері...». Тому питання змісту поняття адміністративного правопорушення суб'єктів господарювання слід розв'язувати крізь призму правової природи відповідальності та видів стягнень. Додатково ускладнює ситуацію наявність у доктрині окремої категорії – фінансової відповідальності, що ґрунтується, зокрема, на положеннях ПКУ та іншого фінансового законодавства, а також законодавче закріплення самостійного виду стягнень – фінансових.

У доктрині з цього питання позиції науковців істотно розходяться. Майже всі дослідники фінансового права виокремлюють самостійний вид – фінансову відповідальність, відмінну від адміністративної; серед них А.Й.

Іванський [192, с. 117–118], В.А. Крижановська [94, с. 105], М.П. Кучерявенко [99] та інші. Вони обґрунтовують це прямим нормативним закріпленням такого виду відповідальності та існування окремої галузі права. Відповідно, на підставі наведеного допускається існування окремого різновиду правопорушень, відмінних від адміністративних, – фінансових правопорушень.

Із цим підходом не погоджується А.В. Савченко, наголошуючи, що фінансову відповідальність слід розглядати не як самостійний вид юридичної відповідальності, а як різновид адміністративної [177]. Подібні погляди висловлювали В.К. Колпаков, В.С. Стефанюк, І.П. Голосніченко, Д.Д. Лилак [85] та інші. Виходячи з цих наукових позицій, правопорушення, за які настає фінансова відповідальність (що трактується як складова адміністративної), слід кваліфікувати як адміністративні правопорушення суб'єкта господарювання.

І.І. Огороднікова також критично ставиться до виокремлення фінансової та податкової відповідальності в самостійні види, однак, з огляду на чинні норми, пропонує вдосконалити регулювання адміністративних правопорушень у сфері оподаткування шляхом доповнення Податкового кодексу України окремим розділом [122]. Усі наведені наукові підходи, за умов нормативно-правової невизначеності щодо адміністративних правопорушень суб'єктів господарювання, мають право на існування.

Вчергове звернемося до аналізу нормативно-правових актів, аби коректно визначити та охарактеризувати види адміністративних правопорушень і обсяг пов'язаних із ними понять, зокрема у сфері оподаткування.

Так, відповідно до п. 111.1 ст. 11 Податкового кодексу, за порушення законодавства з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, платники податків несуть адміністративну, фінансову та кримінальну відповідальність [127]. Із подальших положень глави 11 ПКУ випливає, що фінансова відповідальність

настає за правопорушення, визначені у Кодексі, вчинені платниками податків, до яких належать і суб'єкти господарювання. Натомість питання адміністративної відповідальності врегульовано менш детально: за загальним правилом під нею розуміють відповідальність посадових осіб платників податків, які несуть її у порядку, встановленому КУпАП. Отже, постає проблема визначення правової природи правопорушень, передбачених ПКУ: чи є вони адміністративними правопорушеннями у широкому розумінні, чи їх слід відносити до самостійного, окремого виду правопорушень.

Ще більшої невизначеності додають положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», де зазначено, що до страхувальників, зокрема суб'єктів господарювання, застосовуються фінансові санкції та адміністративні штрафи [151]. Подібно, Закон України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування» оперує категоріями «фінансові та адміністративні стягнення», які застосовуються до страхувальників, якими також є суб'єкти господарювання [150]. За такого регулювання логічно припустити, що у сфері соціального та пенсійного страхування існують два окремі види правопорушень – адміністративні та фінансові. Втім, це не узгоджується з положеннями Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який чітко встановлює: страхувальники несуть фінансову відповідальність, тоді як до адміністративної відповідальності притягуються посадові особи підприємств, установ і організацій у порядку, визначеному КУпАП [59]. За такої суперечливості закономірною є як доктринальна, так і нормативна невизначеність щодо видів відповідальності, що ускладнює визначення видів та обсягу адміністративних правопорушень суб'єктів господарювання.

Зберігаючи послідовність аналізу, розглянемо окрему групу адміністративних правопорушень, що можуть учинятися суб'єктами господарювання, – правопорушення у сфері додержання трудового

законодавства. Показовою в цьому контексті є позиція законодавця, відображена в нормах ч. 3 ст. 265 Кодексу законів про працю України [76].

Стосовно формулювання відповідної норми виникає обґрунтований скепсис: чому штраф за діяння, що не охоплюються сферою фінансового права і здебільшого не пов'язані з оподаткуванням, законодавець прямо відносить до «фінансових санкцій» і, відповідно, до фінансової відповідальності? Подібне застереження містить і ч. 9 ст. 53 Закону України «Про зайнятість населення» [152]. На нашу думку, мета законодавця полягала у поширенні на суб'єктів господарювання адміністративно-правових процедур накладення таких стягнень, закріплених у Податковому кодексі України, щоб учасники трудових правовідносин не робили помилкового висновку про можливість регулювання цих стягнень Кодексом України про адміністративні правопорушення, який не пристосований до таких відносин.

У межах цього дослідження ми не спростовуємо існування окремого виду відповідальності – фінансової, а також самостійного виду стягнень – фінансових. Формально-логічно, спираючись на неузгодженість законодавства, дійти бодай відносного монізму в доктринальних підходах складно, оскільки систематизоване правове регулювання інституту адміністративної відповідальності так і не сформовано.

Водночас правопорушення в означеній сфері пропонуємо відносити до категорії адміністративних правопорушень суб'єктів господарювання в широкому розумінні з огляду на таке. Вони виникають із публічно-правових відносин і норм адміністративного права. Незалежно від того, чи слід виокремлювати фінансову відповідальність як самостійний вид, чи розглядати її як різновид адміністративної, провадження щодо притягнення суб'єктів господарювання за своєю правовою природою є адміністративно-правовими. Це стосується, зокрема, проваджень із накладення фінансових санкцій, які прямо визначені законодавством як окремий вид стягнення,

відмінний від адміністративного штрафу. Такі порушення мають усі визначальні риси адміністративних проступків.

Специфічною ознакою фінансового стягнення є його зв'язок із публічними фінансами: по суті, воно компенсує державі (в особі уповноважених органів) недоотриману грошову вигоду у формі податків та інших надходжень (пені, штрафних санкцій тощо). За умов доктринальної та нормативної невизначеності це дає логічні підстави виокремлювати фінансові стягнення та правопорушення в окремий вид, адже вони мають компенсаційно-майновий характер у публічній сфері. Водночас слід ураховувати таке: наприклад, у Податковому кодексі передбачено штрафні та інші санкції за порушення у сфері оподаткування. Якщо фінансові стягнення за ст. 123 Податкового кодексу України накладаються за несплату податків чи їх неповну сплату, то і саме порушення, і відповідне стягнення справді мають компенсаційно-майнову природу у сфері публічних фінансів [127].

Інші правопорушення, передбачені главою 11 ПКУ, насамперед посягають на встановлений порядок фіскального контролю. Застосовувані за них заходи виконують карально-примусову та превентивну ролі: вони покликані підтримувати належний правопорядок у сфері контролю, а також упорядковувати податкові відносини й справляння обов'язкових платежів податкового характеру. За своїми рисами такі порушення збігаються з типовими адміністративними проступками, що додатково свідчить: йдеться саме про адміністративні правопорушення у сфері оподаткування та стягнення інших податкових платежів.

Підбиваючи підсумок, адміністративні правопорушення суб'єктів господарювання у сфері оподаткування та справляння пов'язаних із цим платежів становлять окремий, спеціальний різновид адміністративних деліктів. Усередині нього виокремлюються підвиди: податкові й митні порушення, а також порушення у системі загальнообов'язкового соціального та пенсійного страхування. Деліктоздатність у суб'єкта господарювання виникає з моменту, коли для нього з'являється обов'язок виконувати

імперативні приписи податкового та суміжного законодавства. У відповідних правовідносинах він виступає, зокрема, як платник податків, як страхувальник у системі соціального страхування та як платник митних платежів у митній сфері. Такі проступки завдають відчутної шкоди процесам адміністрування податків та інших обов'язкових публічних платежів.

Третю групу адміністративних проступків, що можуть бути вчинені суб'єктами господарювання, становлять порушення у сфері трудових відносин та зайнятості. Їх нормативну основу формують, зокрема, ст. 265 КЗпП [68] і ст. 56 Закону України «Про зайнятість населення» [69]. За планом державного нагляду Держпраці на 2024 рік інспектори мали перевірити 19 359 суб'єктів господарювання (переважно з високим ступенем ризику). Додатково упродовж 2024 року Державна податкова служба зафіксувала та передала до Держпраці близько 11 000 випадків можливих порушень трудового законодавства для застосування заходів реагування [58]. Водночас офіційна статистика й надалі не розмежовує показники відповідальності за критерієм типу порушника (суб'єкт господарювання чи фізична особа), що ускладнює повноцінний аналіз. З огляду на те, що роботодавцями в більшості випадків виступають саме суб'єкти господарювання, вважаємо такий підхід до збору даних недостатньо обґрунтованим і таким, що потребує уточнення.

Відтак зазначені адміністративні проступки, як і будь-які інші, мають низку специфічних рис. Зокрема: тісний зв'язок інституту адміністративної відповідальності з нормами трудового права; спрямованість порушення на ураження прав і законних інтересів найманих працівників; виникнення деліктоздатності з моменту, коли суб'єкт господарювання набуває статусу роботодавця або ознак, із якими пов'язується відповідальність у сфері зайнятості; регламентація процедур притягнення до відповідальності за такі правопорушення, у тому числі з урахуванням положень Податкового кодексу України.

Четвертою групою адміністративних правопорушень доцільно визначити порушення у сфері конкуренції. Їх засади закріплено у Законах України «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист економічної конкуренції» [158] та частково – у Законі України «Про Антимонопольний комітет України» [135]. Суб'єктами таких правопорушень можуть бути як суб'єкти господарювання, так і юридичні особи – уповноважені органи державної влади. Особливість складу цих деліктів полягає в тому, що закон не може вичерпно перелічити всі можливі порушення у сфері конкуренції, тому при їх кваліфікації часто відсилає до базових принципів добросовісної конкуренції. Відповідно, Антимонопольний комітет України та його територіальні органи наділені значними дискреційними повноваженнями щодо визначення, чи ті чи інші дії є порушенням антимонопольного законодавства (у широкому розумінні – адміністративним правопорушенням). Об'єктом посягання тут виступають правила добросовісної конкуренції, яких необхідно дотримуватися у процесі господарської діяльності.

Поширеним різновидом є правопорушення у сфері банківської діяльності, що вчиняються суб'єктами господарювання. Їх правове регулювання міститься у Законах України «Про банки і банківську діяльність» [136], «Про Національний банк України» [161] та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [166]. Визначальною рисою тут виступає спеціальний статус деліктоздатного суб'єкта – банку або філії іноземного банку.

Адміністративні правопорушення у банківській сфері, окрім специфіки суб'єкта, мають особливості й у площині самих деліктних відносин: з одного боку – банки та філії іноземних банків, з іншого – Національний банк України та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. З урахуванням чутливості банківського сектору законодавство, поряд із штрафами, передбачає розширений арсенал заходів впливу за порушення норм адміністративного законодавства. Такі правопорушення суттєво підривають

належне функціонування й стабільність банківської системи України, що опосередковано негативно позначається на всьому комплексі економіко-фінансових правовідносин.

Особливу категорію становлять адміністративні правопорушення у сфері бюджетного процесу. Бюджетний кодекс України розрізняє деліктоздатних суб'єктів на посадових осіб розпорядників і одержувачів бюджетних коштів та на учасників бюджетного процесу; для останніх склад правопорушень визначено у статті 116 Кодексу [36]. Учасники бюджетного процесу – це деліктоздатні суб'єкти господарювання, які несуть адміністративну відповідальність за порушення норм бюджетного законодавства. Специфіка цього різновиду полягає в тому, що деліктоздатність виникає з моменту включення суб'єкта господарювання до бюджетного процесу (як розпорядника чи одержувача коштів). За такі порушення передбачено розгалужену систему адміністративно-правових заходів впливу, що застосовуються за недодержання відповідних приписів. Зазначені заходи покликані запобігати шкоді бюджетному процесу та руху бюджетних ресурсів, а їх сфера застосування охоплює правовідносини щодо формування й використання коштів бюджетів усіх рівнів.

Окрему групу складають порушення у сфері надання фінансових послуг, що регулюються Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [169]. Цей Закон визначає склади таких правопорушень і встановлює відповідальність за них, яка застосовується до суб'єктів господарювання – надавачів фінансових послуг. Важливо, що щодо штрафних заходів, на відміну від раніше розглянутих актів, законодавець не робить застережень про їхню належність до фінансових чи господарсько-правових санкцій.

Стосовно специфіки цього різновиду: деліктоздатність у суб'єкта господарювання виникає з моменту отримання ліцензії на провадження діяльності з надання фінансових послуг. До інструментів реагування належать як штрафи, так і спеціальні заходи, подібні до тих, що

застосовуються у банківському регулюванні. Об'єктом посягання є встановлений порядок ведення діяльності на ринку фінансових послуг.

Окрему групу становлять адміністративні правопорушення, що посягають на екологічну безпеку держави, адже господарська діяльність суб'єктів господарювання здатна завдати істотної шкоди природним ресурсам і екологічній рівновазі. Тому обмеження відповідальності лише фізичними особами у цій сфері було б неефективним. Специфіка цих порушень полягає у фрагментарності їх правового закріплення: норми розміщені в різних актах, спрямованих на охорону конкретних об'єктів довкілля. Зокрема, відповідні склади і санкції містять Лісовий кодекс України [103], Кодекс України про надра [78], Водний кодекс України [42] та низка інших некодифікованих законів.

У зазначених актах передбачено особливі заходи адміністративно-правової відповідальності за порушення екологічних вимог і правил, які за загальним підходом застосовуються як до фізичних осіб, так і до суб'єктів господарювання. Водночас сам КУпАП серед суб'єктів порушень природоохоронного законодавства називає виключно фізичних осіб. З огляду на це знову постає потреба в упорядкуванні та оптимізації інституту адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Дуже поширеною окремою групою адміністративних проступків є порушення у сфері захисту прав споживачів, передбачені ст. 23 Закону України «Про захист прав споживачів» [159]. У цих правовідносинах суб'єкт господарювання виступає як деліктоздатний учасник ринку роздрібною торгівлі та інших видів обслуговування.

Ключова особливість цих правопорушень – об'єкт посягання: гарантовані законом права й інтереси споживачів. У разі їх порушення уповноважені посадові особи (у тому числі суди в межах відповідних проваджень) можуть застосовувати адміністративні стягнення у формі штрафів. Водночас слід чітко відмежовувати цивільно-правову відповідальність, закріплену Законом і спрямовану на відшкодування

споживачеві порушених прав, від адміністративно-правової, яка може накладатися незалежно від цивільно-правових санкцій (штрафів, пені тощо). Отже, цей масив правопорушень безпосередньо пов'язаний із провадженням суб'єктом господарювання діяльності з продажу товарів і надання послуг особам, що відповідно до законодавства мають статус споживачів.

До окремої категорії слід віднести адміністративні правопорушення, що вчиняються суб'єктами господарювання у різних секторах економічної діяльності. Їхніми суб'єктами виступають суб'єкти господарювання, чия діяльність підпадає під спеціальне адміністративно-правове регулювання. Таке регулювання й перелік порушень зазвичай фіксуються у профільних законах, які визначають правила для конкретної галузі. Прикладами є Закони України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилятів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» [144], «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» [143] тощо. Особливість цих правопорушень полягає в тому, що вони стосуються вузькоспеціалізованих сфер господарювання. Відповідно, їхнє нормативне регулювання часто є фрагментарним, містить чимало прогалин і неузгодженостей.

Слід зауважити, що чимало інших законів також містять значну кількість складів адміністративних правопорушень, за які відповідальність можуть нести суб'єкти господарювання і які не вкладаються в наведені вище групи. Перелік і детальна характеристика всіх таких деліктів у межах цього дослідження недоцільні. За своїми ознаками багато з них частково збігаються з рисами вже розглянутих видів адміністративних проступків суб'єктів господарювання. Відтак доцільно виокремити додаткову категорію – «інші правопорушення суб'єктів господарювання», що не були охоплені попереднім аналізом. Учергове наголосимо: надмірна кількість таких

правопорушень та їх фрагментарне, неузгоджене закріплення в окремих актах суперечать принципу правової визначеності.

З огляду на наведене, адміністративні правопорушення суб'єктів господарювання залежно від галузево-інституційної сфери правового регулювання можуть охоплювати такі основні напрями порушень: у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у сфері оподаткування та справляння інших обов'язкових платежів, у сфері трудових відносин та зайнятості населення, у сфері економічної конкуренції, у банківській сфері та сфері фінансових послуг, у бюджетному процесі, у сфері екологічної безпеки, у сфері захисту прав споживачів, у спеціалізованих секторах господарської діяльності, а також у сфері інформаційної безпеки та захисту персональних даних як новій і динамічно сформованій категорії правопорушень, безпосередньо пов'язаній із цифровізацією господарської діяльності. Окремо слід враховувати інші правопорушення суб'єктів господарювання, що не охоплюються вказаними групами, але становлять склад адміністративних деліктів з огляду на їх нормативно визначену протиправність і публічно-правовий характер.

Звернімося до напрацювань науковців, які виокремлювали заходи адміністративно-правового впливу, що можуть застосовуватися до суб'єктів господарювання за порушення адміністративного законодавства. Ряд вчених наголошують, що в адміністративно-деліктному законодавстві України фактично співіснують дві системи адміністративних стягнень: 1) «ідеальна», закріплена у ст. 24 КУпАП; 2) «реальна», що функціонує на практиці [81, с. 103-106]. Тобто кодифікований акт щодо фізичних осіб передбачає обмежену систему адміністративних стягнень. Натомість інститут адміністративно-правової відповідальності суб'єктів господарювання Кодексом України про адміністративні правопорушення не врегульовано й він існує поза межами цього акта [120]. У результаті набір засобів адміністративно-правового впливу на суб'єкта господарювання за вчинення адміністративних правопорушень є значно ширшим.

Протилежним є підхід, де до заходів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання відносив: фінансові санкції – стягнення, що застосовуються в адміністративному порядку до суб'єктів господарювання і визначаються у грошовому еквіваленті; майнові санкції – стягнення, які застосовуються до суб'єктів господарювання в адміністративному або, за клопотанням органу адміністративної юрисдикції, у судовому порядку та передбачають перехід права власності на майно, цінні папери чи інші об'єкти цивільних прав без визначення їх еквівалента; обмежувальні санкції – стягнення, що застосовуються в адміністративному порядку до суб'єктів господарювання і обмежують їхню дієздатність щодо певних видів діяльності; організаційні санкції – стягнення, які застосовуються до суб'єктів господарювання в адміністративному або, за клопотанням органу адміністративної юрисдикції, у судовому порядку та передбачають примусову реорганізацію або припинення суб'єкта господарювання [105]. Отже, дослідник серед заходів адміністративної відповідальності називає, зокрема, фінансові санкції, розуміючи під ними штрафи та інші види стягнень.

На нашу думку, штраф і фінансові санкції як види адміністративної відповідальності доцільно розмежовувати, оскільки низка нормативно-правових актів розділяє ці терміни. Щодо коректності використання термінології законодавцем – вона не завжди є зразковою, що було продемонстровано під час аналізу Кодексу законів про працю України. Вважаємо, що фінансові санкції – це вид адміністративного стягнення у сфері порушень податкового та іншого законодавства про обов'язкові платежі, який має компенсаційний характер стосовно публічних коштів держави. Натомість штраф слід розуміти як міру грошового покарання з переважно репресивною та превентивною функціями, тоді як фінансовим санкціям у більшій мірі притаманна фіскальна функція.

Вважаємо, що, окреслюючи майнові санкції як окрему категорію, автори загалом влучно відтворили зміст такого заходу впливу. Втім

доречніше в цій ситуації оперувати терміном «конфіскація». Позиція щодо обмежувальних та організаційних санкцій досить нетипова, адже підкреслює можливість адміністративно-правового впливу на спеціальні права суб'єкта господарювання або на його внутрішню (структурну) діяльність, як це трапляється у випадках порушення антимонопольного законодавства.

За таким критерієм класифікації як мета адміністративно-примусових заходів і на цій підставі виділяють такі групи:

ті, що спонукають суб'єкта господарювання дотримуватися встановлених правил і норм (правомірна поведінка): штраф, пеня;

ті, що спрямовані на припинення конкретного суб'єктивного права суб'єкта господарювання: анулювання чи призупинення дії ліцензії, заборона випуску цінних паперів, призупинення операцій за рахунками підприємства в банку, зупинення діяльності підприємства, призупинення бюджетного фінансування та кредитування;

ті, що ведуть до припинення суб'єкта господарювання, тобто мають організаційний характер (скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності);

ті, що спрямовані на позбавлення незаконно отриманих вигод: усунення виробником недоліків поставленої продукції, звернення грошових коштів у доход держави тощо [73, с. 132-136].

Такий підхід допомагає чітко визначити спрямованість і функції адміністративно-правових заходів, що застосовуються до суб'єкта господарювання за вчинення адміністративних правопорушень. Водночас щодо групи «заходів, спрямованих на позбавлення незаконно отриманих вигод», маємо застереження: формулювання є занадто узагальненим, адже під нього можна підвести і штрафи, і фінансові санкції, які також позбавляють суб'єкта господарювання певних вигод. Доцільніше окреслити цю групу як «заходи, спрямовані на усунення шкоди, заподіяної суб'єктом господарювання, який учинив адміністративне правопорушення».

Першим видом визначаємо штрафні заходи впливу. Стягнення у вигляді штрафу спонукають суб'єкта господарювання до правомірної поведінки [73]. Такі заходи впливу виконують репресивну й превентивну функції та є грошовим покаранням суб'єкта господарювання, спрямованим на недопущення аналогічних порушень у майбутньому, належне покарання порушника, а також опосередковано нівелюють потенційну вигоду від вчиненого. Крім того, штраф як грошове стягнення забезпечує знеособлену компенсацію шкоди суспільству та державі (не слід ототожнювати з безпосередньо компенсаційним характером).

Другим видом заходів впливу визначаємо фінансові санкції. О.Т. Зима об'єднував їх зі штрафними заходами в один вид, підкреслюючи, що обидва впливають винятково на фінансову сторону діяльності суб'єкта господарювання, і трактував їх як фінансові стягнення [66]. Втім, на нашу думку, штраф і фінансові санкції слід розмежовувати за функціональною ознакою: основне призначення останніх – компенсація втраченої вигоди держави внаслідок недоотримання податків, зборів та інших обов'язкових платежів податкового характеру, на відміну від штрафів.

Третім видом заходів впливу щодо суб'єктів господарювання за порушення адміністративного законодавства є конфіскаційні заходи. Цей вид стягнення є суворішим, ніж оплатне вилучення, і застосовується виключно за рішенням суду [7]. Він спрямований як на конфіскацію майна, що стало знаряддям правопорушення (у спосіб, який унеможливило повторне вчинення делікту), так і на конфіскацію майна, набутого внаслідок правопорушення або такого, що могло бути набуто з порушенням майнових інтересів держави чи інших осіб. Наприклад, конфіскація незаконно вирубанної деревини [103], конфіскація товару [118] тощо.

Четвертим видом є обмежувальні заходи щодо суб'єкта господарювання у певній сфері діяльності. Вони можуть реалізовуватися у формі позбавлення спеціальних дозволів та ліцензій, заборони здійснювати окремі види діяльності, заборони користуватися законодавчо встановленими

пільгами/вигодами тощо. Відповідні заходи адміністративно-правового впливу віднесено ст. 15 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» до адміністративно-господарських санкцій [163]. Вони можуть мати тимчасовий характер і спонукати порушника усунути виявлені порушення, наприклад, через блокування бюджетних рахунків тощо.

П'ятим видом є організаційно-превентивні заходи впливу на суб'єкта господарювання. Їх можуть застосовувати не лише у разі вчинення порушення, а й за наявності ризику його вчинення. Прикладами слугують примусові заходи щодо скликання загальних зборів учасників суб'єкта господарювання, що надає фінансові послуги [168], або акціонерів банку. Показовим прикладом також є примусовий поділ суб'єкта господарювання, який зловживає монопольним становищем [158]. До цієї групи належать і інші заходи, спрямовані на втручання в організаційну структуру суб'єктів господарювання.

Шостим заходом впливу є втручання у внутрішню діяльність суб'єкта господарювання. Такі заходи по суті обмежують його правомочності, однак не обмежують суб'єктивні права. До них можуть належати вимоги щодо усунення порушень на виробництві, вчинення певних дій тощо. Водночас законодавство України поступово відходить від застосування цього роду заходів. Формою реалізації зазвичай було видання обов'язкових до виконання приписів про усунення порушень законодавства. Наочний приклад – приписи у сфері охорони праці, що видаються уповноваженими державними органами [165]. Зазначимо, що останні реформи органів публічної адміністрації істотно звузили сферу застосування приписів.

Сьомим видом є адміністративно-реституційні заходи. Вони полягають у зобов'язанні винної особи відновити завдану шкоду адміністративним правопорушенням шляхом повернення відповідних об'єктів у попередній стан. Це особливий різновид, що зазвичай застосовується, коли неможливо

або недоцільно компенсувати шкоду іншими засобами – фінансовими, штрафними чи конфіскаційними. Водночас адміністративно-реституційні заходи не слід плутати з реституцією, врегульованою нормами цивільного законодавства.

Поглиблюючи аналіз адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог адміністративного законодавства, варто паралельно врахувати й досвід інших правопорядків щодо регламентації відповідальності таких суб'єктів господарювання за недодержання окремих приписів права.

Франція демонструє помітно інший підхід до самої ідеї адміністративної відповідальності. На формування її адміністративного права істотно вплинули європейська інтеграція, глобалізаційні процеси, децентралізаційна реформа, поширення договірних інструментів у публічному управлінні та інформатизація управлінських процедур [45]. Французьку модель нерідко подають як базис усього адміністративного права: дотримуючись публічно-правової доктрини, французькі дослідники ретельно опрацювали і матеріальні, і процесуальні аспекти, приділяючи увагу детальній регламентації порядку ухвалення рішень і механізмів відповідальності. У науковій літературі наголошується, що за своєю логікою адміністративна відповідальність у Франції зближена з цивільною відповідальністю, що підтверджується сталою судовою практикою [44]. Як і в цивільному праві, підставою є доведене винне діяння, коли простежується невиконання правового обов'язку. Вихідна теза французької доктрини – правозахисний характер адміністративного права.

Звідси випливає і структура судових спорів: практика розрізняє дві великі групи, що стосуються реалізації державної влади – організаційного виміру та матеріальної сфери. Перша охоплює справи про неналежні службові дії, де відповідальність покладають на адміністративний орган, а не на його працівника; друга – справи про особисту вину члена адміністративного органу, які належать до юрисдикції кримінальних або

цивільних судів і передбачають персональну відповідальність посадовця, а не установи, в якій він працює [54, с. 111-115].

Водночас, у площині приватноправових відносин французька модель широко визнає деліктоздатність і самого суб'єкта господарювання поряд із його службовцями. Особливо це помітно у сфері праці: за новим Трудовим кодексом Франції роботодавець – незалежно від того, чи йдеться про фізичну особу, чи про суб'єкта господарювання – може нести адміністративну, а подекуди й кримінальну відповідальність за порушення трудових прав найманих працівників. Подібний підхід простежується і в інших сегментах суспільних відносин.

Перелік податкових правопорушень, за які встановлено адміністративну відповідальність, у кожній державі має свої особливості. Варто відзначити, що в низці країн адміністративні санкції за порушення у сфері оподаткування закріплюються не в адміністративних кодексах, а безпосередньо в актах податкового законодавства. Так, у Франції відповідальність регламентує Загальний податковий кодекс 1950 р., у Німеччині – Податкове положення 1977 р., а у Великій Британії та Італії – спеціальні податкові закони [121]. Аналогічна модель діє й в Україні. Зазвичай такі акти містять і особливі процедури притягнення винних до відповідальності. Це, зокрема, дає підстави розглядати відповідальність у сфері оподаткування як окремий різновид юридичної відповідальності. Важливо підкреслити, що як у країнах ЄС, так і в Україні деліктоздатними суб'єктами визнаються насамперед платники податків – ними можуть бути як фізичні особи, так і суб'єкти господарювання.

Здійснення аналізу правового порядку у країнах Західної Європи дозволяє зробити висновок, що жодна з цих країн не має єдиного акта з повним переліком складів адміністративних деліктів. Водночас у більшості держав існують «змішані» закони, які поєднують загальні матеріальні приписи із процедурними нормами про накладення адміністративних стягнень (характерно для Німеччини, Швейцарії, Австрії, Італії та

Португалії). В Іспанії немає кодифікованого реєстру адміністративних проступків, однак діють галузеві закони з відповідними складами; один із них – Загальний «Закон про податки» 1963 р. При цьому регулювання податкових правопорушень належить до інструментарію адміністративного права: «Закон про правовий режим публічної адміністрації та загальне адміністративне провадження» від 01.01.2004 визначає порядок застосування штрафів і негрошових адміністративних санкцій за податкові порушення [14].

На нашу думку, доцільно перейняти підхід, що поєднує загальне та спеціальне регулювання адміністративної відповідальності залежно від виду делікту. Інакше кажучи, варто ухвалити комплексний акт, який би врегулював ключові аспекти адміністративних проваджень, у тому числі у сфері адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. Поширеним прикладом подібного акта в державах ЄС є адміністративно-процедурні кодекси.

У Болгарії, відповідно до Закону «Про господарську діяльність іноземців і захист іноземних інвестицій», за провадження діяльності без дозволу власника-суб'єкта господарювання накладається штраф у розмірі подвійного прибутку, а за несвоєчасну реєстрацію інвестицій – штраф у сумі однієї десятої від їхнього обсягу. Болгарський Закон «Про патенти» також містить приписи щодо адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. У Сербії порушення суб'єктами господарювання положень законів «Про бухгалтерський облік» та «Про торгівлю» тягне накладення адміністративного штрафу. Серед поширених у зарубіжній практиці стягнень щодо суб'єктів господарювання – відкликання або призупинення ліцензії на право здійснення банківської діяльності; таку санкцію передбачає болгарський Закон «Про банки і кредитну справу». Порушення норм Закону «Про Народний банк Сербії» може спричинити тимчасову або повну заборону на здійснення банківських операцій. Загалом у державах, чие законодавство визнає адміністративну відповідальність суб'єктів

господарювання, її переважно встановлюють за правопорушення у сфері господарської діяльності, податковому, фінансовому та природоохоронному законодавстві [14].

Отже, у більшості країн закріплено норми про адміністративну відповідальність саме суб'єктів господарювання. Водночас варто уточнити: у доктрині та законодавстві така відповідальність не завжди прямо іменується «адміністративною» – нерідко її кваліфікують як фінансову, господарську чи інший різновид відповідальності.

До провідних тенденцій еволюції сучасного інституту адміністративної відповідальності необхідно віднести активний пошук адекватних шляхів удосконалення його законодавчої основи. У науці адміністративного права пропонуються різні концепції оновлення відповідного масиву норм. Частина дослідників радить орієнтуватися на досвід окремих європейських держав, де немає єдиного кодифікованого акта про адміністративні проступки: відповідальність за адміністративні делікти там розосереджена по галузевих законах (екологія, ветеринарія, транспорт, промисловість). Прибічники підходу пропонують декодифікувати чинний КУпАП і «рознести» склади адміністративних проступків за багатьма спеціальними законами, що регулюють окремі сфери публічного та суспільного життя [39].

Крім того для країн ЄС характерними є такі тренди розвитку інституту адміністративної відповідальності: рух до більш уніфікованого підходу в установленні відповідальності за порушення правил дорожнього руху та чіткіше розмежування адміністративно-деліктних проявів і злочинів у відповідній галузі [79]. Досягнення цих орієнтирів укладається в рамки змодельованих нами варіантів розвитку законодавства щодо адміністративної відповідальності фізичних осіб та суб'єктів господарювання, запропонованих вище. Водночас варто зауважити: повної уніфікації не дотримується жодна європейська правова система, що, однак, не заперечує потреби України цілеспрямовано впорядковувати питання адміністративної відповідальності, зокрема інститут деліктоздатності суб'єктів господарювання.

Дослідники звертають увагу, що в кримінальному праві низки держав, зокрема Франції, сформовано спеціальну систему санкцій: надзвичайно великі штрафи, ліквідація, заборона провадження певних видів діяльності, поміщення під судовий нагляд, заборона укладати договори, обмеження на звернення до населення щодо залучення вкладів чи розміщення цінних паперів, спеціальна конфіскація, опублікування вироку стосовно фізичних осіб [183, с. 505-508]. Показово, що за своїм змістом відповідальність, яку застосовують до суб'єкта господарювання, цілком могла би розцінюватися як адміністративне стягнення; однак через особливості законодавчого регулювання та процесу – її реалізують у порядку, характерному для кримінального провадження.

У ч. 2 ст. 167 та ч. 2 ст. 168 КК Литви прямо закріплено відповідальність суб'єкта господарювання за незаконне збирання, розголошення або використання відомостей про приватне життя особи [193]. Обережніший підхід обрав законодавець Латвійської Республіки: за КК Латвії відповідальність у справах, що стосуються суб'єкта господарювання, покладається на фізичну особу, яка вчинила діяння як представник цього суб'єкта господарювання, за його дорученням або перебуваючи на службі у нього, а також як співучасник такої фізичної особи (ст. 12 КК Латвії) [193]. Дискусії щодо запровадження кримінальної відповідальності суб'єктів господарювання точаться навіть у провідних державах ЄС [14]. Водночас інструментарій стягнень, що застосовуються у кримінально-правовому порядку до суб'єктів господарювання, наявний і в кримінальному законодавстві України.

На підставі аналізу наведеного досвіду можна зробити висновок: питання перегляду підходів до деліктоздатності суб'єктів господарювання є вкрай актуальним. Проте подальший розвиток цієї ідеї, на нашу думку, має відбуватися насамперед у межах адміністративного, а не кримінально-правового законодавства.

За спостереженням О.В. Сосніної, доктрина кримінальної відповідальності суб'єктів господарювання у законодавстві європейських країн по суті спирається на підходи КК Франції (ст. 121-2) та відповідну кримінально-правову доктрину. Ключові засади такі: ця відповідальність має додатковий, спеціальний і зумовлений характер; суб'єкта господарювання притягують до кримінальної відповідальності лише разом із фізичною особою, а не замість неї; підставами є дві обставини: вчинення злочину на користь суб'єкта господарювання та вчинення діяння його керівником або представником; застосування можливо тільки у випадках, прямо передбачених законом або постановою [183, с. 506–510].

З огляду на це, доцільно розглядати такі заходи радше як особливі форми адміністративних стягнень, а не як «класичну» кримінальну відповідальність у звичному для української практики та законодавства розумінні.

Показовим є досвід Італії. Стаття 6 Декрету № 231/2001 визначає ситуації, коли суб'єкт господарювання може бути звільнений від адміністративної відповідальності: по-перше, якщо правопорушення вчинено фізичною особою у власних інтересах або в інтересах третіх осіб; по-друге, якщо на підприємстві належно створено й ефективно впроваджено модель організації та управління для запобігання адміністративним правопорушенням (превентивні комплаєнс-заходи) [14].

Таке регулювання виглядає логічним, проте впроваджувати подібні новели до інституту відповідальності суб'єктів господарювання за порушення адміністративного законодавства слід обережно: інакше недобросовісні учасники можуть зловживати наявністю «формальних підстав» для уникнення відповідальності, зокрема у податкових і митних справах. Тому звільнення суб'єкта господарювання від дисциплінарної (у відповідному контексті – адміністративної/фінансової) відповідальності, на нашу думку, можливе лише за умови, що винні фізичні особи притягнуті до

належної адміністративної чи фінансової відповідальності та фактично виконали рішення про грошові стягнення.

За підсумками аналізу Д.В. Кривенко робить висновок, що в Італії сформовано розвинений механізм притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності за податкові правопорушення. Попри те, що декрети, які встановлюють адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання за податкові порушення, і акти, що запроваджують штрафні санкції за такі правопорушення, не об'єднано в єдиний кодифікований документ, вони узгоджено працюють у комплексі. Окрім визначення загальних засад адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, італійський законодавець передбачив і підстави для їх звільнення від такої відповідальності, що свідчить про відносно ліберальний характер механізму [14].

Беручи до уваги італійську практику та зважаючи на те, що в Україні значна частина податкових адміністративних правопорушень учиняється саме суб'єктами господарювання, доцільно законодавчо закріпити можливість їх притягнення до адміністративної відповідальності шляхом внесення відповідних змін до Податкового кодексу України та КУпАП. Такий крок матиме і превентивний, і відновлювальний ефект, сприятиме підвищенню рівня дотримання податкового законодавства [14]. Водночас частково погоджуючись із цією позицією, зауважимо, що Податковий кодекс уже містить норми, які фактично встановлюють адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання. Тому, на наш погляд, пріоритетом має стати розроблення й упровадження дієвої системи невідворотності покарання, орієнтованої як на самого платника податків, так і на його уповноважених осіб, а процесуальне регулювання повинно забезпечувати ефективність притягнення до відповідальності як суб'єктів господарювання, так і їхніх представників.

Вартий уваги і словенський досвід: Закон Республіки Словенія «Про проступки» № 163 від 12.12.2002 прямо встановлює відповідальність

суб'єкта господарювання, його уповноваженого представника, а також самозайнятого приватного підприємця [63]. У Португалії стаття 7 Декрету-Закону № 433/82 від 27.10.1982 покладає відповідальність за проступки на колективних осіб та прирівняні до них утворення. Подібний підхід закріплено і в Сербії: Закон «Про проступки» детально визначає суб'єктний склад та умови відповідальності (ст. 17 «Суб'єкти й умови відповідальності за проступки») [63]. Отже, й для України на часі чітко врегулювати відповідальність суб'єктів господарювання й узгодити її з інститутом адміністративної відповідальності фізичних осіб, зокрема тих, що наділені владними чи приватно-корпоративними управлінськими повноваженнями.

Розмежування системи стягнень для фізичних осіб і суб'єктів господарювання (насамперед за розміром штрафів) теж є типовим для європейського деліктного права. Так, стаття 17 згаданого словенського закону передбачає окремі санкції для фізичних осіб і для суб'єктів господарювання, причому останнім, як правило, загрожують істотно більші штрафи [99]. Загалом у західноєвропейських правопорядках суб'єктів господарювання прямо визначено носіями адміністративної відповідальності, для яких встановлено спеціальну систему стягнень [43]. Поряд із цим простежується тенденція виводити з кола відповідальних публічних суб'єктів господарювання, наділених владними повноваженнями: наприклад, за Законом Словенії «Про проступки» № 163 держава та органи місцевого самоврядування не несуть відповідальності за проступки; натомість відповідальність покладається на уповноважену посадову особу відповідного органу [63]. У підсумку: питання відповідальності органів державної влади – це спеціальний сегмент регулювання, який кожна держава має вирішувати з огляду на власну систему публічно-правових відносин. Водночас загальні засади природи та співвідношення адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання з іншими видами відповідальності потребують невідкладного нормативного впорядкування.

Проаналізувавши зарубіжний досвід регулювання адміністративної відповідальності, пропонуємо такі напрями його імплементації в Україні:

визнати суб'єктів господарювання деліктоздатними щодо всіх або окремих категорій адміністративних правопорушень;

накладати адміністративні стягнення на суб'єкта господарювання як додаткову міру покарання поряд із притягненням до відповідальності (зокрема кримінальної) посадових осіб, які допустили порушення;

передбачити звільнення суб'єкта господарювання від адміністративної відповідальності, якщо винні посадові особи вже притягнуті до відповідальності й діяли всупереч інтересам суб'єкта господарювання з метою особистої вигоди;

закріпити процесуальні особливості проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання в адміністративно-процедурних кодексах.

Підсумовуючи, зазначимо: доктринальний і законодавчий підходи до визначення складів адміністративних правопорушень є застарілими. На теоретичному рівні варто ширше визначити поняття адміністративного правопорушення, щоб прямо охопити деліктоздатність суб'єктів господарювання. Нинішня фрагментарність – розміщення складів правопорушень суб'єктів господарювання в різних актах – не забезпечує належної визначеності в адміністративно-деліктних відносинах. Отже, адміністративне законодавство потребує систематизації.

Адміністративні правопорушення суб'єктів господарювання, розпорошені по різних нормативних актах, для детальнішого аналізу доцільно класифікувати за галузево-інституційною ознакою – залежно від того, які саме суспільні відносини вони порушують [112]. Такий підхід дає змогу виділити специфіку деліктів, що вчиняються суб'єктами господарювання у конкретних сферах, і відповідно окреслити адекватні заходи відповідальності.

На відміну від режиму для фізичних осіб, українське законодавство передбачає значно ширший арсенал адміністративних заходів впливу щодо

суб'єктів господарювання, який варіюється залежно від виду порушення (порушення норм адміністративного законодавства), що зумовлено практичною потребою впорядковувати відносини за їх участю, здебільшого в імперативний спосіб. Водночас істотна фрагментарність та прогалини у регулюванні можуть спричинити невиправданий дисбаланс між публічним інтересом і правами суб'єкта господарювання, а застосовувані заходи – виявитися неспівмірними задекларованим цілям адміністративно-правового впливу.

Отже, як у доктрині адміністративного права, так і на рівні законодавства України, питання кваліфікації правопорушень суб'єктів господарювання та визначення заходів впливу за їх учинення потребують досягнення чіткої юридичної визначеності.

2.2 Засоби адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання

В українському законодавстві існує значна кількість складів адміністративних правопорушень суб'єктів господарювання у різних сферах суспільної діяльності, які підлягають класифікації за видами. Для кожного адміністративного правопорушення визначено порядок і сукупність процесуальних дій, що охоплюють підготовку, розгляд і вирішення адміністративних справ щодо притягнення до відповідальності фізичних осіб або суб'єктів господарювання та застосування до них заходів адміністративного примусу у формі адміністративних стягнень. Значна кількість таких проваджень потребує системної класифікації та поділу на види із урахуванням їх спільних ознак. Аналіз окремих складів правопорушень суб'єктів господарювання та процедур притягнення до адміністративної відповідальності свідчить, що застосування заходів

адміністративно-правового впливу може відбуватися шляхом поєднання кількох проваджень, різних за своєю правовою природою.

Система адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання містить велику кількість особливостей. Власне провадження як категорія адміністративного права розглядається як елемент того чи іншого процесу; тому його поділ на види нерозривно пов'язаний із правовою природою адміністративного процесу, в межах якого воно здійснюється. У доктрині з цього приводу сформувалися кілька концепцій розуміння категорії «адміністративний процес», що переважно різняться підходами до включення тих чи інших проваджень до цієї категорії. Згідно з вузьким підходом, адміністративний процес охоплює лише юрисдикційні провадження органів публічної адміністрації, спрямовані на вирішення спорів (серед прихильників – Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявський та ін.). Натомість широке розуміння, яке нині підтримує більшість науковців і кількість прихильників якого постійно зростає (М.М. Тищенко, І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський, О.В. Кузьменко, В.Б. Авер'янов, П.В. Діхтієвський, Д.М. Лук'янець, С.В. Ківалов та ін.), передбачає включення до адміністративного процесу не лише проваджень із вирішення публічно-правових спорів органами публічної адміністрації, а й усіх інших управлінських та процедурних проваджень (видання правових актів, здійснення реєстраційних дій, ліцензування тощо). Поділяємо позицію науковців, які тлумачать адміністративний процес у широкому значенні: він охоплює без винятку всі провадження, що здійснюються уповноваженими органами державної влади відповідно до їхньої компетенції, в межах яких проявляються публічно-владні відносини. У світлі цих підходів постає проблема співвідношення адміністративного процесу як поняття, що традиційно стосувалося проваджень органів публічної адміністрації, з адміністративним процесом у розумінні здійснення судочинства адміністративними судами.

Адміністративне провадження як категорія є притаманною як адміністративному процесу в розумінні процедурної діяльності органів публічної адміністрації, так і адміністративному процесу в розумінні здійснення адміністративного судочинства. Розглядаючи всю сукупність адміністративних проваджень, науковці здійснюють їх поділ на види за різними критеріями, зазвичай виокремлюючи провадження з приводу притягнення до адміністративної відповідальності в окремі види. Колектив авторів підручника з адміністративного права під керівництвом професора В.Б. Авер'янова пропонує дихотомічний поділ адміністративних проваджень на два види: юрисдикційні та неюрисдикційні [6, с. 487]. Такий підхід підтримують багато відомих учених-адміністративістів, зокрема І. С. Гриценко, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька [6], О.І. Остапенко [124], а також Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, Т.О. Коломoeць, О.Ф. Андрійко, І.П. Голосніченко, О.В. Кузьменко, В.М. Бевзенко, О.П. Рябченко, С.В. Ківалов, М.Ф. Стахурський та інші. Отже, зазначена дихотомія є панівною в сучасній адміністративно-правовій доктрині.

З урахуванням викладеного підходу логічно дійти висновку, що провадження у справах про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання переважно, а подекуди й повністю, слід зараховувати до кола адміністративних юрисдикційних проваджень. Такий висновок обґрунтовується тим, що адміністративно-юрисдикційне провадження виступає самостійним різновидом провадження в межах адміністративного процесу, осмисленого у його широкому, «всеохопному» значенні – як сукупність процедур публічно-владної діяльності уповноважених органів.

Позиція наукової доктрини підтверджує це бачення. Т.О. Коломoeць спільно з Р.О. Кукурудзою пропонують уживати термін «адміністративно-юрисдикційний процес» як збірну назву умовного комплексу адміністративних проваджень, поєднаних спільними ознаками юрисдикційності (наявність публічно-владного повноваження вирішувати спір/правопорушення, процесуальна форма, владне рішення тощо). До такого

комплексу вони відносять, зокрема: провадження у справах про адміністративні правопорушення (адміністративно-деліктне), адміністративне судочинство, дисциплінарне провадження, провадження за скаргами громадян, а також – у певних межах – виконавче провадження; при цьому саме включення останнього елемента залишається предметом наукової дискусії. Отже, провадження щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності органічно вписується в архітектуру адміністративних юрисдикційних проваджень і має розглядатися крізь призму їх ознак та процесуальних стандартів [80, с. 30].

Зазначену сукупність проваджень доцільно кваліфікувати як адміністративні юрисдикційні провадження, які становлять окремий різновид серед інших проваджень і характеризуються наведеними вище специфічними ознаками. Варто окремо підкреслити, що дослідники включають до цього поняття й діяльність адміністративних судів. Цитований автор спільно з Н.П. Нікітенко визначає таку адміністративно-юрисдикційну діяльність як врегульовану нормами адміністративного процесу діяльність компетентних юрисдикційних органів (та/або посадових осіб), спрямовану на вирішення правового спору (конфлікту) на засадах змагальності та на реалізацію норм відповідних матеріальних галузей права під час розгляду й вирішення індивідуальних справ; за підсумками такої діяльності ухвалюється індивідуальний акт (рішення, постанова тощо), обов'язковий до виконання. У цьому контексті йдеться, зокрема, і про провадження у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання [83].

Водночас щодо поділу адміністративних проваджень на основні види існують інакші підходи. Так, О.В. Кузьменко пропонує систематизацію, що розрізняє адміністративно-процедурні, адміністративно-деліктні та адміністративно-судочинські провадження. У такій рамці провадження у справах про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання логічно відносити до адміністративно-деліктних, які, у свою чергу, входять

до ширшого комплексу адміністративно-юрисдикційних проваджень [97, с. 40-41].

Підхід зазначеного вченого відрізняється від попереднього тим, що пропонує тричленний, а не дихотомічний поділ усіх адміністративних проваджень. Втім застосувати його у нашому дослідженні неможливо, оскільки це породжує низку неузгодженостей. Так, провадження у справах про притягнення до адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання за цією класифікацією слід відносити до адміністративно-деліктних. Водночас справи щодо застосування заходів адміністративної відповідальності нерідко розглядаються адміністративними судами за правилами Кодексу адміністративного судочинства України, що ставить питання: відносити такі провадження до адміністративно-деліктних чи до адміністративно-судочинських за своєю правовою природою? На нашу думку, під час класифікації слід уникати ситуацій, у яких один і той самий елемент може одночасно підпадати під два види або його віднесення до певного виду суттєво ускладнюється. Подібний трикомпонентний підхід підтримує й І.В. Панова, розрізняючи: 1) адміністративно-нормотворчі; 2) адміністративно-правозастосовні; 3) адміністративно-юрисдикційні провадження [116, с. 135-146].

Попри схожість підходів, запропонована дослідницею класифікація не є дихотомічною – на відміну від позиції авторського колективу під керівництвом В.Б. Авер'янова – адже виокремлює три базові види адміністративних проваджень. Така тричленна модель створює ситуацію, за якої одне й те саме провадження може одночасно потрапляти до різних категорій. Звідси випливає, що провадження щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності можуть бути віднесені як до адміністративно-юрисдикційних, так і до адміністративно-правозастосовних. Здійснюючи поширену класифікацію за різними критеріями, науковці справді поділяють поняття таким чином, що провадження у справах про адміністративні правопорушення зараховуються

до правозастосовних проваджень; водночас, застосовуючи інші критерії, ті самі вчені поряд із цим виділяють і юрисдикційні провадження, що й демонструє потенційну колізійність неконгруентних класифікаційних підстав [9, с. 75-78].

На нашу думку, притягнення до адміністративної відповідальності є нічим іншим як застосуванням норм адміністративного права, якими визначено склад правопорушення, процедуру здійснення провадження та адміністративно-правову санкцію. Таким чином, існують підстави для віднесення проваджень щодо адміністративної відповідальності юридичної особи як до юрисдикційних, так і до правозастосовних. У науці адміністративного права також є й інші погляди на поділ адміністративних проваджень. Так В.П. Тимошук, аналізуючи адміністративно-правову доктрину зарубіжних країн, зазначає, що в науці адміністративного права західних держав адміністративні процедури прийнято поділяти на безспірні (неповні) та спірні (повні) [1]. Цей поділ усієї системи адміністративних процедур також є дихотомічним, тобто передбачає їх поділ на два види. Однак у контексті проваджень щодо адміністративної відповідальності юридичних осіб в даному випадку може виникнути наступна проблема. Дійсно, зазвичай накладення адміністративного стягнення є провадженням, в якому міститься певний спір з приводу того, чи вчинено адміністративне правопорушення і чи необхідно застосувати той чи інший вид заходів адміністративно-правового впливу. Однак існують ситуації, коли накладення санкцій здійснюється у безспірному порядку. У контексті наведеної вище проблеми прикладом може бути провадження щодо застосування до юридичної особи штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) у разі визначення контролюючим органом суми податкового зобов'язання, що передбачене ст. 123 Податкового кодексу України. Якщо платник податків протягом встановленого законодавством строку не оскаржить суму грошового зобов'язання, останнє згідно з нормами ПКУ вважається узгодженим [127].

Застосування санкцій за такі правопорушення порушує питання про «спірність» відповідного провадження. Тому, на нашу думку, під час визначення видів адміністративного провадження доцільно уникати термінів, які з етимологічної точки зору здатні вносити неясність у саму підставу поділу. Уже згадані науковці О.В. Кузьменко та Т.О. Гуржій, спираючись на інший критерій – ступінь вирішення конфлікту, – пропонують розрізняти неконфліктні та конфліктні групи проваджень [96, с. 145]. Такий поділ логічно вмотивований, однак, як зазначалося, його застосування до проваджень щодо адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання може породжувати практичні труднощі.

Отже, єдності в доктрині щодо класифікації адміністративних проваджень немає; водночас найбільш поширеною тезою лишається виокремлення юрисдикційного провадження як самостійного виду. Поділяємо цю позицію, оскільки вона видається найкраще обґрунтованою у науці адміністративного права. Відповідно, провадження у справах про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання слід відносити саме до юрисдикційних.

Разом із тим постає питання, чи вичерпно охоплює зазначене поняття всі такі провадження. Аналіз позицій прихильників юрисдикційного підходу свідчить про відсутність єдності у двох ключових аспектах: по-перше, чи має класифікація бути дихотомічною (юрисдикційні / неюрисдикційні) чи багатовидовою (юрисдикційні та кілька інших видів); по-друге, як визначати місце судових проваджень щодо адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання – відносити їх до юрисдикційних чи виокремлювати в окремий різновид адміністративного судового провадження. Від відповіді на це залежить, чи всі провадження у справах про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання визнаватимуться юрисдикційними, чи частина з них становитиме самостійну категорію.

Зазначимо, що О.В. Кузьменко в одній із класифікацій виокремлює адміністративно-деліктні та адміністративно-судочинські провадження, що,

як уже критикувалося, створює проблему з віднесенням проваджень у справах про адміністративні правопорушення до конкретного виду. Крім того, Р.Х. Гусейнов послідовно заперечує включення проваджень із здійснення адміністративного судочинства до кола адміністративно-юрисдикційних, спираючись, зокрема, на тезу наведеного вище вченого. У світлі цих дискусій, на наше переконання, найпослідовнішим залишається дихотомічний поділ на юрисдикційні та неюрисдикційні провадження, із віднесенням проваджень щодо адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання насамперед до юрисдикційних [56, с. 365-370].

Вирішення цього питання є надзвичайно складним, тож звернімося до позиції одного з найавторитетніших учених-адміністративістів – В.Б. Авер'янова. Раніше ми вже наводили підхід авторського колективу під його керівництвом щодо дихотомічного поділу проваджень на юрисдикційні та неюрисдикційні. Водночас у спеціальному дослідженні щодо структури адміністративного процесу сам В.Б. Авер'янов виокремлює чотири сфери існування адміністративно-процесуальних відносин:

порядок розгляду справ в адміністративних судах – адміністративне судочинство;

порядок реалізації повноважень органів виконавчої влади з підготовки та ухвалення нормативних і індивідуальних адміністративних актів – так званий «позитивний» («управлінський») адміністративний процес;

порядок розгляду скарг приватних осіб органами виконавчої влади – «квазіюрисдикційний» адміністративний процес;

порядок застосування заходів адміністративного примусу – юрисдикційний адміністративний процес.

Кожній із цих сфер відповідає свій масив проваджень; отже, науковець розрізняє провадження в адміністративних судах і юрисдикційні провадження в межах адміністративного процесу поза судом. Далі В.Б. Авер'янов доходить висновку, що процес у адміністративних судах за своєю правовою природою доцільно розглядати не як складову адміністративного

права, а як самостійну галузь права судово-процесуальної спрямованості. У цій рамці провадження щодо притягнення до адміністративної відповідальності (включно з провадженнями стосовно суб'єктів господарювання) належать до юрисдикційного адміністративного процесу, тоді як судове адміністрування становить окремий, самодостатній процесуальний комплекс [63, с. 41-42].

Аналогічна риса виокремлення галузей властива й цивільному, кримінальному та господарському процесам. Водночас цю тезу вчений формулював саме в контексті процесу як ширшої категорії. До того ж під час визначення сфер адміністративно-процесуальних відносин було застосовано інші підстави класифікації, ніж у цитованому підручнику. Очевидно, що заперечити можливість виокремлення відносин адміністративного судочинства як самостійних – відмінних від процесуальних відносин, що реалізуються в межах процедур органів публічної адміністрації, – підстав немає. У цьому ж контексті слід відзначити відсутність єдності в доктрині щодо місця проваджень в адміністративних судах у загальній системі адміністративних проваджень.

У межах цього дослідження провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання розглядаємо як цілісну, нерозривну категорію, що, безперечно, належить до юрисдикційних проваджень. Якщо ж провадження про притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності розглядається судом, відкритим лишається питання: відносити його до юрисдикційних проваджень чи до проваджень із розгляду справ адміністративними судами. Ситуацію ускладнюють і нещодавні законодавчі зміни, які поширили окремі склади правопорушень КУпАП на суб'єктів господарювання. Слід підкреслити, що процедура судового розгляду в порядку КУпАП відрізняється від проваджень у порядку адміністративного судочинства.

Варто також наголосити: провадження щодо відповідальності суб'єкта господарювання на різних етапах може охоплювати як участь органів публічної адміністрації, так і суду. Наприклад, встановлення факту

правопорушення та складення протоколу здійснює орган державної влади, а розгляд протоколу провадить суд. Інша типова конфігурація – коли орган публічної адміністрації виносить постанову про притягнення до відповідальності, а у разі її невиконання у добровільному порядку питання примусового виконання розглядає суд. Чи слід вважати такі провадження юрисдикційними, чи судово-процесуальними; чи, можливо, йдеться не про стадії одного провадження, а про окремі самостійні провадження?

На нашу думку, розв'язати цю методологічну проблему допоможе інша підстава класифікації. Так, С.В. Ківалов пропонує дихотомію адміністративних проваджень за інституційним критерієм:

провадження, що розглядаються у судовому порядку;

провадження, що розглядаються органами виконавчої влади.

Такий підхід дозволяє уникнути колізій подвійного віднесення та чітко фіксує процесуальний режим залежно від юрисдикційного суб'єкта розгляду [79, с. 50].

Поділяючи цю позицію, низка дослідників розмежовує провадження, що здійснюються органами виконавчої влади, на юрисдикційні та управлінські (процедурні), які не мають юрисдикційного характеру [9, с. 75–78]. Такий підхід видається виправданим, якщо розглядати адміністративно-процесуальні відносини як окрему галузь, відмінну від власне адміністративного права, а решту відносин – як адміністративно-процедурні в межах інституту адміністративного права. Втім, на нашу думку, і судово-процесуальні, і інші адміністративно-процедурні відносини належать до сфери регулювання адміністративного права.

Навіть якщо припустити, що відносини адміністративної юстиції становлять предмет самостійної галузі, беззаперечним лишається те, що вони реалізуються у процесуальних формах – провадженнях (провадження в адміністративному суді першої інстанції, провадження в апеляційному адміністративному суді тощо). Питання про віднесення цих проваджень до юрисдикційних має радше теоретико-етимологічний вимір: «юрисдикція»

традиційно розуміється як компетенція судових органів щодо розгляду цивільних, кримінальних та інших справ, а також коло питань, віднесених до відання державної установи [128]. Звідси випливає, що адміністративно-судові провадження є юрисдикційними за своєю природою. Ба більше, будь-які провадження зі спорів, які розглядаються за правилами адміністративного судочинства, завжди мають юрисдикційний характер.

Відповідно, доцільно поділяти всі адміністративні провадження на юрисдикційні та неюрисдикційні. Юрисдикційні, у свою чергу, можна структурувати за інституційним критерієм на:

провадження, що здійснюються органами публічної адміністрації;

провадження, що розглядаються судами за правилами адміністративного судочинства;

провадження, що розглядаються судами за процедурами, визначеними Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Не наполягаючи на абсолютності цього підходу, вважаємо його найбільш зваженим за умов відсутності єдиного кодифікованого акта про адміністративні провадження. Надалі цей поділ може бути переглянутий у разі прийняття Адміністративно-процедурного кодексу, ухвалення якого наукова спільнота адміністративного права вже тривалий час послідовно підтримує. У будь-якому з наведених форматів провадження щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності посідають місце саме серед юрисдикційних проваджень.

Таким чином, адміністративні провадження щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за своєю правовою природою є і залишаються юрисдикційними. Поділяючи позиції низки дослідників, їх також доречно окреслювати як адміністративно-деліктні провадження стосовно відповідальності суб'єктів господарювання.

Якщо виходити із суб'єкта та процесуального режиму розгляду, основними різновидами цих проваджень слід визнати:

юрисдикційні судові провадження;

юрисдикційні провадження, що здійснюються органами публічної адміністрації.

Водночас за регламентом (процедурними правилами) адміністративні провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання (включно з наведеними вище видами) можна поділити на:

провадження, що здійснюються за правилами Кодексу адміністративного судочинства України;

провадження, що здійснюються за правилами Кодексу України про адміністративні правопорушення;

провадження, що здійснюються за спеціальними процедурами, визначеними в нормах адміністративного законодавства.

Крім того, беручи до уваги напрацьовані в доктрині підходи до класифікації складів адміністративних правопорушень, доцільно систематизувати й самі провадження залежно від виду вчиненого правопорушення, адже кожен різновид має власні процедурні особливості. У цьому ключі юрисдикційні провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання можна згрупувати так:

провадження у справах про правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху;

у сфері оподаткування та справляння інших обов'язкових платежів;

у сфері трудових відносин і зайнятості населення;

у сфері захисту економічної конкуренції;

у сфері банківської діяльності;

у сфері фінансових послуг;

у сфері бюджетного процесу;

у сфері екологічної безпеки;

у сфері захисту прав споживачів;

у різних сферах господарської діяльності (інші спеціальні режими);

інші адміністративні правопорушення суб'єктів господарювання.

Підсумовуючи, притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності можливе виключно на підставі та в порядку, визначених законодавством України. Саме процедури й форми, що утворюють відповідне провадження, гарантують додержання принципів законності та верховенства права. За своєю природою ці провадження завжди є юрисдикційними і можуть здійснюватися як судами, так і уповноваженими органами публічної адміністрації, у компетенції яких перебуває притягнення до відповідальності суб'єкта господарювання.

Важливо, що основний поділ юрисдикційних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання відбувається за ознакою владного суб'єкта розгляду, що зумовлює і процедурні відмінності, і вибір нормативного акта, який регулює відповідну процедуру. Не менш значущим є й поділ за видом правопорушення, адже часто саме спеціальний закон не лише визначає склад проступку, а й детально фіксує процесуальний порядок з притаманними йому особливостями.

Характерною рисою цих відносин є можливість участі різних органів на різних етапах провадження. Наприклад, накладення стягнення може здійснювати орган виконавчої влади, тоді як примусове виконання – відбуватися в судовому порядку.

З огляду на значну кількість різновидів юрисдикційних проваджень, множинність уповноважених органів і розщеплення функцій між ними на окремих стадіях, ці адміністративно-процесуальні відносини потребують систематизації.

У цьому сенсі слід відзначити ухвалення у 2022 році Закону України «Про адміністративну процедуру», який запровадив єдині стандарти адміністративного провадження (право бути вислуханим, доступ до матеріалів справи, мотивованість та пропорційність рішень, чіткі строки, адміністративне оскарження), що безпосередньо впливають на порядок притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності та підвищують передбачуваність і правову визначеність для бізнесу.

Паралельно триває реформа господарського законодавства, яка пов'язується, зокрема, з ідеєю скасування Господарського кодексу України та гармонізацією приватно- і публічно-правових регуляторних інструментів із європейськими підходами.

У контексті засобів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання пріоритетними напрямками реформи видаються:

систематизація та уніфікація складів правопорушень і санкцій у спеціальному законодавстві, усунення дублювань і колізій;

запровадження чітких критеріїв пропорційності: градація стягнень, ширше застосування застережень/приписів і програм відповідності як альтернатив суто штрафним заходам;

розмежування юрисдикції: прозоре визначення компетенції органів публічної адміністрації й судів, єдині процесуальні стандарти для кожного треку;

цифровізація процедур: електронні повідомлення, е-матеріали справи, фіксація процесуальних дій, відкриті реєстри рішень;

гарантії для МСП: пріоритет попередження й усунення порушення над покаранням, «пільгове» перше порушення за незначних наслідків;

підвищення доказових стандартів і процесуальних гарантій (право бути вислуханим, доступ до доказів, чіткі строки розгляду та оскарження);

узгодження з податковими, митними, конкурентними та фінансовими режимами, щоб уникати «подвійного покарання» і різночитань;

удосконалення механізмів виконання рішень: справедливе стягнення, можливість розстрочки/відстрочки, ризик-орієнтований контроль;

прозорість і підзвітність контролюючих органів, публічні метрики та аудит практики застосування санкцій.

Висновки до розділу 2:

1. У ході дослідження встановлено, що інститут адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання в Україні залишається фрагментарним і неповно узгодженим як на рівні дефініцій, так і на рівні процедур. Визначено, що чинний КУпАП історично зорієнтовано на фізичних осіб, унаслідок чого значний масив правопорушень суб'єктів господарювання регламентовано поза його межами – у податковому, трудовому, конкурентному, фінансовому, банківському, бюджетному, екологічному та спеціальному секторальному законодавстві. Описано наслідок такої розпорошеності: зниження правової визначеності, неоднаковість практик притягнення і ризик неспівмірності заходів впливу задекларованим цілям адміністративного регулювання.

На теоретичному рівні окреслено дві ключові проблеми: 1) традиційне ототожнення адміністративного правопорушення з винним діянням фізичної особи, що обмежує можливість прямого застосування категорії «вина» до суб'єктів господарювання; 2) конкуренцію підходів щодо фінансової відповідальності – як самостійного виду або як різновиду адміністративної. Аргументовано, що навіть за наявності окремих «фінансових» складів провадження щодо суб'єктів господарювання за своєю природою є публічно-правовими та функціонально виконують превентивні, каральні й (для фінансових стягнень) компенсаційні завдання. Підтверджено, що фінансові санкції доцільно відмежовувати від штрафів: перші мають переважно фіскально-компенсаційний зміст, другі – репресивно-превентивний.

Порівняльно-правовий аналіз показав: у низці європейських країн відповідальність суб'єктів господарювання передбачено комплексом спеціальних актів; у Франції простежується зближення адміністративної та цивільної логіки відповідальності; в Італії визначено умови звільнення суб'єкта господарювання за наявності превентивних комплаєнс-моделей; у

Словенії, Португалії та Сербії закріплено чіткий суб'єктний склад проступків, а також розмежовано санкції для фізичних і колективних суб'єктів. З'ясовано, що в європейській практиці нерідко дотримано підхід до виключення з кола відповідальних публічних органів як колективних суб'єктів; натомість відповідальність несе уповноважена посадова особа. Узагальнено, що повної уніфікації моделей немає, однак визначено сталі орієнтири: системність, процесуальна визначеність і пропорційність заходів.

На підставі зібраних аргументів сформульовано пропозицію концептуального оновлення дефініції адміністративного правопорушення щодо суб'єктів господарювання. Запропоновано доповнити ст. 9 КУпАП нормою, яка встановлює, що адміністративним правопорушенням суб'єкта господарювання є протиправне діяння, вчинене в його інтересах уповноваженими представниками або допущене через їх відсутність, яке є суспільно небезпечним/шкідливим і тягне адміністративну відповідальність. Таке формулювання узгоджує конструкцію складу з колективною природою суб'єкта та усуває непридатну для юридичної особи суб'єктивну ознаку вини. Одночасно наголошено: у процедурі притягнення має бути дотримано гарантій індивідуалізації відповідальності уповноважених фізичних осіб там, де їхня вина встановлюється.

Адміністративні правопорушення суб'єктів господарювання класифіковано: за галузево-інституційним критерієм (дорожня безпека, оподаткування та інші обов'язкові платежі, праця й зайнятість, конкуренція, банківська та фінансова сфери, бюджетний процес, екологія, захист прав споживачів, спеціалізовані сектори, інформаційна безпека/персональні дані, а також інші змішані склади). Для кожної групи описано характерні об'єкти посягання, підстави деліктоздатності та інструменти реагування. Підкреслено, що для банківської та фінансової сфер притаманний розширений арсенал інструментів (від штрафів до організаційних і ліцензійних заходів), а для екологічного блоку – множинність джерел і потреба уніфікації.

На нормативно-прикладному рівні визначено пріоритети реформи адміністративно-деліктного законодавства України: систематизувати адміністративно-деліктні норми щодо суб'єктів господарювання; уточнити співвідношення адміністративної та фінансової відповідальності (включно з типовими переліками стягнень і критеріями їх відмежування); уніфікувати процесуальні гарантії (повідомлення, докази, оскарження, пропорційність) та дотримати принцип правової визначеності; закріпити окремі підстави звільнення суб'єкта господарювання за умов ефективних управлінських моделей і доведеної дії всупереч його інтересам уповноваженої особи, із обов'язковим дотриманням невідворотності покарання винних фізичних осіб.

Встановлено, що без оновлення дефініційного та процесуального обґрунтування інститут адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання не забезпечує ані належної превенції, ані справедливої репресії, ані повної компенсації публічних втрат. Обґрунтовано, що поєднання загального процедурного «змісту» з галузевими спеціальними нормами, дотримання принципів пропорційності та правової визначеності, а також визнання автономної ролі фінансових санкцій у публічних фінансах створюють реалістичну дорожню карту реформи. Сформовано висновок: подальша еволюція має відбуватися насамперед у площині адміністративного законодавства з чітким процесуальним контуром, що забезпечить ефективність, передбачуваність і баланс публічного інтересу та прав суб'єктів господарювання.

2. Визначено правову природу проваджень щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності як таких, що належать до юрисдикційних; описано їх місце в системі адміністративного процесу та взаємозв'язок із судовими і позасудовими формами розгляду. Встановлено, що класифікація проваджень доцільно здійснюється дихотомічно (юрисдикційні та неюрисдикційні) з подальшим поділом юрисдикційних за інституційним критерієм (суди, органи публічної адміністрації) і за

процесуальним режимом (КАС України, КУпАП, спеціальні адміністративні процедури).

Узагальнено та систематизовано напрями диференціації проваджень за видами правопорушень суб'єктів господарювання (податкові, конкурентні, фінансові, екологічні тощо), що дозволило встановити наявність специфічних процедурних особливостей для кожної групи. Обґрунтовано, що притягнення до відповідальності здійснюється виключно на підставі та в порядку, передбачених законодавством України, а процесуальні форми та гарантії забезпечують дотримання принципів законності й верховенства права.

Зафіксовано, що прийняття у 2022 році Закону України «Про адміністративну процедуру» встановило єдині стандарти адміністративного провадження (право бути вислуханим, доступ до матеріалів, мотивованість і пропорційність рішень, визначеність строків, адміністративне оскарження), що посилює передбачуваність і правову визначеність для бізнесу. Окреслено актуальні вектори реформи господарського законодавства, пов'язані з скасуванням Господарського кодексу України та гармонізацією регулювання з європейськими підходами.

Також запропоновано пріоритетні напрями вдосконалення засобів адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, де виділено: уніфікацію складів і санкцій, встановлення критеріїв пропорційності, розмежування юрисдикції органів і судів, цифровізацію процедур, посилення гарантій малого та середнього підприємництва, підвищення доказових стандартів, узгодження з податковими та суміжними режимами, удосконалення механізмів виконання рішень, підвищення прозорості контролю, що сукупно підтверджує необхідність подальшої систематизації адміністративно-процесуальних відносин у сфері відповідальності суб'єктів господарювання.

РОЗДІЛ 3 СТАДІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1 Специфіка розгляду адміністративної справи про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання у позасудовому порядку

Адміністративні провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання на досудовій стадії є незамінним етапом будь-якого процесу накладення стягнення на такого суб'єкта за порушення законодавства України. Крім того, ці провадження або передують судовому розгляду, або можуть виступати обов'язковою стадією, на якій накладається відповідне стягнення на суб'єкта господарювання, а перевірка законності (оскарження) такого стягнення здійснюється в судовому порядку факультативно. Враховуючи різновиди проваджень, що застосовуються для притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності, виділення досудової стадії є доволі умовним, оскільки в багатьох випадках судовий розгляд справ щодо притягнення до відповідальності має факультативний характер і реалізується у процесі оскарження рішень про накладення адміністративного стягнення. Відтак, досліджуючи досудову стадію адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єкта господарювання, доцільно розуміти її як сукупність процедур притягнення до відповідальності, що здійснюються до судового розгляду справи по суті – як без ухвалення рішення про застосування адміністративного стягнення, так і з його ухваленням та подальшим адміністративним оскарженням до моменту перегляду відповідних рішень судами.

Стадії проваджень із притягнення до адміністративної відповідальності детально опрацьовані щодо фізичних осіб як деліктоздатних суб'єктів. Натомість проблематика виокремлення відповідних стадій і характеристика їхніх особливостей у справах щодо відповідальності суб'єктів

господарювання потребує глибшого вивчення. Це зумовлено, по-перше, різним правовим регулюванням процедур притягнення до відповідальності суб'єкта господарювання за окремі види порушень адміністративного законодавства; по-друге, недостатньою увагою в доктрині до загальних питань адміністративної відповідальності цієї категорії суб'єктів. Відповідальність суб'єктів господарювання здебільшого аналізувалася крізь призму окремих правопорушень (антимонопольних, податкових, митних тощо), що спрямовувало фокус на специфіку окремих проваджень. Водночас актуальним лишається виявлення загальних особливостей проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання за весь спектр адміністративних деліктів, які комплексно рідко виокремлювалися через тривале несприйняття цих суб'єктів як деліктоздатних у доктрині. Теоретична й практична значущість очікуваних результатів полягає в тому, що окреслення загальних особливостей досудової стадії може слугувати підґрунтям для подальшого адміністративно-правового врегулювання інституту несудових проваджень (зокрема шляхом ухвалення кодифікованих процедурних актів), а також як пропозицій до засад кодифікації адміністративних процедур у частині відповідальності, з одного боку, і як основа для формування єдиного міжгалузевого підходу до притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності – з іншого.

Розкриваючи особливості адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання на досудовій стадії, насамперед необхідно визначитися з обсягом цього поняття. Сам етимологічний зміст терміна «досудова стадія» вказує на сукупність процедур, які передують провадженню у суді. Однак буквально трактувати цю категорію не варто. У більшості адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання судовий розгляд є факультативною стадією, на якій або переглядається рішення суб'єкта публічної адміністрації, або застосовуються окремі заходи адміністративних стягнень у примусовому порядку. Проте використання категорії «досудова стадія» є доцільним з метою охоплення

всіх проваджень щодо адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, які здійснюються до моменту судового оскарження їхніх результатів чи окремих рішень та дій, учинених на відповідній стадії цих адміністративних проваджень. До цієї категорії також можна віднести і процедуру оскарження рішень про притягнення до адміністративної відповідальності суб'єкта господарювання, що приймаються в адміністративному порядку.

Про це зазначають окремі дослідники, думки яких наведемо нижче. Можна підкреслити, що виокремлення тих чи інших стадій на теоретичному рівні, якщо такі не мають чіткого нормативного закріплення, лишається на розсуд дослідників, які здійснюють поділ, керуючись методологічною доцільністю. При цьому необхідно коректно визначити критерій поділу процедур на стадії, що дозволить виокремити загальні особливості досліджуваного правового явища. П. В. Вовк вважав однією з ключових загальних ознак юридичного процесу стадійність [41, с. 187-192]. Вона являє собою певну упорядкованість юридично значимих дій, за допомогою яких реалізуються повноваження, права, обов'язки та законні інтереси учасників правовідносин. Ці дії мають логічну послідовність та спрямовані на досягнення конкретної мети. Саме тому умовно в межах більшості проваджень можна виокремити конкретні стадії та етапи. Якщо такі стадії безпосередньо не випливають із положень законодавства, їх можна визначати на доктринальному рівні. Поділ на стадії має як практичне значення – вчинення певних дій на відповідній стадії у визначеному порядку, так і науково-теоретичне – дослідження проваджень і формулювання пропозицій щодо їхньої подальшої оптимізації. Відтак припустимий певний рівень дискреції у визначенні стадій адміністративних проваджень. У теорії адміністративного права існують різні підходи до тлумачення аналізованих понять. Ряд вчених розглядає стадію адміністративного провадження як відносно самостійну сукупність послідовно здійснюваних, взаємопов'язаних

процесуальних дій, об'єднаних метою отримання певного юридичного результату [50].

Цю мету, яку доцільніше окреслити як завдання, можна покласти в основу виокремлення стадій. Власне, характеристика юридичних цілей і завдань, що мають бути досягнуті юридично значимими діями на кожній стадії, слугує підставою для її розмежування. У провадженнях про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання такими діями можуть бути: складання протоколу (встановлення факту вчинення адміністративного правопорушення з підтвердженням доказами), ухвалення рішення, його перегляд тощо. Зазначені узагальнені дії, які охоплюють сукупність пов'язаних процесуальних кроків і відбуваються у визначеній послідовності, можуть слугувати критеріями виокремлення відповідних стадій адміністративного провадження. Стадії провадження – це послідовні етапи, які завершуються прийняттям процесуального акта, у якому в концентрованій формі відображено результати певних процесуальних дій [54]. Із цієї позиції випливає можливість ототожнення понять «стадія» та «етап». Водночас, на нашу думку, стадія є ширшим поняттям, оскільки може охоплювати декілька етапів. Спільною для наведених підходів є теза, що стадія вважається завершеною настанням правового результату – ухваленням документа, який має юридичне значення для подальшого провадження і використовується на наступних стадіях. Інші дослідники, де необхідно виділити праці І.О. Гаврилової, І.Л. Бородіна, В.Б. Авер'янова, де визначено стадію адміністративного провадження більш широко – як відносно відокремлену, часово обмежену та логічно пов'язану сукупність процесуальних дій, спрямованих на досягнення певної мети й вирішення відповідних завдань конкретного провадження, що характеризується визначеним колом суб'єктів і закріплюється в процесуальних актах [43;32; 6 та ін.].

З наведених дефініцій категорії «стадія» випливає, що найдоцільніше розуміти її як сукупність дій, поєднаних спільними ознаками, які є

підставами для відмежування та виокремлення стадій на теоретичному й практичному рівнях. Ключовою підставою такого поділу є спільність завдань кожної стадії, що реалізуються в її юридичному результаті, матеріалізованому у відповідному документі. Стадію як відносно самостійну частину послідовно здійснюваних процесуальних дій, яка, поряд із загальними завданнями, має притаманні лише їй цілі та особливості щодо кола учасників процесу, їхніх прав і обов'язків, строків учинення процесуальних дій і характеру процесуальних документів, що оформлюються в адміністративному акті [37]. У цьому контексті словосполучення «відносно самостійну...» вказує, по-перше, на відносність поділу, а по-друге, на взаємопов'язаність стадій в межах одного провадження й їх спрямованість на розв'язання питань, зокрема щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності. Резюмуючи, хоча універсальною підставою виокремлення стадії є цілі сукупності юридично значимих дій, важливими залишаються й інші ознаки, що відображають специфіку цих стадій; до їх аналізу звернемося далі.

З урахуванням наведених позицій «стадію» адміністративного провадження можна узагальнити як відносно відокремлену сукупність дій, що становлять певні загальнообов'язкові чи факультативні етапи та характеризуються самостійним процесуальним змістом і значенням для всього провадження; результатом сукупності таких дій є прийняття адміністративного акта у формі, визначеній процесуальним законодавством, який або самостійно породжує, встановлює чи підтверджує права та обов'язки учасників адміністративних правовідносин, або має процесуальне значення для них і визначає подальші дії на наступних стадіях.

Відповідно, досудова стадія адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання – це послідовна сукупність дій і процедур юрисдикційного характеру, спрямованих на притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності, яка або передуює обов'язковому судовому розгляду, або є самостійною і завершується

прийняттям рішення про притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності з можливістю його подальшого судового оскарження; вона також може охоплювати способи досудового врегулювання спорів, у тому числі (але не виключно) оскарження рішень про накладення стягнення в адміністративному порядку. Адміністративне оскарження, у межах загальної моделі юрисдикційних проваджень, може бути предметом окремих досліджень, оскільки зазвичай належить до завершальної стадії – перегляду рішень про притягнення до адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. З огляду на особливості процедури перегляду як на судовому, так і на досудовому етапі, ці питання розглядатимуться окремо.

На практиці можливі такі моделі побудови провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання: найпоширеніша модель: рішення про притягнення до адміністративної відповідальності ухвалюється на досудовій стадії, а судова стадія розпочинається у разі оскарження цього рішення суб'єктом господарювання; до досудової стадії належить і адміністративний перегляд таких рішень; судова модель: притягнення до адміністративної відповідальності здійснює суд; досудова стадія полягає у встановленні факту правопорушення на підставі належних і допустимих доказів, складанні протоколу (або іншого документа) та передачі матеріалів до суду для вирішення справи по суті; змішана модель: рішення про притягнення ухвалює суб'єкт владних повноважень, однак воно не є самодостатньою підставою для примусового виконання; таке виконання провадиться за правилами інших судових процесуальних кодексів. У цьому разі адміністративне провадження обмежується прийняттям рішення щодо суб'єкта господарювання та його адміністративним оскарженням; можливе також звернення до адміністративного суду, що ініціює судову стадію процесу.

Проте саме примусове стягнення, що здійснюється у судовому порядку за правилами не адміністративних судових процесуальних кодексів, не матиме ознак адміністративного провадження. Такі провадження щодо

притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності матимуть змішаний характер. З огляду на викладене слід зауважити, що особливості досудової стадії адміністративних проваджень стосовно суб'єктів господарювання детермінують наявність специфічних рис цієї відносно відокремленої стадії, на що необхідно звертати особливу увагу, досліджуючи поетапно ключові характеристики відповідних процедур.

Першою особливістю адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання на досудовій стадії є коло питань, що підлягають вирішенню. По-перше, у будь-якому провадженні щодо притягнення до того чи іншого виду відповідальності першоосновою є встановлення фактичних обставин, які підтверджують передбачені законом підстави для притягнення до юридичної відповідальності, зокрема адміністративної відповідальності суб'єкта господарювання за конкретне правопорушення. Залежно від складу адміністративного делікту на досудовому етапі вирішується диференційована сукупність питань відповідно до спеціального правового регулювання.

Спираючись на тристадійну модель адміністративних процедур В. Б. Авер'янова [6], можна зазначити, що на досудовій стадії вирішуються питання встановлення та підтвердження доказів вчинення суб'єктом господарювання правопорушення, за яке він є деліктоздатним, а також ухвалення рішення про накладення адміністративного стягнення. Досудова стадія може також охоплювати перегляд накладеного стягнення в порядку адміністративного оскарження, якщо суб'єкт господарювання, притягнутий до відповідальності, скористається такою процедурою. Крім того, вищестоящий орган за власною ініціативою може переглядати рішення про притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності, якщо це прямо передбачено процедурними нормами адміністративного права.

Н. Л. Губерська, узагальнивши позиції низки науковців, виокремлює серед головних стадій адміністративних проваджень стадію аналізу ситуації та початку справи, під час якої збирається й фіксується інформація про

фактичний стан, оцінюється перспектива подальшого руху справи та ухвалюється рішення про необхідність такого руху [55, с. 12]. Отже, на визначеній нами досудовій стадії в усіх випадках відбувається вирішення питань аналізу ситуації та початку провадження. Використання саме категорії «початок провадження» є більш універсальним, зважаючи на багатоманітність регулювання: якщо за результатами розгляду звернень чи реалізації власної ініціативи уповноважений орган не виявляє ознак правопорушення, формального рішення про порушення провадження або складання протоколу може не бути.

У провадженнях щодо відповідальності суб'єктів господарювання на досудовій стадії початковий етап, як правило, має таку структуру:

виявлення та аналіз підстав для здійснення перевірки та/або адміністративного розслідування факту правопорушення, вчиненого суб'єктом господарювання;

встановлення фактів і збирання належних та допустимих доказів, що підтверджують вчинення адміністративного правопорушення суб'єктом господарювання;

документування встановлених обставин і доказів у протоколі про адміністративне правопорушення чи іншому передбаченому документі.

Саме ці поетапні завдання є обов'язковими для більшості різновидів адміністративних проваджень за умови наявності підстав робити висновок про можливе вчинення адміністративного правопорушення.

Із цього випливає характерне обов'язкове коло питань, що підлягають вирішенню на досудовій стадії досліджуваних адміністративних проваджень, а саме – чи наявні наведені вище факти й обставини, які детермінують подальші дії суб'єкта владних повноважень. Коли йдеться про суб'єктів господарювання, до яких можуть бути застосовані заходи стягнень за адміністративні правопорушення, принципово важливим є встановлення достатності фактичних даних для початку провадження, оскільки будь-яке втручання в їх діяльність без належних підстав може обмежувати суб'єктивні

права, свободи та інтереси таких деліктоздатних суб'єктів. Зокрема, недостатність підстав для проведення перевірки, аналізу чи адміністративного розслідування на предмет вчинення правопорушення суб'єктом господарювання може зумовити подальше визнання рішень, ухвалених за результатами такого провадження, протиправними та їх скасування. Варто зауважити, що початок провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання може мати самостійний характер або бути ініційованим у межах інших адміністративних проваджень та процедур, наприклад, під час офіційних перевірок суб'єкта господарювання контролюючими органами чи в процесі інших судових проваджень.

Проілюструємо наведено на прикладі провадження щодо притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання – платників податків за порушення податкового законодавства. Відповідно до ст. 116 ПКУ, штрафні санкції до платників податків за порушення податкового законодавства застосовуються на підставі податкового повідомлення-рішення, яке, згідно з положеннями ПКУ, приймається за результатами розгляду акта про виявлення порушень законодавства, складеного за підсумками документальних і камеральних перевірок у передбаченому порядку [127;157].

Відповідно, можемо стверджувати, що сама по собі перевірка податкового та іншого законодавства органами Державної фіскальної служби має як ознаки самостійного адміністративного провадження, так і перебуває у логічному структурному зв'язку з провадженням щодо притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності (фінансової та іншої). Отже, саме на етапі проведення перевірки виявляються та аналізуються докази, які свідчать про вчинене суб'єктом господарювання правопорушення. З наведеного вище випливає взаємозв'язок між адміністративним провадженням щодо притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності та адміністративним провадженням з реалізації контрольних функцій суб'єктів владних повноважень: окремі процедури й етапи проваджень із перевірок суб'єктів господарювання на предмет дотримання

законодавства України є елементами та сукупністю дій, прямо віднесених до проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання. Відповідно, дії з перевірки документів і оформлення результатів перевірок належать до етапів виявлення факту правопорушення суб'єктом господарювання та початку адміністративного провадження щодо застосування заходів стягнення.

У цьому разі слід керуватися принципом, за яким перевірка суб'єктів господарювання на предмет дотримання законодавства не має основною метою виявлення адміністративних правопорушень. Тому необхідно чітко розмежовувати елементи зазначених проваджень. Водночас окремі їх елементи можуть бути спільними, хоча в загальній структурі процесу належатимуть до різних етапів і стадій та виконуватимуть відмінну функцію. Продовжуючи аналіз проваджень щодо податкових перевірок і їхнього взаємозв'язку з провадженнями про притягнення до адміністративної відповідальності, зауважимо, що для проведення документальних перевірок – як планових, так і позапланових – ПКУ імперативно встановлює низку підстав [127].

Недодержання їх чи інших процесуальних положень під час проведення відповідних перевірок суб'єктів господарювання може мати наслідком визнання протиправними рішень уповноважених органів щодо притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності та їх скасування. Судова практика підтверджує, що недодержання вимог щодо призначення перевірок може бути підставою для скасування відповідних наказів про їх призначення, визнання перевірок незаконними, що призводить до відсутності їх правових наслідків [130;129]. Тому правові вимоги для призначення перевірок додержання суб'єктом господарювання податкового законодавства корелюють із підставами, які дозволяють розпочати адміністративне провадження щодо розслідування правопорушення, вчиненого суб'єктом господарювання. Виявлення цих підстав є першою дією, яку встановлює суб'єкт, уповноважений на притягнення до відповідальності суб'єктів

господарювання. При цьому описаний вище взаємозв'язок проваджень щодо здійснення перевірки (контролю) зумовлює, що встановлення таких підстав належить до кола питань, які підлягають обов'язковому вирішенню на досудовій стадії.

Провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання можуть бути взаємопов'язані з провадженнями щодо розгляду звернень громадян. З цього приводу Н. Л. Губерська зазначає, що у випадку ініціювання проваджень громадянами або організаціями справа порушується органом виконавчої влади (посадовою особою) шляхом прийняття до розгляду відповідного звернення, у якому викладається прохання заявника про надання йому конкретного права або певного правового статусу чи дозволу на здійснення певної юридичної дії або на встановлення певних юридичних фактів [55].

Ця теза щодо загального початкового етапу адміністративного провадження однаково застосовна і до проваджень про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання. Наприклад, провадження, що здійснюються Антимонопольним комітетом України стосовно притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за порушення антимонопольного (конкурентного) законодавства у порядку, встановленому законами України «Про захист економічної конкуренції» [158] та «Про захист від недобросовісної конкуренції» [126], нерідко ініціюються на підставі звернень інших суб'єктів господарювання, які зазнали шкоди від антиконкурентних дій. Отже, підставами для початку адміністративних розслідувань можуть однаковою мірою слугувати звернення громадян, організацій та інших суб'єктів господарювання щодо вчинення правопорушення. За своєю суттю такі звернення є інформацією про ймовірне правопорушення суб'єктом господарювання, що підлягає перевірці у процесі контролю.

У разі ініціювання адміністративних процедур органами державного управління справа починається компетентним органом (посадовою особою)

шляхом видання індивідуального правового акта, який містить вимогу до громадянина чи організації виконати певний обов'язок або визначає підстави для здійснення контрольно-наглядових функцій тощо. Усі зазначені дії та рішення органів виконавчої влади, як підкреслюється у публікаціях О.Ю. Щербакової, спрямовано на підготовку розгляду та ухвалення законного й обґрунтованого рішення; від якості підготовчих матеріалів залежать оперативність і об'єктивність подальшого розгляду [190, с. 123].

В адміністративних провадженнях щодо відповідальності суб'єкта господарювання ініціювання їх проведення у більшості випадків корелює з підставами здійснення планових і позапланових перевірок. Коректне вирішення питання про можливість відкриття такого провадження та призначення позапланової перевірки зумовлює подальшу можливість застосування заходів адміністративного примусу за результатами адміністративного розслідування та/або перевірки. Результати перевірок і розслідувань підлягають належному фіксуванню та документуванню. При цьому у провадженнях щодо відповідальності суб'єктів господарювання протокол, традиційний для фіксації адміністративних правопорушень за Кодексом України про адміністративні правопорушення [77], не є єдиною формою документування. Так, у разі порушення податкового законодавства застосовується акт, тоді як у справах про порушення антимонопольного (конкурентного) законодавства – протокол.

Після документування правопорушення (за детальнішого поділу стадій) відбувається безпосередній розгляд справи по суті: дослідження доказів, вирішення питань їх допустимості, належності та відповідності законодавству. Узагальнювальним документом цього етапу є протокол, акт чи інший процесуальний документ, у якому орган, що здійснював адміністративне розслідування щодо правопорушення суб'єкта господарювання, формулює висновок про наявність або відсутність правопорушення з посиланням на докази. Саме цей документ становить основу для ухвалення рішення про притягнення чи непритягнення суб'єкта

господарювання до адміністративної відповідальності та застосування заходів стягнення. У переважній більшості випадків таке рішення приймається адміністративним органом на досудовій стадії; втім, за окремими моделями провадження рішення про застосування адміністративного стягнення ухвалює суд. Таким чином, вирішення питання про притягнення до відповідальності й застосування стягнення належить до прерогативи досудової стадії досліджуваних адміністративних проваджень.

Розуміння підготовчої стадії адміністративних проваджень з приводу відповідальності суб'єктів господарювання [190] має розкриватися через притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання також віднесено до досудової стадії цього типу адміністративних проваджень. Сам суб'єкт господарювання, якого було притягнуто до відповідальності, може обрати судовий або адміністративний спосіб оскарження такого рішення, за винятком проваджень, у яких рішення про притягнення до адміністративної відповідальності та застосування стягнення приймалося судом. Отже, перегляд рішень про притягнення до адміністративної відповідальності та застосування заходів стягнення в адміністративному порядку є субсидіарним етапом загальної структури провадження на досудовій стадії; цей етап доцільно розглядати окремо – у межах дослідження процедур оскарження рішень щодо суб'єктів господарювання.

Підсумовуючи, зазначимо: на досудовій стадії проваджень стосовно суб'єкта господарювання обов'язково вирішуються питання про наявність підстав для здійснення перевірки та/або адміністративного розслідування, безпосереднє встановлення фактів і обставин правопорушення та збирання допустимих доказів, що їх підтверджують, а також документування факту вчинення адміністративного правопорушення у формі протоколу, акта або іншого документа. На підставі наявних доказів і належної фіксації факту правопорушення адміністративний орган ухвалює рішення про притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності та застосування засобів

примусу; на досудовій стадії це рішення може бути переглянуте вищестоящим органом в адміністративному порядку.

Другою особливістю досудової стадії адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єкта господарювання є суб'єктний склад провадження. Попередньо нами розкрито основні елементи адміністративно-правового статусу органів, уповноважених на притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності, що може бути використано як база. Відповідно, на досудовій стадії органи публічної адміністрації є основним уповноваженим суб'єктом, статус якого має «потрійну» природу: по-перше, повноваження щодо з'ясування всіх обставин справи та складання протоколу (або іншого документа) про порушення адміністративного законодавства; по-друге, повноваження щодо притягнення до відповідальності та накладення відповідної міри стягнення на підставі протоколу, акта чи іншого документа; по-третє, повноваження щодо перегляду рішень нижчестоящих органів у адміністративному порядку. Притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за порушення податкового законодавства має розглядуватися із розумінням податкового органу як юрисдикційного органу, який здійснює правоохоронну та правозастосовну діяльність [72].

Варто наголосити, що характерною рисою досудової стадії будь-яких адміністративних проваджень щодо притягнення до відповідальності, які здійснює адміністративний орган (а не суд), є ознака юрисдикційності цього суб'єкта владних повноважень. У наукових підходах підкреслюється широкий спектр повноважень органів, уповноважених на притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності; зокрема, питання формування предмета доказування на адміністративній (досудовій) стадії вирішення податкового спору покладається на контролюючий орган [190]. Зазначена характеристика є притаманною і для інших проваджень щодо притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності.

Уповноважений суб'єкт публічної адміністрації діє через посадових осіб – державних службовців із різним обсягом компетенції залежно від

посади. Тому на практиці окремі функції в межах провадження виконують різні службові особи. З позиції стадійності: що пізніша стадія чи етап, то вищим має бути рівень посадової особи, уповноваженої на вчинення відповідних юридично значимих дій. З іншого боку, учасником провадження виступає суб'єкт господарювання, який притягується до відповідальності і, залежно від складу правопорушення, має відповідний статус у правовідносинах: продавець продукції (у справах про захист прав споживачів), учасник господарювання (в антимонопольних справах), платник податків/податковий агент (у податкових справах) тощо. За загальним правилом аналогічним процесуальним статусом можуть користуватися й фізичні особи-підприємці (з урахуванням особливостей представництва).

Правова природа суб'єкта господарювання передбачає представництво його інтересів фізичними особами – керівником, заступниками чи іншими посадовими особами відповідно до установчих документів; такі особи можуть делегувати повноваження представникам у межах чітко визначеної довіреністю компетенції. Делегування здійснює лише та посадова особа, яка сама наділена відповідними повноваженнями.

Отже, для досудової стадії характерно, що органи публічної адміністрації виступають юрисдикційними органами у справах про правопорушення суб'єктів господарювання, а їхні посадові особи, з урахуванням розподілу повноважень, здійснюють увесь комплекс дій цієї стадії; при цьому судова стадія здебільшого має факультативний характер.

Третьою особливістю є специфіка деліктоздатності суб'єкта господарювання. Оскільки участь у правовідносинах забезпечується через уповноважених представників, конкретне правопорушення зазвичай вчиняється або допускається певною службовою особою підприємства, установи чи організації. Нормативно термін «адміністративна відповідальність» у вузькому значенні пов'язується з правопорушеннями, встановленими КУпАП, і переважно застосовується до фізичних осіб (із окремими винятками, зокрема у сфері безпеки дорожнього руху). Інші види

відповідальності, які в доктрині відносять до адміністративної у широкому розумінні, кваліфікуються як фінансово-господарська, фінансова тощо. При цьому за один і той самий делікт, учинений суб'єктом господарювання, можлива кумуляція: адміністративна відповідальність посадової особи як фізичної особи та окрема відповідальність самого суб'єкта господарювання (адміністративна у широкому розумінні). Показовою є норма ПКУ: згідно зі ст. 112 притягнення платника податків до фінансової відповідальності за порушення законів з питань оподаткування (та іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи) не звільняє його посадових осіб – за наявності підстав – від адміністративної або кримінальної відповідальності [127].

Більш конкретним прикладом може слугувати порушення трудових прав працівників, за які ст. 265 Кодексу законів про працю встановлює фінансову відповідальність, до якої притягується суб'єкт господарювання – роботодавець [76]. Водночас ст. 41 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за аналогічні діяння для посадових осіб такого суб'єкта господарювання [77]. Найбільшу кількість порушень законодавства про працю Державна служба України з питань праці виявила у сферах: оплата праці (25 818), робочий час і час відпочинку (8 464), правила ведення трудових книжок (3 518), укладення та розірвання трудових договорів (3 284) [8]. Натомість, за статистикою справ про адміністративні правопорушення у порядку КУпАП за 2016 рік, на розгляд уповноважених органів надійшло лише 16 258 матеріалів [77]. У Звіті Антимонопольний комітет України за 2022 рік наведено, що було виявлено 611 порушень конкурентного законодавства. У огляді статистики за 2023 рік зазначено загальне зростання кількості відкритих судових справ (адміністративних та цивільних) – понад 2,1 млн, із збільшенням адміністративних на ~41 % порівняно з 2022 роком. У статистичному збірнику за 2022 рік від Державна служба статистики України наявна великий перелік показників, але не знайдено чітких даних щодо кількості проваджень або рішень саме з адміністративної

відповідальності суб'єктів господарювання за правопорушення у сфері праці чи конкуренції. Це, по-перше, свідчить про недостатню взаємодію між органами, уповноваженими на притягнення до адміністративної відповідальності, а по-друге – зумовлено надто короткими строками давності притягнення фізичних осіб до адміністративної відповідальності [65].

У підсумку виникає ситуація, коли суб'єкта господарювання можна притягнути до відповідальності за порушення трудового законодавства протягом трьох років, тоді як його посадову особу – лише протягом трьох місяців з моменту вчинення відповідних адміністративних правопорушень. Це додатково підтверджує тезу про потребу певної уніфікації підходів до адміністративної відповідальності фізичних осіб і суб'єктів господарювання. Враховуючи законодавчу політику у сфері протидії порушенням трудових прав найманих працівників, доцільно наблизити строки давності притягнення фізичних осіб до адміністративної відповідальності до строків давності притягнення суб'єктів господарювання до так званої фінансової відповідальності в одній і тій самій сфері. Це стосується не лише трудового законодавства, а й порушень у сфері оподаткування. Тому варто запропонувати на сьогодні внести зміни до КУпАП, збільшивши строк давності притягнення фізичних осіб до адміністративної відповідальності за правопорушення, що посягають на трудові права або правопорядок у системі оподаткування, соціального та пенсійного страхування, – до одного року.

Підсумовуючи, зазначимо: адміністративне провадження щодо суб'єкта господарювання здійснюється незалежно від того, чи було за відповідне діяння притягнуто посадову особу до адміністративної відповідальності, якщо за цей делікт суб'єкт господарювання визнаний законодавством деліктоздатним.

Четверта особливість досудової стадії полягає у диференціації результатів залежно від виду правопорушення, вчиненого суб'єктом господарювання. Ключовим критерієм виокремлення стадії є наявність конкретного завдання процедур, що матеріалізується у документі, яким

завершують досудову стадію. Зазвичай це – рішення про притягнення до адміністративної відповідальності або про закриття провадження з визначених законом підстав. Також досудова стадія може завершуватися рішенням про перегляд накладеного адміністративного стягнення. За моделі, коли рішення про притягнення до відповідальності ухвалює суд, досудова стадія завершується документом про звернення до суду щодо притягнення до юридичної відповідальності (позов до адміністративного чи господарського суду – залежно від категорії правопорушення суб'єкта господарювання). Якщо ж судова стадія спрямована не на притягнення, а на примусове виконання вже прийнятого рішення адміністративного органу, то за невиконання у добровільному порядку досудова стадія закінчується позовом про примусове виконання такого рішення. Водночас конкретний результат досудової стадії матиме індивідуальний характер і залежатиме від визнання суб'єктом господарювання стягнення, його виконання, обрання адміністративного способу оскарження та інших обставин, що визначають кількість елементів стадії і залежать переважно від волевиявлення та юридично значимих дій особи, яку притягують.

Отже, досудова стадія адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання залежно від регулювання може завершуватися різними юридичними результатами: вже прийнятим рішенням або – у поодиноких випадках – протоколом, актом чи іншим документом про зафіксоване правопорушення з подальшою передачею матеріалів до компетентного суду.

П'ята особливість стосується перегляду рішень. Процедура перегляду диференціюється залежно від структури провадження: якщо рішення про притягнення суб'єкта господарювання приймає суд, досудова стадія не містить альтернативного адміністративного оскарження, і перегляд відбувається виключно за судовими процесуальними кодексами судами вищих інстанцій. В інших моделях держава має гарантувати альтернативний несудовий порядок розгляду спорів за участю суб'єктів господарювання;

отже, можливість, форми й процедура перегляду визначатимуть специфіку етапів, що утворюють досудову стадію. Загальне правило: на досудовій стадії суб'єкт господарювання має право клопотати про перегляд рішення вищестоящим органом в адміністративному порядку. Попри те, що ці процедури часто недостатньо деталізовані, законодавство у цьому напрямі поступово оптимізується.

Узагальнюючи, досудова стадія адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єкта господарювання є відносно відокремленою та самостійною; її реалізують органи публічної адміністрації через уповноважених осіб за розподілом компетенції. У більшості проваджень ця стадія завершується рішенням про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності, яке може бути переглянute в адміністративному порядку та змінене повністю або частково. Значна фрагментованість норм у різних законах породжує множинні моделі проваджень, що різняться процедурою, завданнями й інституційними рисами. На теоретичному рівні, виходячи зі спільної мети інституту відповідальності суб'єктів господарювання, досудова стадія більшості таких проваджень має виразні особливості; їх розкриття дозволяє визначити функції цієї стадії, її роль у структурі проваджень і зв'язок з іншими категоріями. Крім того, досудова стадія є підґрунтям для подальшої судової стадії, зокрема щодо позовів про перегляд адміністративними судами рішень про притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності. Із проведеного аналізу випливає, що цей інститут потребує систематизації, ґрунтовного переосмислення та законодавчого реформатування.

3.2. Судовий розгляд адміністративної справи про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання

Під елементами судового розгляду, як і елементами адміністративних проваджень, у доктрині зазвичай мають на увазі стадії та етапи [180; 32, с.

153;48]), тобто відносно відокремлену сукупність дій, об'єднаних ознаками стадійності, які реалізуються в певних часових проміжках під час судового розгляду. Ці елементи, що іменуються стадіями, мають конкретне значення для розгляду будь-якої справи у суді. Поняття «порядок розгляду справ судом» є ширшою категорією, яка включає як стадії з їх елементами, так і спеціальні правила судово-процесуального законодавства: процесуальні права та обов'язки сторін, правила й обов'язки доказування та інші процедурні аспекти судового розгляду. Розгляд усієї сукупності цих питань виходить за межі одного дослідження; водночас доцільно встановити ключові особливості, що визначають основи судового розгляду справ адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання та характеризуються відносною універсальністю.

Як уже зазначалося, адміністративні провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання можуть мати різну стадійно-процесуальну структуру, яка визначає місце та роль судового розгляду. За одних умов судовий розгляд виконує функцію перегляду рішень органів про притягнення до адміністративної відповідальності; за інших – функцію ухвалення рішення про примусове виконання постанов адміністративних органів шляхом розгляду відповідних позовів; у третіх – функцію юрисдикційного розгляду справи про адміністративне правопорушення. Відповідно, порядок судового розгляду та його елементи варіюють залежно від моделі провадження.

Застережимо, що під «судовим розглядом справ адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання» тут розумітимемо не лише провадження за правилами Кодексу адміністративного судочинства України, а й усі види справ незалежно від функцій суду та юрисдикції, які є продовженням адміністративних проваджень і виконують конкретну стадійну роль. Це означає, що окремі категорії спорів, пов'язаних із притягненням до відповідальності суб'єктів господарювання, можуть розглядатися й у позовному порядку за правилами

господарського судочинства. Причому йдеться не лише про перегляд постанов за позовами суб'єктів господарювання, а інколи – і про позови самих суб'єктів владних повноважень.

На цій підставі описано загальні моделі судового залучення у відповідних провадженнях, що існують в Україні, та визначено їх функціональне призначення. Незважаючи на неодноразово підкреслену в літературі потребу уніфікації підходів до регулювання відповідальності суб'єктів господарювання, законодавство України містить значний масив складів правопорушень, за які можуть накладатися різні стягнення, а відповідні провадження реалізуються за відмінними процедурами. Саме судовий компонент цих проваджень доцільно структурувати на моделі (що й було попередньо здійснено), а далі деталізувати порядок та елементи їх реалізації.

Відповідно до першої, найбільш поширеної моделі, суб'єкти публічної адміністрації виступають юрисдикційним органом, який на досудовій стадії ухвалює рішення про притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності. Судова стадія тут виконує функцію перегляду такого рішення. Провадження у суді здійснюється, як правило, за позовами суб'єктів господарювання про визнання протиправними та скасування рішень суб'єктів публічної адміністрації (або з іншими суміжними вимогами, залежно від обраної моделі захисту). У межах цієї моделі встановлено такі ключові елементи судового розгляду: відкриття провадження за позовом, витребування та дослідження матеріалів адміністративної справи (протокол, акт, інші документи), перевірка належності, допустимості й достатності доказів, оцінка дотримання процедури на досудовій стадії (у т. ч. законності призначення та проведення перевірок), а також ухвалення рішення щодо правомірності та обґрунтованості накладеного стягнення.

Таким чином, визначено, що в межах першої моделі суд виступає гарантом процесуальної законності та матеріальної обґрунтованості адміністративного акта, а також механізмом корекції можливих порушень

досудової процедури. Надалі, для повноти картини, доцільно описати порядок і елементи реалізації другої (судової) та третьої (змішаної) моделей, зокрема специфіку ініціювання справи, обсяг і межі судового дослідження доказів, критерії перевірки дотримання процесуальних «воріт», а також наслідки встановлених порушень для чинності остаточного рішення.

Такі позови розглядаються судами належної для конкретної справи юрисдикції. В науковій літературі підкреслюється, що адміністративне судочинство виступає організаційно-процесуальною гарантією реалізації конституційного права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Цю позицію доцільно підтримати, оскільки вона точно відображає реальний стан речей. Перегляд рішень суб'єктів владних повноважень, залежно від виду провадження, здійснюється: у порядку Кодексу адміністративного судочинства України судами адміністративної юрисдикції чи судами загальної юрисдикції як адміністративними (найпоширеніший варіант) [75]; у порядку Господарського процесуального кодексу України [53]; або в порядку, визначеному Кодексом України про адміністративні правопорушення [77]. Кожен із цих процесуальних режимів має власні елементи та особливості, врегульовані відповідними кодексами.

Почнімо з найбільш типової моделі – перегляду рішень суб'єктів публічної адміністрації судами адміністративної юрисдикції. Згідно з ч. 1 ст. 2 КАС України завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень, допущених органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими й службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення владних управлінських функцій, у тому числі на виконання делегованих повноважень, шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [75]. У сучасних підходах звертається увага, що поряд із безпосереднім «захистом» доречно виокремлювати і «сприяння» реалізації прав та законних інтересів осіб у публічно-правових управлінських

відносинах. Такий акцент дозволяє ширше окреслити місію адміністративного судочинства, наблизивши її до загальної мети створення системи адміністративних судів.

Додатково наголошується, що запровадження адміністративного судочинства було мотивоване потребою ефективного інструменту контролю за діяльністю органів публічної адміністрації з метою забезпечення дотримання прав і свобод у публічно-правовій сфері. Отже, адміністративні суди виконують не лише функцію постфактум-захисту, а й превентивно-регулятивну роль, формуючи стандарти належної публічної адміністрації та процесуальної справедливості у відносинах «держава – особа/суб'єкт господарювання».

Варто зауважити, що мету, цілі та завдання адміністративної юстиції у науковому дискурсі тлумачено ширше й багатовимірно; окремі авторські позиції розширюють традиційний акцент на «захист» елементами «сприяння» та «забезпечення» реалізації прав і законних інтересів. Узагальнюючи наведені підходи [27;186], можна констатувати: завдання адміністративного судочинства охоплюють як захист, так і сприяння та забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та суб'єктів господарювання у публічно-правових відносинах. З огляду на те, що деліктні публічно-правові відносини за участю суб'єктів господарювання є системно значущими й часто пов'язані з ризиками порушення їхніх прав, суди адміністративної юрисдикції, розглядаючи такі справи, покликані гарантувати законність проваджень, уважно оцінювати доводи осіб, притягнутих до відповідальності, та реагувати на встановлені порушення з боку суб'єктів публічної адміністрації у межах наданих повноважень. Відповідно, порядок і елементи судового розгляду в межах Кодексу адміністративного судочинства України мають бути зорієнтовані на досягнення цієї мети [75].

Судовий розгляд справ адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання характеризується такими основними елементами (стадіями та етапами):

відкриття провадження в адміністративній справі;

підготовче провадження;

розгляд справи по суті та ухвалення рішення;

перегляд справи в апеляційному та касаційному порядку, а в передбачених випадках – у Верховному Суді України.

Кожна зі стадій має чітко окреслені завдання та процесуальні правила. Так, етап відкриття провадження слугує для перевірки відповідності позову вимогам закону й додержання правил підсудності, що спрямовано на забезпечення стабільності та упорядкованості судочинства. Підготовче провадження відіграє ключову роль у структурі елементів розгляду справ щодо відповідальності суб'єктів господарювання: відповідно до ст. 110 КАС України суд до початку судового розгляду вживає заходів для всебічного й об'єктивного розгляду та вирішення справи в одному судовому засіданні протягом розумного строку [75]. Це передбачає, зокрема, уточнення предмета спору й позовних вимог, визначення кола доказів і способів їх отримання, витребування матеріалів адміністративної справи, розв'язання клопотань, встановлення процесуальних строків та інших питань, необхідних для ефективного і безперервного розгляду по суті.

На стадії розгляду по суті суд досліджує докази, оцінює їх належність, допустимість, достовірність і достатність, перевіряє дотримання процесуальних «воріт» на досудовій стадії (у тому числі законність призначення й проведення перевірок, повноту документування), встановлює юридично значимі обставини та ухвалює рішення з урахуванням принципів законності, пропорційності та належного урядування. Нарешті, механізми апеляційного й касаційного перегляду забезпечують виправлення можливих помилок і формування єдності судової практики, що має особливу вагу для

проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання у публічно-правовій сфері [75].

З урахуванням принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі підготовче провадження покликане забезпечити максимально ефективну реалізацію процесуальних прав та обов'язків суб'єктів господарювання, притягнутих до адміністративної відповідальності. Це, своєю чергою, уможливорює результативний розгляд спору між суб'єктом господарювання та суб'єктом владних повноважень на судовій стадії, сприяючи захисту прав, свобод і законних інтересів таких осіб від порушень, що можуть виникати в процесі проваджень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

На стадії розгляду адміністративної справи по суті здійснюється безпосередній судовий розгляд. Поетапно реалізуються процесуальні дії сторін і суду: вирішення клопотань, допит свідків, судові дебати, видалення суду до нарадчої кімнати та ухвалення рішення. Зазначена послідовність, що має характер підстадій, суворо регламентована: з одного боку, це гарантує стабільність і передбачуваність процесу, з іншого – стимулює сторони добросовісно користуватися процесуальними правами і виконувати обов'язки.

Ключовим моментом розгляду в суді першої інстанції є ухвалення постанови адміністративним судом чи місцевим загальним судом як адміністративним за результатами позову суб'єкта господарювання щодо рішення про його притягнення до адміністративної відповідальності. Відповідно до ст. 161 Кодексу адміністративного судочинства України до кола питань, які підлягають вирішенню судом під час ухвалення постанови, належать:

- чи мали місце обставини, на які посилалися сторони у вимогах і запереченнях, та якими доказами вони підтверджуються;
- чи існують інші фактичні дані, що мають значення для правильного вирішення справи, і докази на їх підтвердження;
- яку норму права належить застосувати до спірних правовідносин;

- чи підлягають позовні вимоги задоволенню або у їх задоволенні слід відмовити;
- як розподілити між сторонами судові витрати;
- чи є підстави для допущення негайного виконання постанови;
- чи наявні підстави для скасування заходів забезпечення адміністративного позову [75].

Так, з огляду на те, що аналізований порядок судового розгляду справ у межах адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання полягає в оскарженні рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень на досудовій стадії, адміністративні суди перевіряють, з урахуванням наведених вище положень, такі обставини: чи прийнято (вчинено або допущено) їх на підставі, у межах повноважень і у спосіб, визначені Конституцією та законами України; чи використано повноваження саме з тією метою, для якої їх надано; чи є рішення (дія) обґрунтованими – із урахуванням усіх обставин, що мають значення для їх прийняття (вчинення); чи діяли органи безсторонньо (неупереджено), добросовісно та розсудливо; чи дотримано принцип рівності перед законом і запобігання дискримінації; чи збережено пропорційність, зокрема належний баланс між можливими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, задля яких ухвалюється рішення (вчиняється дія); чи забезпечено право особи на участь у процесі прийняття рішення; чи діяно своєчасно, тобто протягом розумного строку [75].

Такий комплекс питань формує режим належного сприяння суб'єкту господарювання у реалізації права на судовий захист. Особливо це стосується всебічної перевірки підстав і порядку притягнення до адміністративної відповідальності та законності обраного заходу стягнення. Рішення суду першої інстанції може бути переглянуте судами вищих інстанцій – в апеляційному та касаційному порядку, а також Верховним Судом України – на підставах, визначених процесуальним законом. Відповідну стадію оскарження судових рішень відносять до субсидіарних

стадій адміністративно-судового провадження. Порядок апеляційного й касаційного перегляду в адміністративному судочинстві встановлює Кодекс адміністративного судочинства України, а ці провадження мають відокремлений і самостійний характер. Право на апеляційне та касаційне оскарження рішень у досліджуваній категорії справ, як і в інших процесах, є додатковою гарантією судового захисту прав, свобод і законних інтересів учасників.

У наукових підходах підкреслюється, що принципи адміністративного судочинства відображають базові цінності, на яких має ґрунтуватися така форма правосуддя, та визначають зміст і засади її правового регулювання [119]. На законодавчому рівні до них віднесено: принцип верховенства права; законності; рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі; гласності й відкритості адміністративного процесу; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду; обов'язковості судових рішень [75]. Зазначені принципи, їх деталізація у процесуальному законодавстві та практична імплементація судами адміністративної юстиції визначають особливості судового розгляду справ і слугують критеріями оцінки рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у провадженнях щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності. [75].

Сукупність наведених принципів забезпечує відповідність здійснення адміністративного судочинства його призначенню. Однак багато з виділених принципів не є спеціальними для адміністративного судочинства, значна їх кількість притаманна провадженням, які здійснюються судами інших юрисдикцій. Тому необхідно зосередитись саме на тих ключових особливостях, які дозволяють визначити принципову різницю між порядком судового розгляду справ судом адміністративної юрисдикції та судового розгляду за іншими правилами. З огляду на наведене, зазначимо, що порядок

здійснення адміністративного судочинства відзначається значною кількістю особливостей, які відрізняють його від здійснення судочинства судами іншої юрисдикції. Проте ключовими, на нашу думку, є дві особливості, які визначають рівень сприяння реалізації права приватних осіб на оскарження рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, їх посадових та службових осіб. До таких особливостей можемо, у першу чергу, віднести принцип офіційного з'ясування усіх обставин по справі, який деталізований у положеннях ст. 11 Кодексу адміністративного судочинства України. Його суть полягає, по-перше, у тому, що суд вживає передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи, по-друге, що суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати докази або з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду, не вистачає. Відповідно до ч. 5 ст. 71 Кодексу адміністративного судочинства України суд може збирати докази з власної ініціативи [75].

Ознайомлення з нормами КАС України та їх судовим застосуванням показує: адміністративні суди не лише мають право, а й зобов'язані сприяти поданню й збиранню доказів, що мають істотне значення для правильного вирішення спору. Тож у адміністративному процесі суд, на відміну від інших видів судочинства, виступає активним учасником доказової діяльності. Саме принцип офіційного з'ясування всіх обставин справи є суттєвою перевагою в провадженнях щодо оскарження рішень суб'єкта публічної адміністрації про притягнення до адміністративної відповідальності суб'єкта господарювання. Він забезпечує суб'єкту господарювання процесуальну перевагу над суб'єктом владних повноважень – відповідачем у справі. Водночас цей принцип, що становить ключову особливість адміністративного судочинства й визначає його специфіку, так само як і норми закону, які його закріплюють і деталізують, не слід тлумачити як підставу для звільнення сторін від сумлінного виконання власних обов'язків, зокрема від належного обґрунтування позовів із посиланням на докази. Наприклад, згідно з ч. 3 ст.

71 Кодексу адміністративного судочинства, якщо учасник справи не може самотійно надати докази, він повинен зазначити причини такої неможливості та вказати місце їх знаходження чи можливого знаходження; суд сприяє виконанню цього обов'язку шляхом витребування потрібних доказів [75].

Із наведеного випливає дві засадничі позиції щодо особливостей розгляду справ адміністративними судами: по-перше, доказування в адміністративному судочинстві є обов'язком сторін, а не їх правом; по-друге, у разі неналежного виконання цього обов'язку суд зобов'язаний витребувати необхідні докази. Такий підхід очевидно підсилює об'єктивність і всебічність розгляду адміністративної справи. Пов'язана з цим особливість – розподіл обов'язку доказування – має низку нюансів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 71 КАС України у справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, до яких належать і провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання, обов'язок доведення правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача за умови його заперечення проти позову. Додатково, ч. 4 цієї ж статті вимагає від суб'єкта владних повноважень подати суду всі наявні документи та матеріали, які можуть бути використані як докази; у разі невиконання суд повинен витребувати такі матеріали [75]. Отже, якщо суб'єкт господарювання оскаржує рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень щодо притягнення його до адміністративної відповідальності, тягар доведення правомірності відповідної поведінки лежить на цьому суб'єкті владних повноважень. Таким чином, у справах цієї категорії особливість полягає в тому, що суб'єкт господарювання як приватно-правовий учасник перебуває в більш вигідному процесуальному становищі, що гарантує високий рівень його судового захисту. Окреслені ключові риси й формують унікальність адміністративного процесу під час розгляду справ про відповідальність суб'єктів господарювання порівняно з іншими процедурами.

Окреслені вище особливості зумовлюють специфіку окремих стадій та елементів судового розгляду цієї категорії справ. Зокрема, підготовче провадження орієнтоване на повне з'ясування обставин притягнення до відповідальності суб'єкта господарювання, чому суд адміністративної юрисдикції зобов'язаний активно сприяти. Недотримання принципу офіційного з'ясування всіх обставин справи може слугувати підставою для скасування рішення судами апеляційної чи касаційної інстанцій з власної ініціативи, що вирізняє адміністративне судочинство від інших юрисдикцій, де суд обмежений доводами позовної заяви та заперечень, а під час перегляду – доводами апеляції чи касації.

Підсумовуючи, можна зазначити, що ключовими особливостями розгляду справ адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання у порядку Кодексу адміністративного судочинства України є: 1) принцип офіційного з'ясування всіх обставин справи; 2) покладення обов'язку доказування правомірності рішення, дії чи бездіяльності на відповідача – суб'єкта владних повноважень.

Переходячи до іншого виду справ у межах досліджуваної моделі, слід відзначити, що окремі категорії адміністративних проваджень, у яких суб'єкт публічної адміністрації ухвалює рішення про притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності, належать до підвідомчості господарських судів та розглядаються за правилами господарського судочинства. Найнаочніший приклад – справи про порушення конкурентного законодавства, вчинені суб'єктами господарювання. Згідно з ч. 1 ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції» заявник, відповідач та третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету України до господарського суду протягом двох місяців з дня його отримання [158]. Отже, рішення Антимонопольного комітету України щодо накладення санкцій на суб'єкта господарювання розглядаються саме в порядку господарського судочинства.

У цьому проявляється конкуренція юрисдикцій між адміністративними та господарськими судами – адже зазначені спори за своєю суттю є публічно-правовими і за загальним правилом належать до адміністративної юрисдикції. На цю проблему звертали увагу численні науковці та практики (В.В. Борденюк [31], О.В. Бринцев [34], Д.М. Притика[134], О.П. Віхров, В.О. Коверзнев [38], М.І. Смокович[181], В.Я. Карабань [70], Ю. В. Георгієвський[47], О.Є. Самбір [179] та ін.). Вона також була предметом роз'яснень пленуму Вищого господарського суду України (постанови № 10 від 24.10.2011 [147] та № 15 від 26.12.2011). Крім того можна навести ряд інформаційних листів, ухвалених вищими судовими інстанціями [148 та ін.].

Прихильники збереження підвідомчості за господарськими судами (зокрема М.А. Гора [51], О.О. Кот [93], В.В. Резнікова [171]) аргументують свою позицію більшою спеціалізацією цих судів у сфері застосування конкурентного законодавства. Опоненти (Л.Р. Біла-Тіунова [26], К.В. Бондаренко [28]) наполягають, що процедури адміністративного судочинства більше адаптовані до вирішення публічно-правових спорів.

Водночас остаточний підхід має ґрунтуватися на чинному правовому регулюванні. Важливо підкреслити, що розгляд такої категорії справ у порядку господарського судочинства не виходить за межі предмета дослідження «адміністративних проваджень», оскільки незалежно від юрисдикції суду, судовій стадії передуює саме адміністративне провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання, яке здійснюють уповноважені органи. Як і адміністративне, господарське судочинство має послідовні стадії розгляду, проте ГПК України приділяє значну увагу досудовому врегулюванню спорів. Водночас за ст. 5 Кодексу досудове врегулювання спорів про оскарження актів державних чи інших органів (до яких належать і справи щодо притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності) не застосовується до відповідної категорії спорів [53].

Водночас претензійний порядок урегулювання спорів може застосовуватися за іншої моделі розгляду справ адміністративного

провадження щодо суб'єктів господарювання – до цього питання повернемося далі. Якщо говорити про елементи безпосередньо судового розгляду, то стадії провадження та їхні функції частково збігаються з тими, що притаманні розгляду за правилами адміністративного судочинства. Зокрема, у господарському процесі послідовно реалізуються етапи: відкриття провадження, підготовка до розгляду по суті, розгляд справи та ухвалення рішення, а також перегляд рішення господарського суду судами вищих інстанцій. Водночас кожна зі стадій має свої особливості. Якщо відкриття провадження у господарській справі за функціями та змістом мало відрізняється від інших спорів, то підготовчі дії є більш спрощеними. Зокрема, у господарському судочинстві відсутній інститут попереднього судового засідання, а підготовка справи по суті фактично не проводиться в тому обсязі, який забезпечується судами адміністративної юрисдикції відповідно до принципу офіційного з'ясування всіх обставин. Тому на практиці, незалежно від того, чи має спір публічно-правовий характер, сторони самостійно зобов'язані доводити обставини, на які посилаються, підтверджуючи їх належними доказами.

Варто підтримати підхід, за яким прагнення законодавця максимально забезпечити економію часу та розгляд господарської справи у розумний строк; відповідно інститут попереднього засідання, на думку науковця, є зайвим. Водночас підготовчі дії, як підкреслює В.В. Рєзнікова, особливо напередодні розгляду по суті, мають надзвичайно важливе значення [171, с. 273–275]. Повністю поділяємо висновок дослідника про доцільність теоретичного об'єднання стадій відкриття провадження та підготовки матеріалів у відносно самостійний етап, оскільки чітко розмежувати за функціональним призначенням дії судді з підготовки справи – як на етапі досудового засідання, так і безпосередньо перед розглядом по суті – доволі складно.

Розгляд справи по суті та ухвалення рішення господарським судом здійснюються за правилами ГПК України. Ключові риси, що відрізняють

господарське судочинство від адміністративного, – це максимальна диспозитивність і змагальність сторін. Тобто ані в процедурі розгляду, ані у процесі доказування жодна зі сторін не має процесуальних переваг. Це саме стосується перегляду рішень господарських судів апеляційною та касаційною інстанціями: апеляційний суд не обмежується доводами апеляційної скарги й перевіряє рішення першої інстанції в повному обсязі, натомість касаційний суд перевіряє правильність застосування норм права з урахуванням установлених судами фактичних обставин.

Підсумовуючи, зауважимо: у судових провадженнях щодо відповідальності суб'єктів господарювання за їхніми заявами про перегляд рішень юрисдикційних органів, що розглядаються за правилами господарського судочинства, суб'єкт господарювання, притягнений до відповідальності, не має жодних процесуальних переваг порівняно із суб'єктом владних повноважень. Останній зобов'язаний довести ті обставини, які підтверджують незаконність рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, вчинених у процесі притягнення такого суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності.

Ще одним різновидом судового розгляду справ адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання є розгляд позовів про оскарження рішень, ухвалених адміністративними юрисдикційними органами за Кодексом України про адміністративні правопорушення. Це виняткова категорія, оскільки, як неодноразово зазначалося, КУпАП нормативно не пристосований до регулювання відносин щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності та потребує перегляду в цьому аспекті. Водночас згідно зі змінами до законодавства деліктоздатними суб'єктами правопорушень, передбачених статтями 122 і 123 Кодексу, визнано також суб'єктів господарювання. При цьому досліджуваній нами моделі адміністративних проваджень – коли рішення приймає юрисдикційний орган і воно може бути переглянute судом – відповідають лише правопорушення, встановлені ч. 1–3 ст. 122 та ч. 1, 2 ст.

123 КУпАП. Це впливає з того, що відповідно до ст. 222 і 235-1 Кодексу юрисдикційними органами, уповноваженими притягати до адміністративної відповідальності, визначено органи Національної поліції та Військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо водіїв військових транспортних засобів відповідно [75].

У такому разі рішення наведених органів про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності оскаржується до відповідного місцевого суду в порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства [75], з урахуванням особливостей, визначених КУпАП (строки, право на оскарження та інші процесуальні аспекти). При вирішенні питання про перегляд постанови адміністративного органу про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності ключовими нормами матеріального права є положення КУпАП, а процесуальні норми цього Кодексу мають пріоритет порівняно з нормами КАС України.

Перегляд постанов адміністративних органів з урахуванням КУпАП характеризується прагненням спростити відповідні процедури та провадження. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 171-1 КАС України адміністративна справа щодо рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності розглядається місцевими загальними судами як адміністративними протягом п'яти днів із дня відкриття провадження. У виняткових випадках, з урахуванням особливостей розгляду, суд ухвалою може продовжити строк, але не більш як на п'ять днів.

Також мали місце спроби законодавця обмежити можливість розгляду цієї категорії справ адміністративними судами в апеляційному та касаційному порядку (ч. 2 аналізованої статті) [56]. Втім це положення було визнано неконституційним Рішенням Конституційного Суду № 3-рп/2015 від 08.04.2015 р. [194]. Отже, де-юре з «особливостей» такого розгляду фактично

збереглися лише скорочені строки розгляду місцевими судами, які, на нашу думку, не є співмірними із задекларованою метою та ускладнюють належний судовий розгляд, адже для повного встановлення обставин справи цього строку недостатньо. Водночас будь-яких окремих обмежень за строками на стадіях апеляції та касації не встановлено. Тому вважаємо, що п'ятиденне обмеження слід скасувати, а незаконні дії, бездіяльність чи рішення суб'єктів розглядати в загальному порядку. Відтак станом на сьогодні доцільним видається вилучення ст. 171-2 з КАС до напрацювання більш ґрунтовного спеціального регулювання оскарження рішень, дій і бездіяльності щодо притягнення до адміністративної відповідальності як фізичних осіб, так і суб'єктів господарювання з належними гарантіями їх прав і свобод.

Підсумовуючи, порядок і елементи судового розгляду спорів про оскарження суб'єктом господарювання адміністративного стягнення, накладеного на нього адміністративним органом у порядку КУпАП, загалом відповідають процедурі, визначеній КАС України, однак скорочені строки зумовлюють потребу максимально мінімізувати процесуальні дії під час розгляду.

Другою визначеною нами моделлю проваджень щодо притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання є такі, за якими орган публічної адміністрації здійснює лише підготовчі дії, тоді як рішення про застосування заходів адміністративної відповідальності уповноважений ухвалювати виключно суд. При цьому, як і в першій моделі, такі провадження здійснюються за правилами КАС України, ГПК України та КУпАП. Специфіка порядку та/або елементів цих проваджень детермінується їх побудовою.

Розпочнімо з порядку розгляду спорів, визначеного КАС України. Зазначимо відразу: у цьому випадку «заходи адміністративної відповідальності» розуміємо широко, оскільки у вузькому тлумаченні (як це впливає і з теорії, і з законодавства) юрисдикція адміністративних судів не

поширюється на публічно-правові справи про накладення адміністративних стягнень (п. 3 ч. 3 ст. 17 КАС).

Підтримуючи підхід науковців, які ширше тлумачать категорію адміністративної відповідальності (зокрема Н.В. Кізіма [105], Л.М. Кравченко [195, с. 27], А.П. Ходико [196, с. 1035] та ін.), включаючи до неї різного роду негативні наслідки, у тому числі накладені адміністративним судом, зауважимо: такі провадження є спорами, передбаченими п. 5 ч. 2 ст. 17 КАС, відповідно до якої до юрисдикції адміністративних судів належать публічно-правові спори, зокрема за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, установлених Конституцією та законами України [75]. До цієї категорії належать справи за позовами суб'єктів владних повноважень щодо застосування негативних наслідків до суб'єкта господарювання, які ми розглядаємо як заходи відповідальності. Наприклад, провадження у справах за позовами уповноваженого органу з питань реєстрації про заборону громадських об'єднань з підстав, передбачених законом [142;146], або у справах за позовами органів державної фіскальної служби про припинення суб'єкта господарювання [127].

Такі провадження реалізуються у формі розгляду позовних вимог уповноважених суб'єктів владних повноважень до суб'єкта господарювання про застосування до нього відповідних негативних наслідків. При цьому результатом попередньої (досудової) стадії є рішення суб'єкта публічної адміністрації звернутися до суду з позовом і безпосередньо подання цього позову. Елементи (стадії, етапи) судового розгляду цієї категорії спорів відповідають наведеній раніше моделі проваджень, що здійснюються за правилами КАС України. Водночас для окремих категорій справ притаманні специфічні процесуальні особливості. Зокрема, ідеться про провадження за зверненнями органів доходів і зборів під час здійснення ними визначених законом повноважень (на підставі подання цих органів), а також за зверненнями Служби безпеки України щодо накладення арешту на активи, пов'язані з фінансуванням тероризму, у межах зупинених фінансових

операцій на підставі рішень за резолюціями Ради Безпеки ООН [75]. Особливості тут полягають у значному скороченні процесуальних дій і строків для забезпечення принципів економії адміністративного процесу та швидкого розгляду справи.

На відміну від раніше розглянутої моделі за правилами КАС України, обов'язок доведення правомірності рішень, дій чи бездіяльності на досудовій стадії прямо не покладено на орган публічної адміністрації, що забезпечує певний баланс процесуальних прав і обов'язків між суб'єктом владних повноважень і суб'єктом господарювання, який підлягає притягненню до адміністративної відповідальності. Водночас позивач – суб'єкт владних повноважень – зобов'язаний обґрунтувати позов із посиленням на фактичні обставини та докази, що їх підтверджують. Крім того, обов'язок подати всі наявні докази, які стосуються відповідної адміністративної справи, залишається за суб'єктом владних повноважень відповідно до положень КАС України [75].

Окремі справи, щодо яких попередньо здійснювалися адміністративні провадження, можуть розглядатися судами господарської юрисдикції. У такому разі позивачами виступають органи державної влади з вимогами про застосування тих чи інших заходів відповідальності за порушення адміністративного законодавства. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 12 ГПК України господарським судам, зокрема, підвідомчі справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених до їх компетенції [53]. Найпоказовішим тут є позови до суб'єктів господарювання щодо застосування заходів відповідальності за порушення антимонопольного (конкурентного) законодавства. Докладні переліки відповідних категорій справ у сфері конкуренції містить ст. 25 Закону України «Про Антимонопольний комітет України». З метою захисту інтересів держави, споживачів і суб'єктів господарювання Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення у зв'язку з порушенням законодавства про захист економічної конкуренції органами влади,

юридичними чи фізичними особами подають заяви, позови й скарги до суду, у тому числі про: визнання недійсними нормативно-правових та інших актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо) органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю чи про розірвання угоди у разі невиконання у встановлені строки рішень АМКУ про скасування або зміну таких актів; стягнення не сплачених добровільно штрафів і пені; припинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції; зобов'язання виконати рішення органів АМКУ; безоплатне вилучення товарів із неправомірно використаним позначенням та/або копій виробів іншого суб'єкта господарювання; а також з інших підстав, установлених законом [135].

У наведених випадках такі позови охоплюють як досліджувану модель адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання, так і третю модель, за якої в судовому порядку забезпечується примусове виконання рішень про вже накладені заходи відповідальності, не виконані суб'єктом господарювання. Додатковим прикладом є справи за позовами органів АМКУ про вилучення товарів із неправомірно використаним позначенням і копій виробів іншого суб'єкта господарювання на підставах і в порядку, визначених ст. 25 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [158].

Із викладеного можна резюмувати: у законодавстві передбачено чимало випадків, коли господарський суд уповноважений накладати заходи відповідальності на суб'єкта господарювання за порушення адміністративного законодавства. Порядок і елементи розгляду цієї категорії справ господарським судом загалом не відрізняються від попередньо описаної моделі адміністративних проваджень, за винятком того, що позивачем є суб'єкт владних повноважень. Це зумовлює його обов'язок обґрунтувати позов і довести обставини, на які він посилається як на підстави вимог. В іншому зберігається беззаперечна процесуальна рівність сторін, властива господарському процесу.

Інший порядок розгляду справ реалізується відповідно до ст. 221 КУпАП, згідно з якою місцевий суд є юрисдикційним органом, компетентним ухвалювати рішення про накладення стягнення, передбаченого ч. 4 ст. 122 та ч. 2 і 3 ст. 123 Кодексу [77]. У такому разі суд розглядає протокол про відповідні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі, який складають уповноважені особи Національної поліції або Військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Відповідно до ст. 227 КУпАП така справа має бути розглянута протягом 15 днів. Головуючий оголошує, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснює учасникам їхні права та обов'язки, після чого оголошується протокол про адміністративне правопорушення. У засіданні заслуховуються учасники, досліджуються докази та вирішуються клопотання (ст. 279).

Як встановлено ст. 294 КУпАП, постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги. Вона може бути оскаржена особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим чи його представником протягом десяти днів із дня винесення постанови. Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після ухвалення, є остаточною і не підлягає подальшому оскарженню. [77].

Із наведеного випливає, що розгляд судами справ про правопорушення, передбачені ч. 4 ст. 122 та частинами 2, 3 ст. 123 КУпАП, зафіксовані в автоматичному режимі стосовно суб'єкта господарювання, становить єдину категорію, порядок і елементи якої врегульовано повністю й виключно положеннями цього Кодексу. Відповідні стадії зводяться до підготовки протоколу до судового розгляду, розгляду справи по суті та апеляційного оскарження постанови про накладення адміністративного стягнення. Усі інші процесуальні дії відбуваються на досудовій адміністративній стадії за

правилами КУпАП, включно зі стадією порушення справи. Отже, місцевий суд у цій категорії виступає юрисдикційним органом розгляду.

Специфікою такого провадження, порівняно з іншими наведеними вище правилами судового розгляду, є істотно спрощена процедура, менша кількість процесуальних дій на кожній зі стадій та інші особливості розгляду судами як юрисдикційними органами справ про притягнення до адміністративної відповідальності, що цілком регулюються КУпАП.

Підсумовуючи, формулюємо такі висновки щодо моделі, за якої уповноваженим на притягнення до адміністративної відповідальності є судовий орган. По-перше, такі справи можуть розглядатися у порядку, встановленому КАС України, ГПК України та КУпАП. По-друге, за загальним правилом порядок і елементи розгляду справ у порядку КАС та ГПК за позовами (поданнями) органів публічної адміністрації до суб'єктів господарювання щодо застосування судом заходів відповідальності не відрізняються від розгляду, коли суб'єкт господарювання оскаржує дії, рішення чи бездіяльність уповноважених органів, учинені або допущені на досудовій стадії. По-третє, порядок доказування та процесуальні ролі визначаються тим, що орган публічної адміністрації виступає позивачем, а суб'єкт господарювання – відповідачем, із урахуванням особливостей доказування в адміністративному та господарському процесах, а також у спеціальних категоріях справ за поданнями органів доходів і зборів та СБУ, для яких характерні скорочені строки й мінімізований набір процесуальних дій. По-четверте, єдино повністю унікальними за порядком і структурою є провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання за правопорушення у сфері дорожнього руху, які розглядаються місцевими судами виключно за правилами КУпАП у формі розгляду протоколу про адміністративне правопорушення; для них притаманні спрощені процесуальні дії та зменшена кількість елементів провадження.

Водночас доцільним є уніфікування підходів до розгляду таких справ у порядку КУпАП: забезпечити, щоб суди діяли в єдиному процесуальному

форматі як органи перегляду постанов про адміністративні правопорушення і як органи стягнення. Відповідно, слід розробити комплексний акт про адміністративну відповідальність фізичних і суб'єктів господарювання, який визначить спільні засади та єдиний порядок судового розгляду справ про адміністративну відповідальність. При цьому необхідні особливості проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання за порушення адміністративного законодавства мають бути збережені.

З огляду на те, що особливості порядку та елементів розгляду справ за правилами господарського й адміністративного судочинства були розкриті в межах аналізу першої та другої моделей побудови адміністративних проваджень, немає потреби окремо перераховувати їх у провадженнях щодо примусового виконання рішень про застосування заходів відповідальності: вони повністю відповідають другій моделі, за якої орган публічної адміністрації є позивачем у господарському процесі, а суб'єкт господарювання – відповідачем.

Таким чином, порядок і елементи розгляду спорів у справах про примусове виконання рішень щодо застосування заходів відповідальності (наприклад, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» [135]) відповідатимуть аналогічному порядку та елементам розгляду справ про застосування заходів відповідальності за правилами ГПК України [53]. На підставі викладеного можна зробити висновок, що судовий розгляд справ адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання має свої визначальні особливості, які залежать від того, який вид провадження за конкретне правопорушення реалізовано органами публічної адміністрації.

Продовжуючи характеристику трьох наявних моделей проваджень, у яких судові органи виконують відповідні функції, зазначимо: залежно від моделі суд або уповноважений переглядати законність рішень, дій чи бездіяльності, вчинених органом публічної адміністрації на досудовій стадії адміністративного провадження щодо відповідальності суб'єктів

господарювання; або є органом, уповноваженим ухвалювати рішення про застосування до суб'єкта господарювання заходів відповідальності за порушення законодавства України – за позовами (поданнями) органів публічної адміністрації чи, в окремих випадках, за результатами розгляду протоколу про адміністративне правопорушення; або є органом, що приймає рішення про примусове виконання накладеного органом публічної адміністрації стягнення, не виконаного добровільно. Відповідно, у перших двох моделях провадження здійснюються судами за правилами, встановленими КАС України, ГПК України та КУпАП, а в останній – виключно за правилами ГПК України. Кожен із цих порядків має характерні особливості як щодо процедури розгляду спорів, так і щодо її елементів.

На нашу думку, під час реалізації адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання необхідно систематизувати такі провадження та обрати одну з оптимальних моделей розгляду досліджуваних категорій справ або ж чітко й обґрунтовано регламентувати винятки, коли справи розглядаються судами за іншим, неуніфікованим порядком. Неприйнятними є ситуації, коли провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання подібні за функціями та змістом, але розглядаються в різних процесуальних режимах, у тому числі судами різних юрисдикцій. Окремого вирішення потребує й проблематика розгляду справ щодо відповідальності суб'єктів господарювання за правилами КУпАП, на які ми неодноразово посилалися.

Одним із найбільш доцільних шляхів подолання окреслених проблем є ухвалення кодифікованого акта, у якому будуть закріплені загальні адміністративно-процедурні норми щодо проваджень із приводу відповідальності суб'єктів господарювання. У такому акті варто передбачити й особливості судового оскарження рішень, прийнятих за результатами відповідних проваджень.

3.3 Оскарження рішення у адміністративній справі про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання

Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [90]. На виконання цього припису має бути забезпечена реальна можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності, вчинених, ухвалених або допущених уповноваженими суб'єктами під час досудової стадії адміністративного провадження, під якою розумітимемо всі процедури до звернення одного з учасників такого провадження до суду у порядку, визначеному процесуальними та судово-процесуальними нормами законодавства. Не менш важливим елементом системи гарантування непорушності прав, свобод та інтересів суб'єктів господарювання у сфері притягнення до відповідальності є також забезпечення можливості позасудового оскарження рішень щодо застосування тих чи інших заходів відповідальності за порушення законодавства України.

У доктрині адміністративного права питання заходів відповідальності суб'єктів господарювання досліджуються доволі широко як у процедурному, так і в матеріально-правовому вимірах. Водночас ці напрацювання переважно фрагментарні та розкриваються в межах вивчення окремих інститутів у різних сферах суспільних відносин. На жаль, комплексно й узагальнено процедура притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності як відносно самостійний масив правовідносин не була предметом системного аналізу. Відповідно, не опрацьовано і основні засади оскарження рішень суб'єктів, уповноважених притягати суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності. Потреба заповнити цю прогалину та подолати несистемність наукових знань зумовлює актуальність обраної тематики. Окрім того, такі дослідження мають суттєве

прикладне значення, адже визначають теоретико-практичні основи й проблеми у сфері оскарження рішень про застосування до суб'єктів господарювання заходів відповідальності.

Аналіз процедур оскарження рішень у відповідних адміністративних провадженнях і судових процесах також є ключовим для розуміння процесуального статусу суб'єктів господарювання, яких притягають до відповідальності, – зокрема їхніх суб'єктивних прав як процесуального, так і матеріально-правового характеру. Як зазначає Д.В. Лученко, складовою людиноцентристської спрямованості адміністративного права виступає інститут оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень [111].

М.В. Лошицький наголошує, що адміністративно-правовий захист громадян у відносинах із державними органами має здійснюватися на підставі встановлених законом матеріальних норм і у відповідних процесуальних формах, а держава та чинна правова система повинні гарантувати повноцінну реалізацію прав, свобод і законних інтересів приватних осіб в Україні. Одним із ключових елементів такого гарантування науковець вважає можливість оскаржувати рішення, дії та бездіяльність державних органів [104, с. 146]. О.С. Духневич зазначає, що засади й основи оскарження рішень, дій і бездіяльності безпосередньо впливають із положень Конституції України – насамперед у частині взаємовідносин держави з громадянами, – і що таке оскарження є невідчужуваним конституційним правом [60].

Ці підходи безпосередньо підкреслюють виняткову важливість забезпечення судового та альтернативного (адміністративного) захисту у правовідносинах між приватними особами та органами публічної адміністрації. Повністю поділяємо наведені позиції, узагальнюючи: без дієвих засобів оскарження рішень, дій і бездіяльності органів публічної адміністрації захист, забезпечення та реалізація суб'єктивних прав і законних інтересів осіб є неможливими. Особливо це стосується заходів

відповідальності, що можуть бути накладені на суб'єктів господарювання органами публічної адміністрації, оскільки вони обмежують права та свободи, а також будь-яких інших рішень, дій чи бездіяльності, вчинених або допущених такими органами в межах відповідних проваджень і здатних впливати на суб'єктивні права, свободи та законні інтереси суб'єктів господарювання, щодо яких здійснюється провадження про накладення заходів відповідальності.

Говорячи про рішення суб'єктів, уповноважених притягати до адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, слід чітко усвідомлювати, що йдеться як про рішення судових органів, так і про рішення органів публічної адміністрації.

Наприклад, Д.В. Лученко обґрунтовує доцільність розглядати адміністративне та судове оскарження як єдиний інститут, виходячи з єдності їх функціональної та стадійної складових [111, с. 238]. Попри те, що для окремих комплексних досліджень поєднаний аналіз цих елементів – як одного явища або у взаємозв'язку – може бути виправданим, ми не поділяємо підхід до їх злиття в єдиний процедурний інститут і розгляду як одного предмета дослідження. Зокрема, судовий процес оскарження рішень суб'єктів владних повноважень суттєво відрізняється від адміністративного оскарження за процедурними і матеріально-правовими параметрами. Відмінним є й нормативно-правове регулювання відповідних способів захисту. У нашому випадку – залежно від конкретного провадження, його структури, порядку та суб'єкта ухвалення рішення – базові засади також істотно різняться.

З огляду на це вважаємо необхідним чітко розмежовувати засади судового розгляду та адміністративного оскарження. Не заперечуючи повністю наявності спільних рис у механізмах оскарження рішень про притягнення до адміністративної відповідальності, підкреслимо: судове й адміністративне оскарження мають певні точки перетину, проте далі ми розглядатимемо основні засади кожного з них окремо. Почнімо з

адміністративного оскарження рішень уповноважених суб'єктів про притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності.

У межах наведеного вище поділу проваджень за моделями слід відразу наголосити: цей порядок застосовується виключно до тих проваджень, у яких рішення про притягнення до адміністративної відповідальності приймає саме адміністративний орган. Якщо ж рішення про притягнення до адміністративної відповідальності (у широкому розумінні) ухвалює суд, його перегляд можливий лише судами вищих інстанцій в апеляційному та касаційному порядку, визначеному процесуальними кодексами.

Першою засадою адміністративного оскарження досліджуваних рішень є субсидіарний характер. По суті це означає, що можливість суб'єкта господарювання оскаржити рішення про притягнення його до адміністративної відповідальності в адміністративному порядку не може підміняти судовий розгляд і не обмежує право на судовий захист.

Обґрунтовано підкреслюється, що право на адміністративне оскарження не обмежує і не може обмежувати право особи на судовий захист [46, с. 36–37;170;110]. Також висловлюється позиція про альтернативний характер адміністративного оскарження, що обґрунтовується у працях Л.Б. Сало та ін. [178]. З цим слід погодитися: жоден адміністративний чи інший юрисдикційний орган не може підміняти суд і право особи звернутися по судовий захист, адже воно гарантоване Конституцією України [90]. Відтак установлення у законодавстві можливості перегляду рішень уповноваженого адміністративного органу про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності є лише додатковою гарантією прав і свобод таких суб'єктів. Цей спосіб захисту може бути обраний особою, яку притягують до відповідальності, на власний розсуд, із можливістю після завершення процедури адміністративного оскарження звернутися до суду.

Фактична можливість подальшого судового звернення забезпечується зупиненням перебігу строків звернення до суду на час адміністративного оскарження, що розглядається як досудовий спосіб врегулювання спору.

Відповідно до ч. 4 ст. 99 КАС України, якщо законом передбачено можливість досудового порядку вирішення спору і позивач ним скористався, для звернення до адміністративного суду встановлюється місячний строк, який обчислюється з дня, коли позивач дізнався про рішення суб'єкта владних повноважень за результатами розгляду його скарги на рішення, дії або бездіяльність суб'єкта владних повноважень [75]. Це гарантує реальну можливість для суб'єкта господарювання реалізувати це право без негативних процесуальних наслідків.

Отже, субсидіарний характер адміністративного оскарження полягає в тому, що відповідна процедура не є обов'язковою, а реалізація права на адміністративне оскарження не обмежує подальшого звернення по судовий захист. Другою засадою є юридична визначеність процедури оскарження та її правових наслідків: порядок оскарження рішень має бути прямо встановлений законом.

Крім того, законодавство має чітко визначати підстави для зміни чи скасування рішень про застосування адміністративних стягнень та інші матеріальні й процесуальні аспекти. У науці зазвичай розрізняють загальний і спеціальний порядок адміністративного оскарження. Під спеціальним порядком узагальнено розуміють процедури, прямо врегульовані галузевими чи інституційними законами щодо конкретних рішень, дій або бездіяльності органів державної влади. Натомість під загальною процедурою мається на увазі подання скарг на будь-які рішення у порядку Закону України «Про звернення громадян» – щодо будь-яких рішень, дій чи бездіяльності [207].

Не заперечуючи права суб'єктів господарювання подавати звернення (у т.ч. скарги) в загальному порядку, слід ураховувати, що таке звернення не завжди забезпечує очікуваний результат: орган публічної адміністрації зобов'язаний його розглянути, однак за підсумком розгляду не завжди має повноваження ухвалити потрібне рішення.

Отже, юридична визначеність процедури оскарження та її правових наслідків означає, що право й порядок подання скарги суб'єктом

господарювання на рішення про притягнення його до відповідальності в адміністративному порядку мають бути прямо встановлені законом, так само як і прямо визначені законодавством повноваження органу розгляду скарги скасовувати рішення нижчестоящого суб'єкта про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності [170;185, с. 120].

Ще однією засадою є ієрархічність розгляду скарг. Це один із базових принципів, за яким органи вищого рівня мають право переглядати рішення органів нижчого рівня. Попри те, що Закон України «Про звернення громадян» загалом упорядковує питання розгляду спеціальних скарг, не врегульованих галузевими актами, із його положень впливає ключове правило: скарги не може розглядати той самий суб'єкт, рішення, дії чи бездіяльність якого оскаржуються [207]. Саме на цій засаді вибудовується ієрархічність розгляду скарг суб'єктів господарювання.

Водночас, з огляду на принцип юридичної визначеності, спеціальне законодавство має чітко встановити, який орган (посадова особа) є вищестоящим щодо тих, що уповноважені приймати рішення про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності. Прикладами можуть слугувати положення ПКУ [127], КУпАП [77] та інших нормативних актів. Узагальнюючи, необхідно підкреслити, що повноваження переглядати рішення в адміністративному порядку за ієрархією належать вищестоящим органам, які за загальним правилом повинні бути чітко визначені.

Четверта засада – необтяжливість процедури для скаржника. Ідея адміністративного оскарження (зокрема рішень про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності) полягає в тому, що скарга має розглядатися з меншими фінансовими й часовими витратами для заявника. До безпосередніх переваг адміністративного оскарження порівняно із судовим традиційно відносять економічність, оперативність і нижчий рівень формалізації [1;71]. Ці риси справді притаманні процедурі адміністративного перегляду, роблячи її привабливою для скаржника. Окрім

того, встановлений порядок оскарження є менш витратним і для держави та дозволяє суб'єктам владних повноважень виявляти недоліки у власній роботі під час здійснення адміністративних проваджень щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності, не несучи надмірних судових та інших фінансових витрат.

Водночас слід зважати, що спрощеність адміністративних проваджень порівняно із судовим розглядом не завжди гарантує бажаний для скажника результат, що особливо помітно у справах із дискусійними питаннями, щодо яких ще не склалася усталена судова чи адміністративна практика. Тому твердження про суцільні переваги адміністративного провадження над судовим було б некоректним.

Отже, необтяжливість процедури для скажника означає забезпечення швидкості, дієвості та мінімальних часових і фінансових витрат на розгляд скарги й поновлення порушених прав, свобод і суб'єктивних інтересів. Водночас повнота й об'єктивність розгляду, дотримання загальних принципів права – одна з ключових засад цих процедур. Попри спрощення для заявників, адміністративне оскарження не повинно призводити до поверхового розгляду скарг чи ігнорування істотних обставин без належного дослідження всіх доказів.

Адміністративне оскарження спирається на низку принципів: законності, встановлення матеріальної істини, економічності, гласності [59]. Наведений перелік не є вичерпним. Влучно зауважено, що на провадження щодо оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення поширюються як загальноправові, так і спеціальні принципи [89, с. 82-85]. З огляду на те, що більшість правових принципів прямо чи опосередковано закріплено в нормах матеріального та адміністративно-процедурного законодавства, органи публічної адміністрації зобов'язані діяти відповідно до них. Звернімо увагу, що основоположні принципи відображені й у Конституції України [90].

Відтак положення загального та спеціального законодавства реалізуються у процедурах перегляду рішень в адміністративному порядку щодо відповідальності суб'єктів господарювання. Це визначає спрямованість відповідних правовідносин між уповноваженими суб'єктами владних повноважень та суб'єктом господарювання, який підлягає адміністративній відповідальності. Загалом система принципів і приписів проявляється в ознаках об'єктивності та всебічності розгляду скарг. Звідси випливає, що розгляд скарг суб'єктів господарювання, яких притягнуто до адміністративної відповідальності, має бути настільки повним і всебічним, наскільки це дозволяють умови процесуального спрощення.

Отже, усе наведене свідчить: адміністративне оскарження рішень щодо відповідальності суб'єктів господарювання ґрунтується на визначених засадах, що характеризують процедури розгляду цієї категорії справ.

Основні засади оскарження рішень суб'єктів, уповноважених притягати суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності у судовому порядку, істотно відрізняються за правовим регулюванням, процедурами та іншими ознаками. Тому необхідно окреслити базові засади, властиві саме судовому перегляду таких рішень. Першою є диференціація порядку судового оскарження залежно від виду правопорушення (досудового провадження). Як уже неодноразово зазначалося, тип правопорушення, вчиненого суб'єктом господарювання, зумовлює вибір моделі адміністративного провадження – за роллю судових органів у ньому. Відповідно, якщо рішення про застосування заходів відповідальності ухвалює суд за результатами розгляду позовів (подань) суб'єктів владних повноважень або – у визначених випадках – протоколу про адміністративне правопорушення, перегляд таких рішень здійснюється у порядку апеляційного та касаційного проваджень. Засади й принципи апеляції та касації врегульовані відповідними судово-процесуальними кодексами. На цих стадіях перевіряються правильність установлення обставин, дотримання

норм процесуального права та коректність застосування матеріального права судом першої інстанції, який ухвалив оскаржуване рішення.

Аналогічні підходи застосовуються і під час перегляду справ за позовами суб'єктів господарювання про оскарження вже прийнятих рішень щодо заходів адміністративної відповідальності. Залежно від конкретного провадження оскаржувані рішення розглядаються судами різної юрисдикції. Не повторюючи деталізацію, зауважимо: джерела правового регулювання і відповідно засади кожного з проваджень містяться в ГПК України, КУпАП та КАС України. Отже, правила та порядок судового перегляду визначаються юрисдикцією, у межах якої розглядається справа, а подеколи – її особливостями конкретного провадження.

Ще одна ключова засада судового розгляду – гарантоване право на апеляційне та касаційне оскарження, за винятком випадків, установлених законом. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України, серед засад судочинства – забезпечення права на апеляційний перегляд справи та, у передбачених законом випадках, на касаційне оскарження судового рішення [90]. Це поширюється й на рішення судів першої інстанції у справах про притягнення до відповідальності суб'єкта господарювання за позовами (поданнями, протоколами про адміністративне правопорушення) органів публічної адміністрації, а також на рішення у справах за позовами суб'єктів господарювання про оскарження рішень, дій чи бездіяльності цих органів, ухвалені за результатами досудової стадії адміністративних проваджень.

Показовою є правова позиція Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо конституційності ч. 2 ст. 171-2 КАС України (рішення № 3-рп/2015 від 08.04.2015), якою визнано це положення неконституційним [175]. Оскаржувана норма встановлювала, що рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до

адміністративної відповідальності є остаточним і не підлягає оскарженню [75]. Скасовуючи цю норму, Конституційний Суд України виходив із того, що позбавлення права на апеляційне й касаційне оскарження може бути виправданим лише щодо справ про незначні адміністративні правопорушення. В інших випадках особи мають зберігати право на інстанційний перегляд рішень місцевих загальних судів як адміністративних. Законодавча заборона оскарження постанов у справах, де санкції співмірні за суворістю з покараннями, передбаченими Кримінальним кодексом України, є непропорційною меті регулювання [175].

Отже, забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження рішень судів – невід’ємна засада судового перегляду рішень уповноважених суб’єктів про притягнення до адміністративної відповідальності.

Нині майже в усіх категоріях справ відповідне право забезпечене, за винятком поодиноких ситуацій, коли воно обмежується лише апеляційним переглядом. Ще одна засада судового оскарження досліджуваних рішень – дотримання процесуальної рівності сторін з урахуванням установлених законом особливостей. І КАС України, і ГПК України закріплюють принцип рівності учасників процесу перед законом. Він впливає з конституційних приписів і відображений у низці законів, що визначають процесуальні та матеріальні положення. Вужчий за змістом, ніж принцип рівності перед законом, принцип процесуальної рівності означає забезпечення сторонам спору однакового набору прав та обов’язків із врахуванням їх реальної спроможності ними скористатися. Таке становище має максимально наближатися до рівності, окрім обґрунтовано встановлених винятків – наприклад, різниці в можливостях доведення фактів чи особливостей правового статусу сторін.

Показовим є припис КАС України [75], за яким обов’язок доведення правомірності своїх рішень, дій чи бездіяльності в справах про їх оскарження покладається на суб’єкта владних повноважень. Кодекс також передбачає додаткові обов’язки щодо здійснення доказової діяльності, про що

згадувалося раніше. Такі «процесуальні асиметрії» виправдані тим, що державний орган зазвичай володіє більшою частиною інформації та документів, які підтверджують законність його рішень. Водночас на практиці трапляються випадки, коли орган публічної адміністрації не має кращих можливостей у доказуванні, ніж суб'єкт господарювання. У таких ситуаціях суд повинен сприяти виконанню доказових обов'язків як органами публічної влади, так і суб'єктами господарювання, щодо яких здійснювалося провадження про притягнення їх до відповідальності.

Отже, процесуальна рівність у провадженнях щодо оскарження рішень уповноважених суб'єктів про притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності означає максимально наблизений спектр процесуальних прав і обов'язків та реальну можливість їх реалізації, із передбаченими законом і обґрунтованими винятками, що відповідають меті їх запровадження.

Ще одна засада – дотримання презумпції правомірності діянь суб'єкта господарювання, притягнутого до адміністративної відповідальності. Ця презумпція співвідноситься з презумпцією невинуватості фізичних осіб, хоча має свої особливості: суб'єкту господарювання не притаманна категорія вини як юридико-психологічного явища. Оскільки за правилами КАС України (найпоширеніша категорія справ, що розглядаються судами) саме державний орган має довести правомірність своїх рішень, дій чи бездіяльності щодо притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності [56], логічним є висновок, що обов'язок доведення порушення покладається на орган влади. Невиконання цього обов'язку може зумовити ухвалення рішення на користь суб'єкта господарювання – відповідача.

Якщо ж орган публічної влади виступає позивачем у справі про застосування заходів відповідальності до суб'єкта господарювання, діє загальне правило: кожна сторона доводить обставини, на які посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Отже, і в такому випадку

обґрунтованість підстав для застосування стягнення має доводити саме державний орган.

Провадження у порядку КУпАП загалом поширює презумпцію невинуватості на осіб, яких притягають до адміністративної відповідальності, що є некоректним щодо суб'єктів господарювання і породжує як теоретичні, так і практичні проблеми, про які йшлося вище [35]. Варто підкреслити, що правопорушення, за які КУпАП визнає деліктоздатним суб'єкта господарювання та встановлює порядок його притягнення до відповідальності, не корелюють ані з презумпцією невинуватості, ані з презумпцією правомірності діянь такого суб'єкта. Тому доцільно переглянути чинний підхід до відповідальності власників транспортних засобів за нормами КУпАП. До моменту комплексного врегулювання аспектів відповідальності власників транспортних засобів за правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі, положення про цей особливий вид адміністративної відповідальності, який може поширюватися й на суб'єктів господарювання, слід вилучити з КУпАП.

Разом з тим у спеціальному законодавстві, що регулює окремі види проваджень, закріплено як саму засаду, так і окремі елементи презумпції правомірності. Показовим є пп. 4.1.4 ч. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу України, за яким однією з засад податкового законодавства є презумпція правомірності рішень платника податків у разі, коли норми законів чи підзаконних актів допускають неоднозначне тлумачення прав і обов'язків платників або контролюючих органів – за такої ситуації рішення має ухвалюватися на користь як платника податків, так і контролюючого органу, залежно від обставин [127]. Це положення влучно ілюструє окреслений нами принцип презумпції правомірності діянь суб'єкта господарювання, притягнутого до адміністративної відповідальності, яким має керуватися орган, що розглядає скаргу такого суб'єкта.

Зазначений принцип узгоджується з ч. 1 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої правовий порядок ґрунтується на засадах, за якими ніхто

не може бути примушений робити те, що не передбачено законом, а також із ч. 2 ст. 58 Конституції: ніхто не може нести відповідальність за діяння, які на час їх учинення не визнавалися законом правопорушенням [90]. Враховуючи прямий характер дії цих норм, суди під час перегляду рішень про притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності повинні виходити з базових засад інституту юридичної відповідальності.

Отже, презумпція правомірності діянь суб'єкта господарювання означає, що його не можна притягати до адміністративної відповідальності за діяння, яке прямо не визначено як правопорушення, а також без доведення встановлених законом фактів, необхідних для застосування стягнення, підтверджених належними доказами. Усі ці факти та обставини зобов'язаний довести суб'єкт владних повноважень, який ухвалив рішення або ініціював судовий процес про притягнення суб'єкта господарювання до відповідальності. Якщо суд установлює, що презумпцію не спростовано, – незалежно від юрисдикції, у межах якої розглядається справа, – рішення має ухвалюватися на користь суб'єкта господарювання.

Дотримання загальноправових і спеціальних процесуальних принципів судового розгляду цієї категорії справ також слід віднести до ключових засад судового оскарження рішень уповноважених суб'єктів про притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності.

Як і в разі адміністративного оскарження, для кожної судової юрисдикції загалом і для її окремих елементів властива власна система принципів, що проявляється в основних засадах розгляду відповідних справ. Йдеться про загальноправові принципи, притаманні всім урегульованим правом суспільним відносинам, і спеціальні принципи, характерні для конкретного виду процесу – адміністративного, господарського або провадження за КУпАП. Підсумовуючи, зазначимо: ця засада полягає в неухильному дотриманні сукупності загальноправових і спеціальних процесуальних принципів, притаманних судочинству відповідної юрисдикції,

під час розгляду справ про оскарження рішень щодо притягнення суб'єкта господарювання до адміністративної відповідальності.

Беручи до уваги все наведене, можна стверджувати, що оскарження рішень уповноважених суб'єктів про притягнення до адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання має власні засади, які набувають специфічних рис залежно від того, чи здійснюється оскарження в адміністративному порядку, чи в судовому. Крім того, справи цієї категорії, що розглядаються судами, вирізняються особливими засадами залежно від юрисдикції та обраної моделі провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання, окреслених раніше.

Особливо важливим елементом системи оскарження є процедура адміністративного перегляду, яка нині недостатньо систематизована, так само як і норми про процедури притягнення суб'єктів господарювання до заходів відповідальності.

Судовий розгляд справ про оскарження рішень щодо відповідальності суб'єктів господарювання також спирається на низку фундаментальних засад. Метою нашого дослідження було виокремити загальні основи, що поєднують усі провадження щодо відповідальності суб'єктів господарювання та механізми їх оскарження і можуть застосовуватися до відповідних процедур. Подальшого опрацювання потребує деталізація засад і особливостей проваджень у розрізі окремих складів правопорушень.

Отже, поставлених цілей і завдань досягнуто; здійснено внесок у розроблення проблематики, запропоновано авторське бачення правової природи відповідальності суб'єктів господарювання, заходів, що до них застосовуються, та відповідних проваджень.

3.4 Виконання рішення у адміністративній справі про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання

Виконання рішення про застосування адміністративної відповідальності до суб'єкта господарювання є завершальною та самостійною стадією адміністративного провадження, яка водночас виконує функцію переведення владного рішення з площини юридичної дійсності у сферу фактичних правових наслідків [109]. Інакше кажучи, лише на етапі виконання рішення воно набуває ознак реалізованого владного припису, а отже – відбувається трансформація владного волевиявлення суб'єкта публічної адміністрації або суду у конкретний обов'язок суб'єкта господарювання, підкріплений механізмами державного примусу.

У цьому аспекті виконання є не просто логічною завершальною фазою, а гарантійним елементом інституту адміністративної відповідальності. Без завершення у формі фактичного виконання заходів адміністративного впливу сама відповідальність була б декларативною та символічною, тобто такою, що не виконує відновлювальної, превентивної та охоронної функцій. Виконання забезпечує не лише індивідуальний правовий наслідок щодо конкретного правопорушника, але й загальну превенцію – підтримку правопорядку через неминучість санкції.

У доктрині адміністративного права виконання традиційно розглядається як похідне від рішення органу публічної влади [125], однак у контексті відповідальності суб'єктів господарювання воно набуває ширшого значення, що пов'язано з тим, що об'єктом впливу в даному випадку є не фізична особа, а організація, яка має складну правову природу, майнову та ділову сферу інтересів, господарські цикли та зобов'язання перед іншими особами. Через це виконання рішення щодо суб'єкта господарювання має більш істотний вплив не лише на сам правопорушний прояв, а й на його подальшу економічну активність.

Таким чином, виконання рішення в цій категорії справ є не просто механізмом притягнення до відповідальності, а також інструментом зрівноваження приватних і публічних інтересів, що через свою природу включає в себе принципи пропорційності, обґрунтованості та мінімального втручання там, де це можливо.

У науці адміністративного процесу виконання рішень традиційно розглядається через призму його співвідношення із судовим контролем. Співвідношення тут є діалектичним: з одного боку, суд, як гарант конституційних прав, має можливість переглянути законність рішення, що підлягає виконанню; з іншого – після того, як таке рішення набуло законної сили, виконання стає самостійною стадією, у межах якої судовий контроль має допоміжний характер.

У справах щодо відповідальності суб'єктів господарювання це співвідношення ускладнюється тим, що: рішення можуть бути різної природи: адміністративні (АМКУ, ДПС, інші регулятори), судові (КАСУ/ГПКУ/КУпАП); юрисдикція виконання не завжди тотожна юрисдикції винесення рішення; контроль за виконанням може здійснювати як орган, що ухвалив рішення, так і інший орган (наприклад, ДВС або господарський суд за заявою стягувача).

Показово, що судовий контроль у стадії виконання не має і не може мати характеру повторного розгляду справи по суті. Він спрямований лише на оцінку належності, пропорційності та правомірності засобів примусового виконання. Таким чином, судовий контроль на цьому етапі є гарантією від надмірного примусу з боку публічної адміністрації та засобом збереження балансу інтересів.

Водночас характер судового контролю відрізняється залежно від моделі провадження, що передувала виконанню. Наприклад, якщо рішення було ухвалене адміністративним органом, на стадії виконання суд може виступати як гарантійний суб'єкт (через перевірку дій виконавця). Якщо ж рішення прийняв суд, то контроль має радше інституційну природу –

забезпечується через механізми законності та апеляційного/касаційного перегляду.

Завершальною доктринальною проблемою першого блоку є визначення меж допустимого втручання адміністративних органів під час виконання рішення. Виконання санкцій щодо суб'єкта господарювання фактично є формою публічно-правового імперативного впливу. Проте його межі не можуть бути необмеженими, адже Конституція України встановлює правило правової визначеності та пропорційності державного втручання у право власності та господарську діяльність.

У зв'язку з цим межі втручання повинні визначатися: законом, а не підзаконними актами чи дискреційними інструкціями; чіткістю предмета та способів виконання (не допускається «розширене тлумачення» санкції); пропорційністю тягара виконання до тяжкості правопорушення та правового наслідку; заборонаю подвійного стягнення або накладення заходів, які фактично виходять за межі рішення.

Інакше кажучи, виконання не може перетворюватися на додаткове покарання, ширше за те, що встановлено у самому рішенні. У цій площині положення ч. 2 ст. 19 Конституції України мають вирішальне значення, оскільки обмежують дискрецію адміністративних органів під час примусового виконання.

Питання виконання рішень у справах про адміністративну відповідальність стосовно суб'єктів господарювання характеризується наявністю кількох моделей правозастосування, які істотно відрізняються за природою, процедурою реалізації та обсягом судового контролю [20]. Найбільш поширеною є адміністративна модель, у якій рішення виконує той самий орган, що його ухвалив. У цьому випадку публічна адміністрація фактично поєднує у собі повноваження правозастосування та забезпечення реалізації санкції. Такий підхід характеризується самодостатністю адміністративного механізму, адже орган не лише встановлює факт правопорушення та визначає міру впливу, але й забезпечує її виконання,

включаючи стягнення штрафу, зупинення чи обмеження певних видів діяльності, застосування приписів або інших інструментів владного впливу. Суд при цьому не залучається автоматично; його участь виникає лише тоді, коли рішення не виконується добровільно, потребує механізмів примусового виконання або було оскаржене.

Інша модель побудована на судовому виконанні, коли рішення про притягнення до відповідальності ухвалюється не адміністративним органом, а судом, і саме суд стає первинним гарантом як законності, так і виконання. У такому разі стадія виконання розглядається як логічне продовження судового захисту. Судове рішення може бути виконане державним виконавцем, але може мати й самовиконувальний характер, коли сам факт його ухвалення створює юридичні наслідки без потреби у окремих виконавчих діях. Важливо, що суд у таких випадках не втрачає контроль над виконанням, адже саме він надає оцінку правомірності застосованих заходів примусу або здійснює корекцію виконання у разі порушення прав суб'єкта господарювання.

Між цими двома моделями існує проміжна – змішана, або адміністративно-судова. Вона застосовується тоді, коли рішення про відповідальність ухвалюється адміністративним органом, але реальне примусове виконання можливе лише за участю суду. Зовні така модель виглядає як формальне збереження адміністративної процедури, однак фактичний момент юридичної ефективності санкції настає лише після включення судового механізму. Тобто адміністративне рішення набуває обов'язкової сили для правопорушника лише тоді, коли суд надає йому виконавчу силу, перетворюючи його з адміністративного акта на акт юрисдикційного захисту. Це найбільш поширена модель у справах, що пов'язані із значними фінансовими санкціями або з впливом на майнові інтереси суб'єкта господарювання.

Окремої уваги потребує те, що співіснування кількох моделей виконання у правовій системі створює явище юрисдикційної фрагментації. Її

зміст полягає у тому, що одна і та ж санкція може бути застосована адміністративним органом, але виконуватися – уже в судовому порядку, або навпаки, суд ухвалює рішення, але його реалізація потребує дій адміністративних органів. За відсутності єдиного кодифікованого підходу межі застосування кожної моделі визначаються не системним рішенням законодавця, а численними спеціальними законами і підзаконними актами, що спричиняє колізії та нерівномірність правозастосування. У таких умовах межі між адміністративним і судовим примусом часто стираються, а приватний суб'єкт може бути змушений проходити кілька різних процедур – спершу адміністративну, потім судову – лише для того, щоб правовідносини були завершені.

Таким чином, адміністративна модель забезпечує оперативність, судова – гарантійність та процесуальний баланс, а змішана – компроміс між ними, однак саме вона найчастіше породжує суперечності у визначенні способів виконання. Саме через таку фрагментацію в науковій літературі посилюється аргументація на користь ухвалення Адміністративного процедурного кодексу України як засобу уніфікації порядку виконання заходів адміністративної відповідальності щодо суб'єктів господарювання.

роблематика суб'єктного складу стадії виконання в адміністративних справах щодо відповідальності суб'єктів господарювання виявляє системний характер, адже саме від належної визначеності повноважень кожного учасника залежить законність примусових дій, ефективність захисту прав та своєчасність реалізації санкції. У цій площині традиційно виділяють адміністративні органи, суди та органи примусового виконання, однак таке номінальне розмежування є лише відправною точкою аналізу. Кожний із названих суб'єктів реалізує власну функцію, яка не може бути довільно розширена або звужена поза межами закону, що прямо впливає з конституційного припису про дію органів влади виключно на підставі, в межах повноважень і у спосіб, визначені законом [74].

Адміністративні органи, що ухвалюють рішення про застосування заходів адміністративної відповідальності до суб'єкта господарювання, на стадії виконання зберігають компетенцію щодо організаційного супроводу, контролю та у дозволених законом випадках – безпосереднього вчинення дій, які перетворюють рішення з декларативного на фактично діюче [86]. Ідеться, зокрема, про надсилання платіжних вимог чи вимог про сплату штрафу, винесення приписів, ініціювання тимчасових обмежень у сфері публічно-правових дозволів, направлення матеріалів до органів примусового виконання у випадку відмови від добровільного виконання або пропуску встановленого строку. Їх активність, однак, не може переходити межі, встановлені в самому рішенні та у профільному законодавстві; будь-яка «креативна» модифікація змісту санкції або її процесуальної форми на етапі виконання несумісна з принципом правової визначеності та заборонаю погіршення становища приватної сторони поза межами судового чи передбаченого законом адміністративного перегляду.

Суди у стадії виконання виконують принаймні дві системні ролі, що поєднують гарантійну та організаційно-контрольну функції. По-перше, якщо рішення про відповідальність прийнято судом, то контроль за його виконанням набуває характеру інституційного продовження юрисдикційного захисту; суд розглядає скарги на дії державного виконавця, тлумачить резолютивну частину для цілей виконання, вирішує проміжні процесуальні питання, які унеможливають або ускладнюють реалізацію присудженого. По-друге, коли первинним є адміністративне рішення, саме суд забезпечує надання йому виконавчої сили у випадках, визначених законом, тим самим перетворюючи адміністративний акт на підставу для застосування засобів державного примусу в майновій сфері. Суд не вправі заміщати собою адміністративний орган, однак покликаний відсікти свавільні та непропорційні дії, захистити право власності та свободу здійснення господарської діяльності від надмірних обмежень, що на етапі виконання виникають найчастіше.

Органи примусового виконання, передусім державна виконавча служба або приватні виконавці у випадках, прямо передбачених законом, становлять процесуальний міст між резолютивною частиною рішення і фактичним результатом. Їхня компетенція є похідною від виконавчого документа і жорстко регламентованою; вони не можуть тлумачити зміст санкції поза текстом виконавчого акта, не мають права змінювати спосіб або порядок виконання без відповідної судової ухвали, зобов'язані дотримуватися принципів пропорційності, економії примусу та мінімального втручання. Звідси походять процесуальні гарантії суб'єкта господарювання під час вчинення виконавчих дій: право на своєчасне повідомлення, право бути заслуханим щодо способів та строків виконання, право на подання заперечень та скарг на дії виконавця, право ініціювати відстрочку, розстрочку або зміну способу виконання через суд, якщо буквальне виконання призведе до непропорційного втручання в господарську діяльність або загрожуватиме інтересам третіх осіб.

Статус суб'єкта господарювання на етапі виконання не зводиться до пасивного обов'язку терпіти втручання; він передбачає процесуальну активність, спрямовану на мінімізацію шкоди, узгодження способів виконання з реальними оборотними можливостями, а також на ініціювання процедур судового контролю за діями виконавця чи адміністративного органу. Суб'єкт господарювання має право на отримання повної інформації про підстави та обсяг примусових заходів, на доступ до матеріалів виконавчого провадження, на використання процесуальних інструментів для корекції темпу і механіки виконання. Усі ці повноваження ґрунтуються на поєднанні загальних принципів належного процесу та спеціальних приписів процесуального законодавства (КАС України, ГПК України, КУпАП та профільних законів), а також на загальних конституційних гарантіях судового захисту і недоторканності права власності [12, с. 56-60].

З огляду на наведене, суб'єктний склад стадії виконання у справах щодо відповідальності суб'єктів господарювання повинен бути чітко

окреслений у матеріальних та процесуальних джерелах. Будь-яка невизначеність породжує спокусу розширювального тлумачення владних повноважень, що прямо суперечить ч. 2 ст. 19 Конституції України, та підвищує ризик визнання дій під час виконання протиправними.

Гарантійний вимір виконання рішень у справах про адміністративну відповідальність усе частіше стає центральним як у доктринальних дискусіях, так і в судовій практиці. Природа цих гарантій поєднує декілька шарів правового регулювання. Перший рівень становлять конституційні приписи про верховенство права, пропорційність втручання та судовий контроль за рішеннями, діями та бездіяльністю органів публічної влади [18]. Другий рівень складають процесуальні кодекси, які формулюють механізми реалізації цих приписів у конкретних провадженнях, включно зі способами і межами судового втручання у виконання [17]. Третій рівень утворюють спеціальні закони, що встановлюють особливості виконання окремих категорій рішень, зокрема у сфері публічних фінансів, конкуренції чи галузевого контролю [64].

Ключовою гарантією є забезпечення реальної, а не ілюзорної можливості суб'єкта господарювання впливати на спосіб і динаміку виконання. Ця можливість конкретизується через процесуальне право ініціювати відстрочку або розстрочку виконання, просити про зміну способу виконання у випадках, коли буквальне застосування санкції у визначений спосіб спричинить непропорційне обмеження господарської діяльності, руйнівний вплив на трудовий колектив або загрозу для інтересів кредиторів та споживачів. Судова практика, зберігаючи лаконічність підходів, послідовно виходить із необхідності оцінювати запит на корекцію виконання крізь призму добросовісності боржника, об'єктивних економічних показників, співмірності інтересів держави та приватної особи, а також наявності альтернативних, менш обтяжливих для боржника засобів досягнення тієї самої публічно-правової мети.

Не менш вагомою є гарантія доступу до судового контролю за діями виконавця або адміністративного органу, який супроводжує виконання. Такий контроль не може перетворюватися на повторний розгляд спору по суті, однак має включати можливість оцінити законність способів примусу, відповідність вжитих заходів змісту резолютивної частини рішення, дотримання процедурних вимог щодо повідомлення, фіксації виконавчих дій та забезпечення права бути почутим. Ідея «бути почутим» у стадії виконання має прикладний вимір: суб'єкт господарювання вправі подавати заперечення, пояснення, альтернативні плани виконання, пропозиції щодо графіків платежів або технічних рішень, які зменшують втручання у майнову сферу без нівелювання публічної мети.

Гарантії пропорційності і заборони надмірного примусу взаємодіють із засадою економії примусових заходів. Їхній практичний сенс полягає у тому, що органи примусу повинні обирати такий інструментарій, який забезпечує виконання з мінімально можливим втручанням у сферу прав та інтересів суб'єкта господарювання. Якщо існує декілька можливих способів досягнення результату, перевагу слід віддавати найменш обтяжливому, за умови що він забезпечує реальний та своєчасний ефект. У цій площині презумпція правомірності діянь суб'єкта господарювання, яку доктринально обґрунтовано раніше, працює як контрбаланс автоматизованим підходам до виконання: держава повинна довести необхідність саме такого ступеня втручання, який вона обрала, а не будь-якого іншого [67].

Додаткову вагу мають запобіжники проти подвійного покарання та кумуляції санкцій. Виконання не може породжувати нові санкції, які фактично дублюють або посилюють вже накладені заходи, якщо на те немає прямої законної підстави. Концепція «non bis in idem» у публічно-правовій площині не вичерпується кримінальним процесом; вона перешкоджає множинним зазіханням на одну й ту саму протиправну поведінку, замаскованим під різні виконавчі дії. Звідси випливає потреба у точному

співвіднесенні кожного кроку виконавця зі змістом резолютивної частини рішення; будь-яке відхилення має отримати попередню судову легітимацію.

Важливим елементом гарантій є також забезпечення доступу до інформації про хід виконання. Прозорість виконавчих дій знижує ризики зловживань, полегшує судовий контроль, поліпшує можливості для досягнення компромісних рішень у сфері строків і способів виконання. Вимога фіксації кожної дії в матеріалах виконавчого провадження, належного повідомлення про намір вчинити обтяжливі заходи та надання часу для реагування не є формальністю; це інструменти, що уможливають реалізацію права бути почутим та права на ефективний засіб юридичного захисту.

Сукупність названих гарантій формує мінімальний стандарт справедливого виконання рішень у публічно-правовій сфері. Їх дотримання забезпечує легітимність примусу і зменшує транзакційні витрати як держави, так і бізнесу, оскільки дозволяє досягати публічної мети без руйнівних наслідків для економічного обороту.

Стадія виконання у справах про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання віддзеркалює комплекс глибинних проблем українського адміністративного процесу. Насамперед ідеться про фрагментарність нормативного поля, яка виявляється у множинності спеціальних законів із відмінними логіками виконання та у недостатній «сшивці» процесуальних кодексів між собою. Колізійність норм, що регулюють одні й ті самі аспекти виконання в різних галузевих контекстах, нерідко ускладнює визначення юрисдикції контролю, порядку звернення до примусу та критеріїв пропорційності застосованих заходів. Юрисдикційна фрагментація, окреслена в попередніх підрозділах, безпосередньо транслюється у виконавчу фазу: коли рішення виникає у адміністративній площині, а виконується через судову, виникає ризик затягування, дублювання процедур та підвищення трансакційних витрат.

Проблемним залишається і питання меж дискреції адміністративних органів під час безпосереднього виконання власних рішень [184]. Хоча законодавство загалом визначає основні форми примусу, на практиці трапляються випадки, коли органи влади намагаються доповнити або модифікувати зміст санкції під виглядом «технічних» або «організаційних» заходів. Така практика несумісна з принципами правової визначеності та заборонаю погіршення становища особи поза рамками судового перегляду. Запобігти їй можуть два взаємопов'язані інструменти: чітке формулювання резолютивної частини рішень, що підлягають виконанню, та підвищена процесуальна відповідальність органів за вихід за межі наданих повноважень, у тому числі у формі судового визнання дій протиправними і покладення витрат.

Не менш гострою є потреба у стандартизації підходів до корекції способів і строків виконання у випадках, коли буквальне застосування санкції породжує надмірні наслідки для господарської діяльності. Відсутність єдиних законодавчих критеріїв для надання відстрочки, розстрочки або зміни способу виконання породжує різноспрямовану судову практику і підвищує ступінь невизначеності для бізнесу. Запровадження вичерпних, але гнучких критеріїв, що включають фінансові показники, соціальний ефект і наявність альтернативних способів досягнення мети, дозволило б підвищити передбачуваність правозастосування та зменшити конфліктність виконавчої стадії.

Сукупність наведених проблем уможлиблює формулювання концептуального напрямку реформування – кодифікацію адміністративно-процедурних основ виконання рішень у справах про адміністративну відповідальність стосовно суб'єктів господарювання. Як підкреслює Р.С. Калінін, унормовані приписи мають інтегрувати презумпцію правомірності діянь суб'єкта господарювання у разі неоднозначності норм та закріпити пріоритет менш обтяжливого способу виконання за умови досягнення публічної мети [68, с. 145].

Паралельно із кодифікаційними кроками доречно розвивати інструменти цифрової простежуваності виконавчих дій. Із точки зору процесуальних гарантій оцифрований обіг документів, електронне повідомлення сторін, публічні журнали виконавчих дій і доступ суб'єкта господарювання до електронної справи підсилюють принципи гласності та підзвітності, знижують ризик маніпуляцій строками і змістом дій та полегшують судовий контроль. У перспективі це дозволить мінімізувати кількість процесуальних спорів навколо належності повідомлення та фактів, зафіксованих у виконавчому провадженні.

Важливо також підкреслити роль судової практики у формуванні стандартів виконання. Попри лаконічність та обмежений обсяг коментування у цьому підрозділі, варто зауважити, що підходи Верховного Суду до пропорційності втручання, до співвідношення змісту резолютивної частини та фактичних виконавчих дій, до допустимості зміни способу виконання з огляду на баланс інтересів держави та бізнесу вже створюють орієнтири для нижчих судів і для органів примусового виконання. Саме через такі орієнтири поступово вибудовується передбачуваний, а відтак і більш ефективний режим реалізації адміністративної відповідальності щодо суб'єктів господарювання.

Загалом стадія виконання в адміністративних справах не є другорядною або допоміжною; вона становить зміст результативності всього інституту відповідальності. Публічна влада має забезпечувати безумовну неминучість санкцій за порушення публічно-правового порядку, але робити це у спосіб, який зберігає економічну життєздатність правопорядку, не руйнує довіру до державних інституцій і не створює зайвих бар'єрів для добросовісної господарської активності. Такий баланс можливий лише за умови чіткої нормативної архітектури, належних процесуальних гарантій, послідовного судового контролю і відповідального застосування примусу.

Висновки до розділу 3:

1. У висновку узагальнено результати дослідження позасудової стадії адміністративних проваджень щодо застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання та сформульовано системні орієнтири її подальшого нормативного та практичного розвитку. Насамперед описано місце позасудової стадії в загальній структурі адміністративних проваджень: встановлено, що вона є відносно відокремленою сукупністю процесуальних дій та процедур юрисдикційного характеру, які або передують судовому розгляду, або завершуються ухваленням рішення про притягнення до відповідальності з можливістю його адміністративного чи судового перегляду. Визначено, що вжиття терміна «позасудова стадія» є методологічно доцільним, попри факультативність судового етапу в значній частині проваджень.

Щодо змісту позасудової стадії провадження щодо суб'єктів господарювання визначено її обов'язковий функціональний зміст: виявлення та аналіз підстав для початку перевірки та/або адміністративного розслідування; встановлення фактичних обставин та збирання належних і допустимих доказів; документування результатів у передбачених формах (протокол, акт чи інший процесуальний документ). Описано, що саме на цьому етапі формуються предмет доказування та критерії допустимості/належності, а також закладаються підвалини для кінцевого рішення. Встановлено, що недодержання процесуальних вимог при призначенні й проведенні перевірок діяльності суб'єктів господарювання здатне нівелювати правові наслідки подальших управлінських правозастосовних рішень, що зумовлює підвищені стандарти якості документування та дотримання процедурної форми.

У площині суб'єктного складу визначено, що центральним уповноваженим суб'єктом позасудової стадії виступає орган публічної адміністрації з ознаками юрисдикційності; описано «потрійну» природу його компетенції: з'ясування фактичних обставин і фіксація правопорушення, ухвалення рішення про стягнення, перегляд рішень нижчестоящих органів. Встановлено, що реалізація повноважень відбувається через посадових осіб із градуїтованим рівнем відповідальності залежно від стадії та складності дій, а з боку приватного сектора інтереси суб'єкта господарювання представляються уповноваженими особами з можливістю делегування у межах установчих і довірчих повноважень.

Окремо описано специфіку деліктоздатності суб'єктів господарювання та кумулятивну модель відповідальності: встановлено, що за один і той самий делікт можливе паралельне притягнення посадової особи (адміністративна або кримінальна відповідальність) та самого суб'єкта господарювання (фінансова або фінансово-господарська відповідальність як різновид адміністративної у широкому розумінні). Визначено нормативні орієнтири (зокрема податкові), які закріплюють невзаємовиключність таких форм відповідальності суб'єктів господарювання, що потребує уніфікації процесуальних підходів і синхронізації строків давності для забезпечення балансу публічних і приватних інтересів.

Щодо результатів позасудової стадії встановлено їхню диференціацію залежно від виду правопорушення та обраної моделі провадження: позасудова стадія може завершуватися: рішенням про притягнення або про закриття провадження; рішенням про перегляд накладеного стягнення в адміністративному порядку; процесуальним документом про звернення до суду щодо притягнення або примусового виконання. Описано, що індивідуальна траєкторія позасудової стадії залежить від визнання стягнення, його виконання, вибору способу оскарження та інших юридично значимих дій учасників.

У частині перегляду визначено, що наявність або відсутність адміністративного оскарження як елемента позасудової стадії корелює зі структурою провадження: коли рішення приймає суд, перегляд можливий виключно за процесуальними кодексами; у разі адміністративного рішення – діє субсидіарний механізм перегляду у вищестоящих органах. Встановлено тенденцію до розширення альтернативних, несудових способів вирішення публічно-правових спорів за участю суб'єктів господарювання, що вимагає деталізації процедур і строків, а також єдиних стандартів якості розгляду.

Методологічно описано й обґрунтовано доцільність доктринального виділення стадій там, де закон прямо їх не фіксує, за критерієм спільності завдань і юридичного результату, що матеріалізується у процесуальному документі. Встановлено, що таке узгодження доктринальних і нормативних підходів підвищує передбачуваність правозастосування, зменшує ризик процесуальних помилок та сприяє уніфікації практики між різними органами.

2. Встановлено, що судовий розгляд адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання в Україні ґрунтується на трьох базових моделях участі суду: по-перше, перегляд рішень суб'єктів публічної адміністрації, ухвалених на позасудовій стадії; по-друге, ухвалення судом первинного рішення про застосування заходів відповідальності за позовами (поданнями) органів влади або за результатами розгляду протоколу; по-третє, примусове виконання вже накладених, але не виконаних стягнень. Визначено, що кожна модель реалізується у власному процесуальному середовищі (КАС України, ГПК України, КУпАП) і формує специфічну конфігурацію стадій та тягаря доказування.

Описано ключову особливість проваджень за правилами КАС України: принцип офіційного з'ясування всіх обставин і покладення на суб'єкта владних повноважень обов'язку доведення правомірності оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності. Встановлено, що така конструкція забезпечує суб'єкту господарювання процесуальну перевагу та підвищує стандарти законності, пропорційності й належного урядування. Окремо визначено роль

підготовчого провадження як етапу концентрації доказів, уточнення предмета спору та врегулювання клопотань задля безперервного розгляду по суті.

Для господарського судочинства описано перевагу диспозитивності та змагальності сторін: встановлено, що суд не здійснює такої ж активної доказової ініціативи, як в адміністративному процесі, а сторони несуть симетричний тягар доказування. Визначено наявність конкуренції юрисдикцій у справах публічно-правової природи (зокрема антимонопольних), що спричиняє фрагментацію підходів і потенційні різночитання стандартів.

Щодо проваджень за КУпАП встановлено, що скорочені строки розгляду та спрощені процедури покликані забезпечити оперативність, однак можуть обмежувати повноту дослідження обставин. Описано, що часткове відновлення балансу гарантується стадіями апеляції й касації, проте визначено потребу перегляду надмірних часових обмежень, аби узгодити швидкість із якістю правосуддя.

Синтезуючи результати, визначено спільний знаменник усіх трьох моделей: суд виконує роль гаранта законності та матеріальної обґрунтованості державного примусу щодо бізнесу. У першій моделі встановлено превалування контролю за досудовою процедурою; у другій – описано суд як первинний юрисдикційний орган застосування санкцій із фокусом на межах публічних повноважень; у третій – визначено функцію забезпечення невідворотності виконання рішень. Водночас встановлено ризики, пов'язані з розпорошеністю підвідомчості та різноспрямованістю процесуальних режимів: непередбачуваність практики, транзакційні витрати, можливості обрання предметних юрисдикцій.

На цій підставі обґрунтовано й визначено стратегічний вектор реформи: уніфікація підходів шляхом прийняття кодифікованого акту щодо адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. Описано цілі такого акту: 1) закріпити єдині базові стандарти судового контролю та

доказування; 2) гармонізувати ролі суду в різних моделях; 3) стандартизувати підготовче провадження як механізм концентрації доказів без втрати процесуальної економії; 4) переглянути скорочені строки там, де вони перешкоджають повноті з'ясування обставин; 5) усунути конкуренцію юрисдикцій у «пограничних» публічно-правових спорах; 6) забезпечити єдність апеляційно-касаційних фільтрів і правозастосовної практики.

Додатково встановлено, що цифровізація доказів і процесуальних дій має бути інтегрована як горизонтальний інструмент підвищення ефективності в усіх моделях. Визначено, що чіткий розподіл тягара доказування, уніфіковані строки та прозорі стандарти судового контролю підсилять правову визначеність, зменшать витрати сторін і зміцнять довіру до правосуддя. Підсумково описано цільовий результат, що полягає у формуванні узгодженого, передбачуваного та справедливого режиму публічно-правової відповідальності, у межах якого права суб'єктів господарювання будуть захищені однаково ефективно незалежно від обраної моделі провадження чи юрисдикції суду.

3. Встановлено, що необтяжливість для скажника – ключова риса адміністративної процедури: менші часові та фінансові витрати, вищий рівень оперативності та процесуальної економії. Водночас описано межі спрощення: повнота і всебічність розгляду не можуть поступатися формальній швидкості; орган зобов'язаний дослідити всі істотні обставини. Визначено, що адміністративне оскарження спирається на принципи законності, встановлення матеріальної істини, гласності та економії примусу, які мають пряму кореляцію з конституційними засадами.

Встановлено, що судове оскарження у механізмі адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання диференціюється за юрисдикціями та видами проваджень: апеляційний і касаційний перегляд судових рішень здійснюється за правилами відповідних процесуальних кодексів; оскарження адміністративних актів у суді відбувається за КАС України чи ГПК України залежно від предмета спору й моделі провадження.

Описано засаду інстанційності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: забезпечення права на апеляційний перегляд і, у передбачених законом випадках, на касаційне оскарження є невід'ємним елементом доступу до правосуддя; обмеження цього права допустиме лише для справ незначної тяжкості. Визначено процесуальну рівність сторін як базовий орієнтир, доповнений «процесуальною асиметрією» в адміністративному судочинстві: тягар доказування правомірності рішення покладено на суб'єкта владних повноважень, що відповідає публічно-правовій природі спору і принципу належного урядування.

Встановлено, що презумпція правомірності діянь суб'єкта господарювання є наскрізною ідеєю, яка конкретизується в окремих галузевих актах і має бути врахована судами під час перевірки рішень про притягнення до відповідальності: орган влади доводить наявність складу правопорушення, належність, допустимість і достатність доказів та відповідність санкції принципу пропорційності. Описано, що будь-яка невизначеність чи колізія норм тлумачиться на користь приватної особи в межах закону, тоді як державне втручання не може виходити за межі чітко встановлених повноважень. Визначено, що уніфікація процедур оскарження адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, включно з чіткими критеріями для зміни, скасування рішень і поновлення строків, є необхідною передумовою правової визначеності.

Підсумково встановлено, що ефективна система оскарження – адміністративного і судового – забезпечує баланс між інтересом держави у підтриманні публічного порядку і правом бізнесу на передбачуване, пропорційне та процесуально справедливе втручання. Визначено, що саме через механізми оскарження інститут адміністративної відповідальності здатен виконувати свої відновлювальні й превентивні функції без надмірного обмеження економічної свободи та конкуренції.

4. Встановлено, що стадія виконання рішень у справах про адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання є самостійним

завершальним етапом провадження, який перетворює владне волевиявлення на конкретний, забезпечений державним примусом, обов'язок. Описано її гарантійну природу: лише фактичне виконання забезпечує відновлювальну, превентивну та охоронну функції відповідальності, формуючи неминучість санкції як елемент правопорядку.

Визначено, що у сфері господарювання виконання має розширений вимір, оскільки торкається майнових інтересів, операційних циклів і зобов'язань перед третіми особами; відтак застосовується тест пропорційності, мінімального втручання та правової визначеності. Встановлено межі допустимого впливу: дії органів на етапі виконання мають ґрунтуватися на законі, відповідати змісту резолютивної частини рішення й не створювати «додаткового покарання» поза встановленою санкцією.

Описано три моделі виконання: адміністративну (рішення виконує орган, що його ухвалив; суд залучається у випадку оскарження або необхідності примусу); судову (рішення приймає суд і контроль за виконанням інтегрований у судовий захист; можливі як самовиконувальні ефекти, так і участь державного чи приватного виконавця); змішана (адміністративне рішення набуває реальної виконавчої сили через судовий механізм (надання виконавчої сили, судовий контроль способів примусу). Встановлено, що саме змішана модель найчастіше породжує колізії процедур і збільшує витрати часу та ресурсів.

Визначено суб'єктний склад стадії виконання: адміністративні органи (організаційний супровід, ініціювання примусу в межах закону), суди (гарантійний і контрольний блок; надання виконавчої сили; розгляд скарг на виконавчі дії; зміна способу/строків виконання), органи примусового виконання (реалізація виконавчих документів у межах чіткої компетенції). Встановлено, що жоден суб'єкт не вправі розширювати повноваження поза законом; будь-яке відхилення від резолютивної частини підлягає попередній судовій легітимації.

Описано процесуальні гарантії суб'єкта господарювання під час виконання: право бути повідомленим і почутим; доступ до матеріалів виконавчого провадження; можливість заперечень щодо способів і строків; ініціювання відстрочки, розстрочки або зміни способу виконання; оскарження дій виконавця чи адміністративного органу. Встановлено, що ці гарантії реалізують принципи верховенства права, пропорційності, економії примусу та ефективного судового захисту.

Визначено критерії пропорційності виконавчих заходів: відповідність цілі санкції, співмірність втручання економічним наслідкам для підприємства, наявність менш обтяжливих альтернатив із тим самим результатом. Описано взаємодію із засадами *non bis in idem*: подвійна чи кумулятивна кара без прямої правової підстави є неприпустимою; кожна виконавча дія має точно кореспондувати змісту резолютивної частини.

Встановлено ключові проблеми практики: фрагментарність нормативного регулювання, конкуренція юрисдикцій між адміністративним, господарським та адміністративно-деліктним процесами, різні стандарти строків і доказування на етапі виконання, а також ризики «креативного» розширення санкцій під виглядом технічних заходів. Описано наслідки: затягування процедур, дублювання дій, підвищення трансакційних витрат і зниження передбачуваності для бізнесу.

Підсумково встановлено, що ефективність інституту адміністративної відповідальності вимірюється не актом притягнення, а реальним і справедливим виконанням. Описано, що баланс між невідворотністю санкції та збереженням економічної життєздатності досягається через поєднання чіткої нормативної архітектури, дієвих гарантій і послідовного судового контролю. Визначено, що саме така модель мінімізує конфлікти, підвищує правову визначеність та підтримує довіру до публічної влади і судової системи.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в установленні змісту інституційного механізму забезпечення реалізації адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання й обґрунтуванні напрямів адміністративно-правового та організаційного забезпечення його ефективності. За результатами дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Встановлено наявність фрагментарності регламентації адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: базовий КУпАП не містить загальної моделі відповідальності юридичних осіб, тоді як численні спеціальні закони (у сферах ветеринарії, санітарного благополуччя, містобудування, використання виключної економічної зони тощо) закріплюють окремі склади правопорушень і санкції.

Систематизовано такі функції адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання, як: каральну (відплатну), превентивну (загальну та спеціальну), регулятивну (підтримання стандартів і процедур), відновну (компенсацію шкоди). З огляду на цільову спрямованість впливу виокремлено три типи юридичної відповідальності: карально-превентивний, орієнтований на покарання та недопущення повторних порушень (типовий інструмент – штрафи); карально-припинювальний, сфокусований на негайному припиненні протиправної поведінки й усуненні умов її продовження (позбавлення спеціальних прав, анулювання ліцензій/дозволів, конфіскація знарядь правопорушення, примусовий поділ суб'єкта з домінуючим становищем); карально-компенсаційний, який поєднує відплатну та відновну функції (накладення штрафу разом із обов'язком відшкодувати шкоду чи сплатити донараховані суми).

2. Встановлено, що застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання невід'ємно пов'язане з дотриманням

процесуальної форми, яка має забезпечувати одночасно ефективність захисту публічних інтересів і гарантування прав учасників провадження. Описано зміст процесуальної форми як нормативно визначеної послідовності дій уповноважених органів, спрямованої на досягнення цілей адміністративно-деліктного реагування. Визначено, що розмежування процесуальної форми відповідальності та власне процесуальної відповідальності має фундаментальне значення: перша структурує порядок притягнення до відповідальності, друга – є різновидом державно-примусових заходів, покликаних охороняти процесуальний правопорядок.

3. На рівні матеріальних засад обґрунтовано ключові принципи відповідальності суб'єктів господарювання: законності, верховенства права, об'єктивної істини, справедливості, рівності перед законом і судом, розумності строків, індивідуалізації стягнення та гарантованості оскарження. Узагальнено, що принцип об'єктивної істини вимагає повного й неупередженого дослідження доказів та встановлення вини саме юридичної особи як організаційного утворення, а не механічного перенесення психічних категорій вини фізичної особи. Встановлено, що дефекти правозастосовчого впливу, корпоративного контролю та внутрішніх процедур можуть слугувати критеріями «організаційної вини» і впливати на вид та розмір санкцій.

4. Адміністративні правопорушення суб'єктів господарювання класифіковано: за галузево-інституційним критерієм (дорожня безпека, оподаткування та інші обов'язкові платежі, праця й зайнятість, конкуренція, банківська та фінансова сфери, бюджетний процес, екологія, захист прав споживачів, спеціалізовані сектори, інформаційна безпека/персональні дані, а також інші змішані склади). Для кожної групи описано характерні об'єкти посягання, підстави деліктоздатності та інструменти реагування. Підкреслено, що для банківської та фінансової сфер притаманний розширений арсенал інструментів (від штрафів до організаційних і ліцензійних заходів), а для екологічного блоку – множинність джерел і потреба уніфікації.

5. Визначено правову природу проваджень щодо притягнення суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності як таких, що належать до юрисдикційних; описано їх місце в системі адміністративного процесу та взаємозв'язок із судовими і позасудовими формами розгляду. Встановлено, що класифікація проваджень доцільно здійснюється дихотомічно (юрисдикційні та неюрисдикційні) з подальшим поділом юрисдикційних за інституційним критерієм (суди, органи публічної адміністрації) і за процесуальним режимом (КАС України, КУПАП, спеціальні адміністративні процедури).

6. Детально описано три базові моделі побудови проваджень відносно суб'єктів господарювання: адміністративну, де рішення ухвалює орган публічної адміністрації, а судовий розгляд активується через оскарження; судову, де матеріали готуються адміністрацією, а рішення приймає суд; змішану, за якої адміністративне рішення не є самодостатнім для примусового виконання і трансформується в судову стадію для забезпечення виконавчого механізму. Встановлено, що змішаний характер проваджень зумовлює необхідність чіткого розмежування контрольних процедур (перевірок) і власне проваджень про відповідальність, попри те що окремі елементи (виявлення, фіксація, оцінка доказів) є спільними та послідовно інтегруються.

7. Встановлено, що судовий розгляд адміністративних проваджень щодо відповідальності суб'єктів господарювання в Україні ґрунтується на трьох базових моделях участі суду: по-перше, перегляд рішень суб'єктів публічної адміністрації, ухвалених на позасудовій стадії; по-друге, ухвалення судом первинного рішення про застосування заходів відповідальності за позовами (поданнями) органів влади або за результатами розгляду протоколу; по-третє, примусове виконання вже накладених, але не виконаних стягнень. Визначено, що кожна модель реалізується у власному процесуальному середовищі (КАС України, ГПК України, КУПАП) і формує специфічну конфігурацію стадій та тягаря доказування.

Синтезуючи результати, визначено спільний знаменник усіх трьох моделей: суд виконує роль гаранта законності та матеріальної обґрунтованості державного примусу щодо бізнесу. У першій моделі встановлено превалювання контролю за досудовою процедурою; у другій – описано суд як первинний юрисдикційний орган застосування санкцій із фокусом на межах публічних повноважень; у третій – визначено функцію забезпечення невідворотності виконання рішень. Водночас встановлено ризики, пов'язані з розпорошеністю підвідомчості та різноспрямованістю процесуальних режимів: непередбачуваність практики, транзакційні витрати, можливості обрання предметних юрисдикцій.

8. Встановлено, що інститут оскарження рішень у справах про застосування адміністративної відповідальності до суб'єктів господарювання має подвійний вимір – адміністративний (позасудовий) і судовий – які пов'язані спільною метою захисту прав, свобод та законних інтересів, але відрізняються за правовою природою, процедурою та наслідками. Описано конституційне підґрунтя цього інституту: ст. 55 Конституції України гарантує право кожного на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, що зумовлює необхідність реальної, а не декларативної доступності як адміністративного, так і судового способів захисту. Визначено, що ефективність оскарження є системоутворюючим елементом усіх проваджень, пов'язаних із відповідальністю бізнесу, оскільки саме воно забезпечує перевірку законності і пропорційності державного примусу.

Встановлено, що адміністративне оскарження має субсидіарний характер: воно не підміняє судовий захист і не обмежує право звернення до суду; перебіг процесуальних строків для судового звернення підлягає коригуванню з урахуванням досудової процедури. Описано юридичну визначеність як засаду адміністративного перегляду: повноваження органу, порядок подання та розгляду скарги, а також можливі рішення за результатом перегляду мають бути прямо встановлені законом; застосування загального порядку звернень можливе, але не завжди дає юридично

релевантний результат. Визначено ієрархічність відповідальності суб'єктів господарювання як принцип: скаргу розглядає вищестоящий орган, а не той, чії дії чи рішення оскаржуються; такий підхід покликаний забезпечити неупередженість і реальну можливість виправлення помилок.

9. Описано три моделі виконання: адміністративну (рішення виконує орган, що його ухвалив; суд залучається у випадку оскарження або необхідності примусу); судова (рішення приймає суд і контроль за виконанням інтегрований у судовий захист; можливі як самовиконувальні ефекти, так і участь державного чи приватного виконавця); змішана (адміністративне рішення набуває реальної виконавчої сили через судовий механізм (надання виконавчої сили, судовий контроль способів примусу).

Сформульовано пропозицію концептуального оновлення дефініції адміністративного правопорушення щодо суб'єктів господарювання. Запропоновано доповнити ст. 9 КУпАП нормою, яка встановлює, що адміністративним правопорушенням суб'єкта господарювання є протиправне діяння, вчинене в його інтересах уповноваженими представниками або допущене через їх відсутність, яке є суспільно небезпечним та шкідливим і тягне адміністративну відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. автор-упорядн. В.П. Тимощук. К.: Факт, 2003. 496 с.
2. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді. за заг. ред. О.М. Пасенюка. К.: Істина, 2007. 608 с.
3. Адміністративне право України : навч. посіб. за заг. ред.: Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. Київ : Істина, 2007. 216 с.
4. Адміністративне право України : підручник. за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Істина, 2009. 480 с.
5. Адміністративне право України : підручник. за ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юрид. літ., 2003. 896 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Т. 1: Загальна частина. К: Юридична думка, 2004. 584 с.
7. Адміністративне право України: навчальний посібник. за заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулевської. К.: Істина, 2001. 267 с.
8. Адміністративне право України: підручник. за заг. ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. К.: Істина, 2008. 457 с.
9. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посіб. С.М. Алфьоров [та ін.] ; К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
10. Адміністративний процес України : підручник. за заг. ред. Д. І. Йосифовича. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.
11. Адміністративні правопорушення у 2016 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/05/bl_ap2016pdf.zip
12. Адміністративно-судове процесуальне право України : підручник. Д. В. Лученко, Ю. В. Георгієвський, М. І. Белікова [та ін.] ; за заг.

ред. проф. Д. В. Лученка. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2024. 696 с.

13. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підруч. для вищ. навч. закл. О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. Київ : Літера ЛТД, 2002. 287 с.

14. Банчук О.А. Адміністративно-деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні. К.: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.

15. Батіг Р.В. Адміністративне провадження щодо відповідальності юридичних осіб в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 250 с.

16. Батіг Р.В. Система принципів адміністративного провадження щодо відповідальності юридичних осіб. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. Ч. 2. С. 28–32.

17. Бевзенко В. Загальні засади судового контролю за дискреційними повноваженнями. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Zag_zasadu_sud_kontr_dusk_povnovazh.pdf

18. Бекетов О. Дотримання принципу пропорційності як обов'язкова умова гармонізації правової системи України з європейськими міжнародно-правовими стандартами. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 2. С. 95–98.

19. Беньковський С. Ю. Правові засади та принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення: автореф. дис.. ... канд. юрид. наук.: Ірпінь, 2009. 19 с.

20. Берназюк Я.О. Пропуск процесуального строку не повинен слугувати засобом легалізації триваючого правопорушення. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/560698>

21. Белов Д.М., Фрідманський Р.М. Правові механізми захисту майнових прав територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні.

Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Випуск 3. Частина 3. С. 439-444

22. Биковський М.Ю. Адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання: методологічний аспект розуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 798-800. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/193>

23. Биковський М.Ю. Методологічні основи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. «Молодь: наука та інновації» 2024: матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Дніпро, 13–15 листопада 2024 року (у 3-х томах). Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» Дніпро : НТУ «ДП», 2024. Том 3. С. 130-132.

24. Биковський М.Ю. Підстави адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: реформа розуміння сутності. *Правові новели*. 2024. № 22. Том 3. С. 91-95. URL: <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.3.14>

25. Биковський М.Ю. Суб'єкт господарювання як суб'єкт адміністративної відповідальності. *Legal education and science in the context of European integration* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (5 жовтня 2022 р.). за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. О. Легези ; НТУ «Дніпровська політехніка». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 6-8.

26. Біла Л.Р. Адміністративна відповідальність за порушення антимонопольного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеський ун-т ім. І.І. Мечникова. О., 1995. 24 с.

27. Біличенко Т.М. Щодо цілей, завдань і принципів адміністративного судочинства. *Форум права*. 2012. № 4. С. 91-95.

28. Бондаренко К.В. Підвідомчість справ про оскарження рішень щодо притягнення до адміністративної відповідальності за рішення 246 антимонопольного законодавства України. *Митна справа*. 2011. № 2 (74). Ч. 2. С. 105-110.

29. Бондарчук С. А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу. *Право і безпека: науковий журнал*. засн. Хар. нац. ун-т внутр. справ. 2010. № 5. С. 151-154.
30. Бондарчук С.А. Принципи адміністративного судочинства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2011. 18 с.
31. Борденюк В.В. Деякі питання розмежування повноважень між адміністративними та господарськими судами. *Вісник Вищого господарського суду України*. 2011. № 1. С. 131-136.
32. Бородін І. Л. Адміністративно-юрисдикційний процес : монографія І. Л. Бородін. Київ : Алерта, 2007. 184 с.
33. Бригінець О.О. Адміністративно-правовий статус державної податкової служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 Ірпінь: Б. в., 2011. 19 с.
34. Бринцев О.В. Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів: проблеми та перспективи. Х.: Право, 2007. 64 с.
35. Будько З. М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2005. 19 с.
36. Бюджетний кодекс України: Закон України № 2456-VI від 08.07.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
37. Виконавча влада і адміністративне право. за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Ін-Юре, 2002. 668 с.
38. Віхров О.П. До питання про критерії розмежування господарської та адміністративної юрисдикцій. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 2. С. 110-117.
39. Віхрова В.С. Адміністративна відповідальність фізичних та юридичних осіб країн Європейського Союзу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2015. 227 с.

40. Віхрова І. О. Адміністративно-господарські санкції як заходи господарсько-правової відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 151–155
41. Вовк П.В. До питання про визначення поняття стадії судового адміністративного процесу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 187-192.
42. Водний кодекс України: Закон України № 213/95-ВР від 06.06.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
43. Гаврилова І.О. Юридичні особи як суб'єкти адміністративної відповідальності. *Юридичний вісник*. Серія: Повітряне і космічне право. 2016. № 2. С. 68-74.
44. Галуцько В., Глобенко І., Галуцько В. Засади публічного адміністрування періоду зародження адміністративного права у Франції та їх зв'язок з сучасним адміністративним правом України. URL:<https://www.ssaals.com.ua/pravo/10594/10594>
45. Галуцько В., Махмурова-Дишлюк О., Фелик О., Глобенко І., Галуцько В. Класичне адміністративне право Франції: лекція. URL:<https://www.ssaals.com.ua/pravo/halunko-v-makhmurova-dyshliuk-o-hlobenko-i-halunko-v-klasychne-administratyvne-pravo-frantsii-lektsiia/10601>
46. Гаруст Ю.В. Оскарження дій посадових осіб як засіб забезпечення прав громадян у податковій сфері. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 35-41.
47. Георгієвський Ю. В. Адміністративна юстиція : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004.
48. Гнатюк С.С. Провадження в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 156 с.
49. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність : навч.-метод. посіб. /С. Т. Гончарук ; М-во освіти і науки України, Нац. авіац. ун-т, Ін-т повітр. і косміч. права. Київ : НАУ, 2005. 118 с.

50. Гончарук С.Т. Основи адміністративного права України: навч. посіб. К.: Аванпост-прим, 2004. 200 с.
51. Гора М.А. Проблемні питання оскарження рішень органів Антимонопольного комітету у справах про захист економічної конкуренції. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 79-86.
52. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. № 19-20, № 21-22. Ст.144 (втратив чинність)
53. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України № 1798 XII від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
54. Грищук Н. Історико-правовий генезис інституту адміністративної відповідальності: порівняльно-правові аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 111-115.
55. Губерська Н.Л. Стадії адміністративних процедур: поняття й види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30 (2). С. 28-32.
56. Гусейнов Р.Х. Поняття адміністративно-юрисдикційного провадження в діяльності органів виконавчої влади та визначення видів таких проваджень. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2012. Т. 25 (64). № 1. С. 365-370.
57. Демський Е. Щодо адмінвідповідальності юридичних осіб. *Юридичний вісник України*. 2002. № 33. С. 6-7.
58. Держпраці планує перевірити у 2024 році більше 19 тис. суб'єктів господарювання. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/224906_derzhprats-planu-perevriti-u-2024-rots-blshe-19-tis-subktiv-gospodaryuvannya?utm_source=chatgpt.com
59. Досудове врегулювання спорів із податковими органами. URL: http://n.auditor.com.ua/uk/component/na_archive/595?view=material

60. Духневич О.С. Правові засади провадження щодо оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Форум права*. 2011. № 1. С. 323-328.
61. Забарний Г. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Г. Г. Забарний, Р. А. Калюжний, В. К. Шкарупа. Київ : Вид-во Паливода А. В., 2003. 212 с.
62. Загальне адміністративне право: підручник. І. С. Гриценко, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька [та ін.] ; за заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2017. 568 с.
63. Законодавство ЄС. URL: <http://pravo.org.ua/files>
64. Закурін М.К. Дискреція – дія на власний розсуд. Поняття та прояви / М.К. Закурін. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 4. С. 17–24
65. Звіт 2022. URL: https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti/zvit-2022?utm_source=chatgpt.com
66. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Х., 2001. 19 с.
67. Кайдашев Р. П. Сутність судового контролю в адміністративному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. 3 (77). С. 128.
68. Калінін Р. С. Адміністративні процедури у виконавчому провадженні за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 277 с.
69. Капустіна Н. Процесуальна відповідальність як особлива форма державного примусу. *Conferința științifică internațională „OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA”*, ediția a II-a Chișinău, 24 martie 2023. С. 398-401.
70. Карабань В.Я. Господарська та адміністративна юрисдикції: правозастосовний та правотворчий аспекти. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 1. С. 141-150

71. Кисіль Л.Є. Нагальні завдання удосконалення адміністративного оскарження. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 174-180.
72. Ківалов С.В. Теоретична характеристика функціонального змісту адміністративного судочинства як правозахисного механізму у сфері публічного управління. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 7-19.
73. Кізіма Н.В. Економічні санкції, передбачені законодавством України, та їх родова належність. *Право України*. 2002. № 6. С. 132-136.
74. Клименко О. С. Адміністративно-правове регулювання діяльності державної виконавчої служби щодо примусового виконання рішень майнового характеру : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2010. 193 с.
75. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747 IV від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
76. Кодекс законів про працю України: Закон України № 322-VIII від 10.12.1971. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
77. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
78. Кодекс України про надра: Закон України № 132/94-ВР від 27.07.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340
79. Коллер Ю.С. Адміністративна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху: міжнародно-правовий аспект. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 1. С. 111-115.
80. Коломoeць Т.О. Апеляція в адміністративно-юрисдикційному процесі: питання теорії та практики: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. 254 с.
81. Коломoeць Т.О. Система адміністративних стягнень за законодавством про адміністративні правопорушення України. *Право України*. 2002. № 2. С. 103-106.

82. Коломоєць Т.О., Лютіков П.С. Оціночні поняття адміністративного судочинства України: наукові підходи до їх тлумачення у правовій доктрині. *Право України*. 2018. № 2. С. 54–70.

83. Коломоєць Т.О., Нікітенко Н.П. Відвід (самовідвід) в адміністративно юрисдикційному процесі: питання теорії та практики: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 211 с.

84. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно- деліктне право) : навч. посіб. В. К. Колпаков. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

85. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

86. Комзюк А. Т., Комзюк М. А., Липій Є. А. Виконання адміністративних актів: новації прийнятого Закону «Про адміністративну процедуру». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. Том 33 (72). № 4. С. 38-44.

87. Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Верховенство права та законність як принципи діяльності Національної поліції. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 45-53.

88. Комзюк А. Т., Мельник В. В. Завдання державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). С. 337-345.

89. Константинов С.Ф. Принципи оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 82-86.

90. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

91. Корунчак Л.А. Заходи процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві, правова природа. *Часопис Київського університету права*. 2020. №3. С. 162-165

92. Костицький В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права. КНУ ім. Тараса Шевченка*. 2010. Число 5. Правова відповідальність. С. 312–322
93. Кот О.О. Оскарження рішень Антимонопольного комітету: проблеми розмежування компетенцій. *Конкуренція*. 2011. № 3. С. 38-43.
94. Крижановська В.А. Адміністративна відповідальність і фінансові санкції: порівняльний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 4 (10). С. 101-106.
95. Ктіторов М.О. Принципи провадження в справах про адміністративні правопорушення та забезпечення їх реалізації в діяльності ОВС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 19 с.
96. Кузьменко О.В. Адміністративно-процесуальне право України. К.: Атіка, 2006. 384 с.
97. Кузьменко О.В. Курс адміністративного процесу: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2012. 208 с.
98. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія. О. В. Кузьменко. Київ : Атіка, 2005. 352 с.
99. Кучерявенко М.П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. К.: Правова єдність, 2008. 701 с.
100. Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2001. 20 с.
101. Легеза Ю.О. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері використання природних ресурсів. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С.140–147.
102. Легеза Ю.О. Розсуд судді адміністративного суду: поняття та класифікація. Правові новели. *Науковий юридичний журнал*. 2022. №18. С. 77-81.

103. Лісовий кодекс України: Закон України № 3852-ХІІ від 21.01.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.

104. Лошицький М.В. Адміністративне оскарження як спосіб захисту прав громадян у діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 31. Т. 2. С. 146-150.

105. Лук'яненко Д.М. До проблеми систематизації заходів адміністративної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 11. С. 12-16

106. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія. Д. М. Лук'янець. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.

107. Лук'янець Д. М. Про процесуальну форму адміністративної відповідальності . *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки : зб. наук. пр. 2012. № 1, ч. 1. С. 184–188.

108. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності : концептуальні засади та проблеми правореалізації : дис. ...д-ра юрид. наук:12.00.07. К., 2007. 410 с.

109. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.

110. Лученко Д.В. Про новий проект Адміністративно-процедурного кодексу України в аспекті проблем адміністративного оскарження. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*: зб. наук. праць. Серія: Економічна теорія та право. Х.: Право, 2013. № 1 (12). С. 223-231.

111. Лученко Д.В. Про теоретичні і практичні проблеми розвитку інституту оскарження в адміністративному праві України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Нац. акад. прав. наук

України, 247 НДІ держ. буд. та місц. самоврядування. Х.: Право, 2012. Вип. 23. С. 238-250.

112. Лютіков П. С. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 32 с.

113. Ляхович У. І. Адміністративна відповідальність : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. У. І. Ляхович ; М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-у ім. Василя Стефаника, 2010. 170 с.

114. Маркова О.О. Адміністративна процедура контролю (нагляду). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 49. С. 64–68. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.14>

115. Марченко О.В., Вознюк О.І. Умови притягнення осіб, винних у доведенні до банкрутства, до субсидіарної відповідальності. *Нове українське право*. 2021. №4. С.37-43

116. Миколенко О.І. Актуальні проблеми сучасного адміністративного права України. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18c96bbd-3a2e-4f84-a1c7-59a371abc34c/content>

117. Мироненко Є.О. Принципи верховенства права та законності в адміністративному судочинстві України. *Форум права*. 2013. № 4. С. 248-252.

118. Митний кодекс України: Закон України № 4495-VI від 13.03.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 552.

119. Мілієнко О.А. Принципи адміністративного судочинства та їх класифікація. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132-139.

120. Мінка Т. П. Правовий режим у теорії адміністративного права. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2. URL. <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-4-2013/item/177-pravovuyurezhym-u-teoriyi-administratyvnoho-prava-minka-t-p>

121. Огороднікова І. І. Міжнародний досвід регулювання відносин, що виникають у процесі реалізації заходів адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері оподаткування. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. Серія: Економіка, право. 2011. № 1 (52). С. 236-242.

122. Огороднікова І.І. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері оподаткування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: Ірпінь, 2012. 20 с.

123. Осауленко А. О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.

124. Остапенко О. І. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. [та ін.] ; Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.

125. Петрова І.Г. Розвиток інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб на території України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2013. Вип. 6-1 (1). С. 179–182.

126. Підсумки діяльності Державної служби України з питань праці за 2016 рік. URL: <https://lnk.ua/1V9kLoK4g>

127. Податковий кодекс України: Закон України № 2755-VI від 02.12.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

128. Популярна юридична енциклопедія. кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) [та ін.] ; К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

129. Постанова **Колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України** від 9 лютого 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56676702>

130. Постанова **Колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України** суду від 27 січня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43075087>

131. Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 25.07.2016 р. № 820/3470/16. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59192135>

132. Потапенко С.В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Форум права*. 2010. № 2. С. 403-408.

133. Правосуддя та злочинність. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_sz_dop.htm

134. Притика Д. М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2003

135. Про Антимонопольний комітет України: Закон України № 3659-ХІІ від 26.11.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12

136. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-ІІІ від 07.12.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. Ст. 30

137. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531

138. Про виключну (морську) економічну зону : Закон України від 16.05.1995 р. № 162-95/ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80>

139. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14 жовтня 1994 року №208/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-вр#Text>

140. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Закон України від 14 липня 2015 року № 596-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-19#Text>

141. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Закон України від 24 вересня 2008 року № 586-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-17#Text>

142. Про громадські об'єднання: Закон України № 4572-VI від 22.03.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1

143. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України № 637/97-ВР від 18.11.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 9. Ст. 34.

144. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України № 481/95-ВР від 19.12.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 46. Ст. 345

145. Про державні лотереї: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5204-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17#Text>

146. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України № 755-IV від 15.05.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263.

147. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам: Постанова Вищого господарського суду № 10 від 24.10.2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/v0010600-11>

148. Про деякі питання, пов'язані із розмежуванням компетенції господарських і адміністративних судів: лист Вищого господарського суду України від 07.02.2006 № 01-8/301. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_301600-06#Text

149. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218

150. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України № 1058-IV від 09.07.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49-51. Ст. 376.

151. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України № 1105-XIV від 23.09.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст. 403.

152. Про зайнятість населення: Закон України № 5067-VI від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.

153. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>

154. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 6 липня 1995 року № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр#Text>

155. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення: Наказ Міністерства юстиції України 09 грудня 2020 року № 4248/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-20#n15>

156. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: рішення Вищої Ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text>

157. Про затвердження Порядку оформлення результатів документальних перевірок щодо дотримання податкового, валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби, платниками податків – фізичними особами: Наказ Мінфіну України № 395 від 14.03.2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 34. С. 115. Ст. 1228

158. Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-III від 11.01.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>

159. Про захист прав споживачів: Закон України № 1023-XII від 12.05.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст. 379.
160. Про землеустрій : Закон України від 22 травня 2003 рок № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
161. Про Національний банк України: Закон України № 679-XIV від 20.05.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
162. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73
163. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#n174>
164. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1991.
165. Про охорону праці: Закон України № 2210-III від 11.01.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.
166. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України № 4452 VI від 23.02.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 50. Ст. 564.
167. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#n840>.
168. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (втратив чинність)
169. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України 14 грудня 2021 року № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#n1134>

170. Пчелін В.Б. Щодо перегляду юрисдикційних адміністративних актів в адміністративному порядку. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2 (49). С. 137-144.

171. Резнікова В.В. Підвідомчість справ господарським судам України: проблеми теорії та практики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 1. С. 24-32.

172. Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року по справі № 1-34/2010 за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text>

173. Рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року по справі № 1-22/2001 за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>

174. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України; ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 р. № 7-рп.

175. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України: Рішення Конституційного Суду України від 08.04.2015 № 3-рп/2015. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 28.

176. Русецький А.А. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 126-129

177. Савченко А.В. Адміністративна та фінансова відповідальність за правопорушення в галузі фінансів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 210-214.

178. Сало Л.Б. Медіація як спосіб альтернативного вирішення окремих публічно-правових спорів. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVI регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів 08-09 лютого 2010 р.) Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2010. С. 140-141.

179. Самбір О.Є. Окремі проблеми розмежування цивільної, адміністративної та господарської юрисдикцій. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 117-124.

180. Самбор М.А. Проведення у справі про адміністративні правопорушення: погляди на поняття. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 1 (6). С. 128-134.

181. Смокович М. І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судових юрисдикцій : монографія. К. : Юрінком Інтер. 2012. 304 с.

182. Соловійова О.М. Принципи адміністративної відповідальності та проблеми їх практичної реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №9. С. 358-365.

183. Сосніна О.В. Питання відповідальності юридичних осіб за порушення недоторканності приватного життя. *Вісник Національного*

університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 505-510.

184. Сушко Л. П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 181 с.

185. Сьоміна В.А. Проблеми законодавчого регулювання та практики розгляду адміністративно-правових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2004. 214 с.

186. Тарануха В.П., Довгань В.М. Мета, завдання та зміст адміністративного судочинства. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 597. Розділ: Правознавство. С. 84-89.

187. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. О.В. Зайчук [та ін.] ; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

188. Фазикош О.В. Поняття та сутність провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 202-207

189. Чередніченко Г. О. Ідея справедливості як засадова концепта морально правових відносин. *Філософські обрії*. 2006. № 16. С. 195-206.

190. Щербакова О.Ю. Предмет доказування в податкових спорах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2015. 199 с.

191. Юридична енциклопедія : в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] ; К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т.1: А-Г. 672 с.

192. Юркевич Памфіл. Історія філософії права (1868). К., 2000. 238 с.

193. Latvijas Republikos baudžiamoji teisė URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/3866>

194. Zadyraka Nataliia, Leheza Yevhen, Bykovskiy Mykola, Zheliezniak Yevhenii, Leheza Yulia. Correlation of Legal Concepts of Administrative Procedure and Administrative Liability in the Sphere of Urban Planning. *Journal cita hukum*. 2023. №1. Vol. 11. URL: <https://journal.uinjkt.ac.id/index.php/citahukum/article/view/31784>

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПРАЦЬ,
ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:***Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:*

1. Nataliia Zadyraka, Yevhen Leheza, Mykola Bykovskyi, Yevhenii Zheliezniak, Yulia Leheza. Correlation of Legal Concepts of Administrative Procedure and Administrative Liability in the Sphere of Urban Planning. *Journal of Law and Economics*. 2023. №1. Vol. 11. URL. <https://journal.uinjkt.ac.id/index.php/citahukum/article/view/31784>

2. Биковський М.Ю. Підстави адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: реформа розуміння сутності. *Правові новели*. 2024. № 22. Том 3. С. 91-95 DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.3.14>

3. Биковський М.Ю. Адміністративна відповідальність суб'єктів господарювання: методологічний аспект розуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 798-800 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/193>

4. Биковський М. Процесуальні форми адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання: нормативно-правовий та теоретичний аспекти. *Law. State. Technology*. 2024. № 4. С. 19–24, doi: 10.32782/LST/2024-4-4

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Биковський М.Ю. Суб'єкт господарювання як суб'єкт адміністративної відповідальності. *Legal education and science in the context of European integration* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-

конференції (5 жовтня 2022 р.) / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.О. Легези; НТУ «Дніпровська політехніка». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 6-8

6. Биковський М.Ю. Методологічні основи адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання. *«Молодь: наука та інновації» 2024*: матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Дніпро, 13–15 листопада 2024 року (у 3-х томах) / Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2024. Том 3. С. 130-132.

**Пояснювальна записка щодо прийняття
Закону України «Про забезпечення ефективності адміністративної
відповідальності суб'єктів господарювання»**

1. Обґрунтування необхідності прийняття Закону України «Про забезпечення ефективності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання»

2. Цілі й завдання змін до нормативно-правових актів

Завданням проекту є оптимізація забезпечення ефективності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

3. Загальна характеристика й основні положення змін до нормативно-правових актів

Удосконалення нормативно-правового регулювання застосування забезпечення ефективності адміністративно-правового регулювання ефективності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання:

4. Стан нормативно-правової бази в цій сфері правового регулювання

Вимагається внесення змін до внесення до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація положень законопроекту не впливатиме на видаткову та прибуткову частини державного або місцевих бюджетів.

6. Обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування законопроекту після його прийняття

Реалізація норм законопроекту приведе до належного рівня законодавчої техніки адміністративно-правового регулювання політики з забезпечення ефективності регулювання здійснення господарської діяльності.

Проект Закону України «Про забезпечення ефективності адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання»

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. до Кодексу України про адміністративні правопорушення:

1.1. Доповнити частиною третьою статтю 9 у такій редакції:

«Адміністративним правопорушенням юридичної особи є протиправне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта господарювання, що вчинюється його органом управління в його інтересах, що суперечить засадам та положенням адміністративно-деліктного законодавства, має ознаки суспільної небезпеки та шкідливості»;

III. Прикінцеві та перехідні положення

3.1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

**Порівняльна таблиця до проєкту Закону України «Про забезпечення
ефективності адміністративної відповідальності суб'єктів
господарювання»**

Кодекс України про адміністративні правопорушення		
<p align="center">Стаття 9.</p> <p align="center">Поняття</p> <p align="center">адміністративного</p> <p align="center">правопорушення</p> <p align="center">Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.</p>	<p align="center">Доповнити</p> <p>частиною третьою статтю 9 у такій редакції:</p> <p align="center">«Адміністративним правопорушенням юридичної особи є протиправне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта господарювання, що вчинюється його органом управління в його інтересах, що суперечить засадам та положенням адміністративно-деліктного законодавства, має ознаки суспільної небезпеки та шкідливості»</p>	<p align="center">Стаття 9.</p> <p align="center">Поняття</p> <p align="center">адміністративного</p> <p align="center">правопорушення</p> <p align="center">Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну</p>

<p>Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.</p>		<p>відповідальність.</p> <p>Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.</p> <p>Адміністративним правопорушенням юридичної особи є протиправне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта господарювання, що вчинюється його органом управління в його інтересах, що суперечить засадам</p>
--	--	--

		та положенням адміністративно-деліктного законодавства, має ознаки суспільної небезпеки та шкідливості.
--	--	---